

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Studijní program Genderová studia

O čem se (ne)mluví.

Analýza politického diskurzu o péči během pandemie Covid-19

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Tereza Jiroutová Kynčlová, Ph.D.

Autorka práce: Mgr. Šárka Homfray

Praha 2024

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a s použitím pramenů a literatury řádně citovaných a uvedených v seznamu literatury. Práci jsem nevyužila k získání jiného nebo stejného titulu.

Souhlasím s tím, že tato diplomová práce může být zveřejněna v elektronické knihovně FHS UK a může být využita i jako studijní text.

Poděkování:

Děkuji z celého srdce vedoucí mé diplomové práce, Tereze Jiroutové Kynčlové, za laskavé, systematické a konstruktivní vedení celé práce. Bez její podpory bych práci nikdy nenapsala.

Děkuji také s láskou a vděčností za podporu své rodině a blízkým, zejména svým synům, kteří jsou pro mě nekonečnou inspirací ve všem, co dělám.

Abstrakt

Diplomová práce analyzuje politický diskurz o neformální péči ve sledovaném období, kterým jsou první čtyři pandemické vlny od března roku 2020 do února roku 2022. Autorka analyzuje tři klíčová témata, kterými jsou krizové ošetřovné, distanční výuka a postavení sólo rodičů v pandemii. Diplomová práce vychází z metod kritické diskurzivní analýzy, jak je rozpracoval zejména Norman Fairclough. Cílem je identifikovat obrazy a témata neformální péče, která měla v politickém diskurzu převahu, vyhodnotit míru reflexe genderovanosti neformální péče a propojení politického diskurzu s diskurzy jinými, zejména publicistickým a expertním. V závěru diplomové práce autorka dovozuje účinky analyzovaného diskurzu a hodnotí úroveň politické reprezentace neformálně pečujících.

Klíčová slova

Politický diskurz, neformální péče, pandemie, Covid-19, krizové ošetřovné, distanční výuka, sólo rodičovství

Abstract

The thesis examines the political discourse on informal care during the first four pandemic waves from March 2020 to February 2022. The study explores three main themes: crisis care allowance, distance learning, and the position of single parents in the pandemic. The author uses critical discursive analysis methods, as developed by Norman Fairclough, to identify prevalent images and themes of informal care in political discourse. The analysis also assesses the degree to which informal care has been gendered and the interconnections between political discourse and other discourses, such as journalistic and expert discourses. Finally, the conclusion of the thesis provides an evaluation of the effects of the discourse analysed and assesses the political representation of informal carers.

Key words

Political discourse, informal care, pandemic, Covid-19, care allowance, distance learning, single parenthood

Obsah

1. ÚVOD	7
1.1 Vymezení předmětu práce	9
1.2 Výchozí hypotézy	10
1.3 Formulace výzkumné otázky	11
1.4 Pozice autorky	11
2. TEORETICKÁ ČÁST	13
2.1 Péče jako předmět zkoumání	13
2.1.1 Péče jako hodnota a praxe	13
2.1.2 Péče jako neplacená práce	13
2.1.3 Péče pro účely této práce	15
2.1.4 Neformální péče	15
2.1.5 Genderovanost neformální péče	18
2.1.6 Hodnota péče	19
2.1.7 Péče a pracovní trh	19
2.1.8 Péče a pracovní trh v době krize	23
2.1.9 Péče jako součást politického diskurzu a politické praxe	24
2.2 Metodologie	28
2.2.1 Kritická diskurzivní analýza	28
2.2.2 Stanovení výzkumného vzorku	29
3. PRAKTICKÁ ČÁST – ANALÝZA	33
3.1 Krizové ošetřovné	34
3.1.1 Vývoj institutu v čase	34
3.1.2 Ošetřovné v první vlně, jaro 2020	36
3.1.3 Odmítání znovuzavedení ošetřovného – září/říjen 2020	40
3.1.4 Ošetřovné v tzv. druhé vlně – říjen 2020	41
3.1.5 Ošetřovné v prosinci 2021	45
3.1.6 Krizové ošetřovné – analýza politického diskurzu	48
3.2 Distanční výuka	53
3.2.1 Vývoj institutu v čase	54
3.2.2 Distanční výuka na jaře 2020	55
3.2.3 Distanční výuka na podzim roku 2020	57
3.2.4 Distanční výuka v zimě 2020 a na jaře 2021	61
3.2.5 Distanční výuka – analýza politického diskurzu	64
3.3 Postavení sólo rodičů	68

3.3.1 Politická péče o sólo rodiče	69
3.3.2 Náhradní výživné.....	70
3.3.3 Postavení sólo rodičů – analýza politického diskurzu	79
4. ZÁVĚR	84
4.1 Odpověď na výzkumné otázky.....	84
4.2 Potvrzení či vyvrácení formulovaných hypotéz	85
4.3 Zhodnocení přínosu provedeného výzkumu	86
Seznam použitých zdrojů	89

1. ÚVOD

Pandemie onemocnění Covid-19, jejíž nejintenzivnější fáze trvala zhruba dva roky, znamenala jak velký zásah do individuálních životů, tak významné narušení řady celospolečenských mechanismů. Již v průběhu byla tato situace označována za krizi netypickou a rovněž za krizi silně genderovanou – hovořilo se i o v podstatě „ženské“ krizi¹. „Ženskost“ pandemické situace se projevovala v několika rovinách. Jednou z nich bylo zviditelnění profesí a segmentů pracovního trhu, které byly nazvány „prvoliniovými“ – zdravotnictví, sociální služby, školství. Většina těchto oborů je výrazně feminizovaná a zároveň spadají do tzv. veřejného sektoru, který se mj. vyznačuje relativně nízkou prestiží a nízkou výdělkovou úrovní. Tyto feminizované profese se ukázaly naprosto nepostradatelnými. Další rovinou pak byla skutečnost, že pandemickými opatřeními v první řadě utrpěla velká část sektoru maloobchodu a služeb, kdy jde opět o silně feminizované oblasti, a zejména ve službách i s velkým podílem žen – podnikatelek. Opatření přijímaná k omezení šíření pandemie pak v určitých časových okamžicích dopadala intenzivněji na ekonomickou aktivitu žen.

Nejvýraznějším zdrojem hodnocení pandemie Covid-19 jako „ženské“ krize ale byla skutečnost, jak značným způsobem samotná pandemie i pandemická opatření zasahovala do domácí sféry jednotlivce i jednotlivých rodin. V souvislosti s domácí výukou, zvýšením pečovatelských nároků na blízké osoby i s omezením řady služeb, které do té doby usnadňovaly nebo nahrazovaly domácí práci a péči, se zvýšila zátěž v podobě tzv. druhé směny, a tato zvýšená zátěž disproporčně dopadala na ženy.²

Genderovanost pandemie a „ženská“ povaha související krize byla poměrně významnou složkou veřejné debaty pandemických let, tedy zejména dvouletého období, které je možné ohraničit zhruba březnem roku 2020 až únorem roku 2022. Pod pojmem „veřejná debata“ ale nemůžeme vidět všechny její složky. V relativně hojně míře o ní takto referovala česká i zahraniční média, byla předmětem zájmu Organizace spojených národů³, Evropské komise⁴, Evropské odborové konfederace⁵, neziskových organizací⁶ a dalších

¹ LAUDER, Silvie. Proč jsou pracující ženy obětí i hrdinky pandemie.

² LAUDER, Silvie. Tahle krize je naprosto unikátní: Se socioložkou Alenou Křížkovou o enormní zátěži českých žen nejen v době pandemie.

³ UN WOMEN. COVID-19 and gender data resources.

⁴ EUROPEAN COMMISSION. Webinar series on gender-sensitive responses to the COVID-19 crisis.

⁵ ETUC. COVID-19 IS NOT GENDER NEUTRAL: a gender strategy is needed.

⁶ EUROPEAN WOMEN'S LOBBY. The EU's economic recovery package must recognise women's invaluable contribution to society.

součástí občanského sektoru. Pandemií se zabýval nejen medicínský a epidemiologický výzkum, ale i výzkum společenskovední, zejména sociologický. Všechny tyto diskurzy se do značné míry i prolínaly, např. v popularizačních rozhovorech s vědkyněmi vedenými novinářkami, kde obě mluvčí mohly reflektovat nejen pracovní zjištění, ale i své vlastní osobní a mateřské zkušenosti. Politický diskurz v České republice ale tuto genderovanost situace odrážel málo, a to se projevilo i v přijímaných opatřeních.

Z mého pohledu – a pochopitelně nejen z mého, jak vyplývá například z usnesení Evropského parlamentu z 5. července 2022 a z několika desítek dokumentů, o které se toto usnesení vyzývající k posílení a zkvalitnění péče, opírá⁷ – pandemie Covid-19 zejména poukázala na význam péče pro fungování současné společnosti, ať už půjde o péči formální, institucionální, nebo o péči neformální. Dále odhalila celou řadu slabých míst globalizovaného ekonomického systému a také nadnárodního trhu práce, závislého na flexibilním pohybu pracovní síly mezi jednotlivými státy. Během tohoto období se v podstatné míře rovněž projevily důsledky takzvané politiky *austerity*⁸, přijímané v reakci na globální finanční krizi po roce 2008, a s tím spojené eroze a degradace sektoru veřejné správy a služeb. Tato politika totiž spočívá zejména v úsilí o snížení a osekání veřejných výdajů, často bez dostatečného zohlednění potřebnosti takto financovaných veřejných služeb a správy.

V průběhu pandemie, zejména v návaznosti na konec takzvané první vlny v polovině roku 2020, se objevovala poměrně optimistická očekávání, že aktuální pandemické zkušenosti povedou mimo jiné ke změně způsobu, jakým je neformální péče u nás vykonávána, kdo ji vykonává a jak je sdílána, o jakým způsobem je tato péče společensky ohodnocena a institucionálně i ekonomicky zabezpečena. Tato optimistická hodnocení jsem nesdílela, zejména ne po konci první vlny, tedy v letních měsících roku 2020. Dle mého názoru byla tato epizoda příliš krátká, aby mohla vést k trvalejším změnám jak v hodnocení péče, tak v rozložení domácích povinností a zejména ve zflexibilnění pracovního trhu⁹.

Zhruba rok po vypuknutí pandemie, tedy v březnu roku 2021 jsme se s digitální antropoložkou Marií Heřmanovou zamýšlely nad možným pozitivním využitím „ženské

⁷ EVROPSKÝ PARLAMENT. Směrem ke společným evropským opatřením v oblasti péče.

⁸ V češtině může být používán pojem „úspory“ nebo „politika úspor“, který ale není zcela přesný ani běžně zaužívaný. V českém politickém prostředí se zaužíval i (rovněž nepřesný) pojem „rozpočtová odpovědnost“.

⁹ MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR. Sladování v období pandemie: Fórum rodinné politiky 2020

krize“, aniž bychom dosáhly optimistických výhledů¹⁰. Ani s odstupem několika let není možné říci, že by se jakákoli optimistická očekávání potvrdila. Je to jeden z hlavních důvodů, proč jsem se rozhodla otázce péče v pandemii věnovat svou diplomovou práci.

Pandemické období poskytlo řadu výzkumných podnětů a úkolů velkému okruhu současných věd, společenské vědy a genderová studia pochopitelně nevyjímaje. Ve své diplomové práci se tedy zaměřuji na téma, které mě, jak osobně, tak profesně provázelo po celou dobu pandemie, a tím je téma neformální péče. Toto téma zkoumám z úhlu, který v českém prostředí nepovažuji zatím za v dostatečné míře aplikovaný. Zabývám se politickým diskurzem o (zejména neformální) péči v době pandemie Covid-19. Dle mého názoru, jak způsob, jakým politická reprezentace o neformální péči hovořila, tak konkrétní přijatá opatření, úzce souvisí se silně genderovanými vzorci neformální péče. Diskurz i praktické kroky, nejen z těchto vzorců vycházejí, ale dále je i upevňují, případně vytvářejí obrazy nové, ovšem stále genderově stereotypní. Jednou z otázek, které si v této souvislosti kladu, je tak otázka, nakolik genderově stereotypní přístup politické reprezentace k otázce péče souvisí s přijímanými opatřeními.

1.1 Vymezení předmětu práce

Diplomová práce se zabývá analýzou politického diskurzu neformální péče v době pandemie onemocnění Covid-19. Hlavní výzkumnou otázkou je, jaké obrazy neformální péče v této výjimečné době česká politická reprezentace konstruovala, k jakým adresátům a adresátkám a s jakými účinky, a zároveň jaké bylo propojení tohoto diskurzu s přijímanými opatřeními.

V teoretické části považuji za důležité vymezení samotného pojmu péče, respektive péče neformální. Ačkoli se jedná o pojem, pod kterým je snadné si představit alespoň část jeho obsahu a tato představa bude řadě teoretiků a teoretiček péče i jinému čtenářstvu a osobám, které se k pojmu péče vztahují, společná, je její úplné vymezení nesehnatelné a nemá zcela ostré okraje. Jako příklad těchto nejasností mohou být například zmíněny konkrétní domácí práce, které část teorie do pojmu péče zahrne, například v závislosti na důvodu, pro který je vykonává jedna osoba a nikoli osoba jiná. Jiným příkladem může být i částí teorie vyžadovaná podmínka příjemce péče – konkrétní fyzické osoby, o kterou pečující pečuje. V této práci si nečiním ambice na nalezení ultimátní definice péče, jde mi o vymezení té

¹⁰ HEŘMANOVÁ, Marie a Šárka HOMFRAY. Žádný normál nás nečeká, spousta práce ovšem ano.

části obsahu tohoto fenoménu, na který zaměřuji své zkoumání, tedy aktivity, které vyhledávám v rámci politického diskurzu.

V teoretické části dále vymezím zkoumaný diskurz, včetně místního a časového zařazení. Tato práce dělí diskurzy v zásadě na tři typy, podle mluvčích – mediální diskurz, vědecký diskurz a politický diskurz. Tyto tři typy nejsou pochopitelně vzájemně zcela odděleny, přesto vykazují odlišnosti nejen svým obsahem a podobou, ale zejména podle pozice mluvčích. Každý a každá mluvčí má jiná východiska, jinou motivaci a jiné postavení ve společnosti. Jednotlivé diskurzy se tak liší nejen ve své podobě, ale i ve svých účincích. Ačkoli politický diskurz je hlavním zkoumaným diskurzem v této práci, ostatní diskurzy neopomím zcela. Pro mou analýzu je důležitá souvislost jiných diskurzů s diskurzem politickým, zejména do jaké míry politický diskurz na ostatní diskurzy reaguje nebo jak z nich vychází.

1.2 Výchozí hypotézy

Při formulaci výzkumné otázky vycházím z následujících hypotéz:

1. Neformální péče je v České republice silně genderovaná, poskytovaná převážně ženami;
2. Legislativní rámec neformální péče její genderovanost podporuje nebo alespoň udržuje;
3. Institucionální a ekonomické zabezpečení neformální péče vychází ze společenské normy „péče z lásky“;
4. Politická reprezentace genderovanost neformální péče nezpochybňuje a vnímá ji jako nezměnitelný „přirozený“ společenský konstrukt;
5. Protipandemická opatření dopadající na oblast neformální péče nebyla podrobena hodnocení vycházejícímu z principů gender mainstreamingu;
6. Nedostatečná aplikace gender mainstreamingu vycházela z nerovnoměrně nízkého zastoupení žen v rozhodovacích politických pozicích;
7. Politický diskurz reflektuje jiné diskurzy, které hovoří o genderovaných dopadech aktuální situace, a sdílí jejich předmět zájmu;
8. Politický diskurz je převážně ideologicky formovaný a ve vztahu k neformální péči vychází zejména z genderově stereotypních přístupů, z neoliberálního akcentu na

individuální odpovědnost a z testování potřebnosti a zásluhovosti osob přijímajících veřejnou podporu¹¹.

1.3 Formulace výzkumné otázky

Hlavní výzkumné otázky formuluji následovně:

1. Které aspekty neformální péče v době covidu byly předmětem politického diskurzu?
2. Jak politický diskurz reflektoval genderovanost neformální péče?

1.4 Pozice autorky

Jak vyplývá již z úvodu této diplomové práce, k tématu práce se vztahuji nejen akademicky, ale i osobně a profesně. Považuji za nezbytné na tomto místě podrobněji reflektovat svou pozici, a to jak v době zpracování této diplomové práce, tak v samotném zkoumaném pandemickém období.

Od roku 2017 pracuji jako odborová právnička a zaměřuji se na různé aspekty pracovního trhu, včetně aspektů genderových. Právní vzdělání aplikuji nejen v rámci individuálního poradenství, ale i při posuzování připravované legislativy. Od roku 2017 se rovněž věnuji publicistické činnosti, a to nejen právně-odborné, ale zejména komentátorské a popularizační. Moje vzdělání i předchozí praxe mě směřují k chápání jak právního řádu, tak institucionálního nastavení společnosti jako silných regulátorů individuálního chování a rozhodování.

Již před začátkem pandemie jsem byla zapojena do různých expertních a poradenských projektů i orgánů, např. v rámci Rady vlády pro rovnost žen a mužů. Během zkoumaného období jsem se zapojovala do publicistických a expertních aktivit souvisejících s genderovými aspekty pandemie v maximální možné míře a takto jsem se podílela i na vytváření aktuálních diskurzů (nikoli diskurzu politického). Pro úplnost dodávám, že v roce 2019 jsem působila jako členka sboru externích poradců jedné z hlavních mluvčích mnou analyzovaného diskurzu, tedy ministryně práce a sociálních věcí Jany Maláčové (ČSSD); činnost jsem ukončila před začátkem období, které sleduji v této práci.

Jsem vdaná, s manželem máme dva syny, narozené v letech 2013 a 2015. V době začátku pandemie ještě synové nechodili do školy, v první polovině roku 2022 starší syn chodil do 2. třídy a mladší syn byl předškolák. Starší syn má z důvodu speciálních vzdělávacích potřeb (PAS) přiměřená vzdělávací opatření, včetně asistentky pedagoga.

¹¹ Podrobněji viz část 2.1.9 této práce.

Manžel je cizinec, nehovoří česky a zároveň má trvalé zdravotní omezení, které ho v době pandemie řadilo do jedné z rizikových skupin. Tyto skutečnosti do značné míry ovlivnily naše prožívání samotné pandemie i pandemických opatření, z tohoto důvodu považuji za vhodné je zde popsat.

Svou pozici ve vztahu ke zkoumanému tématu bych tedy označila jako dvojího charakteru – jednak jako pozici adresátky politického diskurzu a zejména přijímaných opatření, jednak jako pozici analytickou a expertní, v menší míře (spíše hypoteticky) i jako pozici vlivovou. V této práci do menší míry využívám svou vlastní publikační činnost ze zkoumaného období, zejména jako zdroj reflexe přímo v průběhu zkoumaného období.

2. TEORETICKÁ ČÁST

V této části vymezím, co pro tuto práci považuji za péči, konkrétně za péči neformální, a jaké její podoby považuji za klíčové pro období pandemie Covid-19. V souvislosti se zkoumáním diskurzu o péči je nezbytné zabývat se i otázkou hodnoty péče i souvislostí mezi péčí a placenou prací.

2.1 Péče jako předmět zkoumání

Jak uvádím v úvodu, vymezit samotný pojem péče není snadný úkol. Ačkoli si pod tímto pojmem obvykle rámcově představíme to samé, neexistuje jedna definice péče, na které by byla (minimálně v oblasti společenských věd) shoda. Obvykle se pak rozdíly v chápání obsahu tohoto pojmu vyjeví při otázce, zda konkrétní projevy nebo úkony ještě jsou součástí péče či nikoli. Pro účely nalezení definice péče vhodné pro tuto práci uvádím několik relevantních teoretických přístupů, bez ambice na jejich úplný výčet.

2.1.1 Péče jako hodnota a praxe

Virginia Held ve své knize *Etika péče: Osobní, politická a globální*¹², reflektuje teoretickou neukotvenost pojmu péče a zároveň považuje péči za fenomén široký a proměnlivý, který v zásadě do jediné definice „spoutat“ nelze. Varuje před příliš úzkým vymezením (např. redukcí na mateřství). Péči konstruuje jednak jako hodnotu, jednak jako praxi¹³ – péče se realizuje konkrétními úkony. Péče ale podle Held, která zde navazuje na Saru Ruddick, překračuje samotný výkon pečujících činností. Součástí péče jsou i emoce, chápání určitých hodnot a principů jako žádoucích. Péče je podle Ruddick i dalších autorek, jak je Held cituje, vztahová – nemůže existovat nezávisle na pečující osobě či na příjemcích péče. Takto široké vymezení péče můžeme považovat za její nejzákladnější charakteristiku, ale pro potřeby analýzy není toto vymezení příliš praktické.

2.1.2 Péče jako neplacená práce

Jedním z teoretických přístupů k vymezení péče je její charakteristika prostřednictvím kontrastu péče a práce, ať už v terminologii práce placené a neplacené nebo práce produktivní a reprodukční. Socioložka Zuzana Uhde takto péči vnímá jako „paradigmatický příklad zneuznané aktivity, která je v pozdně kapitalistických společnostech konceptualizována jako ne-práce, jako reprodukční a zaopatřovací aktivita, kterou není

¹² HELD, Virginia. *Etika péče: osobní, politická a globální*.

¹³ *ibid.* s. 80

možné vyčíslit v hodnotách peněžního zisku, a tudíž v logice tržního hodnocení vyjádřit její společenskou hodnotu. Koncept práce je naproti tomu v pozdně kapitalistických společnostech spojován s neosobní, produktivní a účelovou činností, která vytváří peněžní zisk a užitnou hodnotu pro ostatní.¹⁴

V publicistických textech a feministických debatách bývá pojem péče nebo reprodukční práce ztotožněn s pojmem neplacené práce – jde o činnost, která je neosobní obdobně jako práce, činnost, která „se musí udělat“, ale na rozdíl od práce za ni nenáleží automaticky odměna. V tomto pojetí může být péče jako neplacená práce relativně snadno oddělena od pečující osoby. Na problematičnost jednoduchého ztotožnění péče nebo reprodukční práce pak poukazuje podle Zuzany Uhde Arlie Hochschild. Péče nemůže být oddělena od pečující osoby, ať už je za ni placena nebo neplacena. Specifická emocionální přidaná hodnota má tedy být jednou z charakteristik péče. Problematičnost jednoduchého ztotožnění péče s placenou prací autorka ukazuje na poutu lásky mezi cizinkou zaměstnanou jako chůvou a jejím dětským svěřencem, která je podle ní spoluvytvářena osamělostí plynoucí z migrace a steskem po vlastních dětech zanechaných v zemi původu. Tato láska však je podle názoru Hochschild fetišizována a separována od společenského kontextu a globálního kapitalistického řádu¹⁵.

Toto kontrastní vymezení péče jako protikladu práce se pro potřeby této práce rovněž nejeví příliš přiléhavým, a to zejména proto, že pandemická realita zvýraznila v některých případech neostrost tohoto dělení. Častější výkon práce z domova setřel jednak místní hranice mezi pracovním a domácím prostředím, jednak zvýraznil časové prolínání pracovních a pečujících aktivit. Některé aktivity, které byly do té doby v daných rodinách zásadně svěřovány vnějším subjektům (zejména vzdělávání) se staly do značné míry součástí denních aktivit péče vykonávaných v domácnosti, bez možnosti jejich opětovného delegování na instituce. Na této proměně můžeme sledovat i limity vymezení péče jako neplacené práce v okamžiku, kdy se z placené péče vykonávané vnějším subjektem stává činnost, která „se musí udělat“. Způsob, jak automaticky a bez zpochybňování tyto činnosti přejali rodiče nejmenších vzdělávaných dětí, indikuje mimo jiné předpoklad, že osoba vykonávající takovou činnost je sice zaměnitelná, ale jen do určité míry.

¹⁴ UHDE, Zuzana. K feministickému pojetí péče jako kritické kategorie sociální nerovnosti., s. 11

¹⁵ HOCHSCHILD, Arlie. Global Care Crisis: a Mother and Child's-Eye View podle UHDE, Zuzana. K feministickému pojetí péče jako kritické kategorie sociální nerovnosti., s. 15

2.1.3 Péče pro účely této práce

Pro účely této práce s ohledem na argumentaci výše považuji za účelné vymezit pojem péče následujícími charakteristikami:

1. Péče je aktivita vykonávaná konkrétní osobou. Péči poskytuje pečující tým, že něco koná. Péče tedy v tomto kontextu není jen myšlenkou, kterou věnujeme jiné osobě, nebo kompetencí či zodpovědností, která přísluší konkrétní osobě (např. rodiči nebo opatrovníkovi).
2. Pečující poskytuje péči jiné konkrétní osobě nebo osobám. Do této kategorie nezahrnuji například péči o životní prostředí nebo veřejný prostor, ačkoli se pochopitelně dotýká životů jiných osob. Tato práce se zabývá péčí v době pandemie Covid-19, tedy péčí odehrávající se primárně v domácím prostředí a s ohledem na přijímaná opatření a doporučení „sociálního distancování“ obvykle v tzv. nukleární rodině, zejména mezi rodiči a dětmi. Pro potřeby této práce vyžaduje tedy péče jak osobu, která péči poskytuje, tak osobu, která péči přijímá.
3. Z výše uvedeného vyplývá, že zkoumaná péče se odehrávala zejména mezi příbuznými nebo jinak blízkými osobami a mluvčí k péči i takto přistupují. V souvislosti s normou a očekáváním „práce z lásky“ je jednou za charakteristik péče i její emocionální hodnota.
4. Činnosti, které tvoří péči, souvisí se zajišťováním lidských potřeb. Tyto lidské potřeby chápu pro účely práce jako takové potřeby, u kterých se předpokládá, že v určité fázi života si je člověk schopen zajistit či obstarat sám, ale v době přijímání péče tomu tak z různých důvodů není. Těmito důvody může být nízký či vysoký věk, akutní nebo chronické onemocnění, poúrazový stav, nedostatek potřebných mentálních či fyzických kapacit či dovedností atd. Ve zkoumaném období jsou tyto činnosti rozšířeny ještě o činnosti, které typicky zajišťuje nebo může zajišťovat nějaký vnější subjekt (škola; stravovací zařízení), ale v dané situaci jsou činnosti přeneseny do sféry pečující osoby.

2.1.4 Neformální péče

I takto vymezený pojem péče by byl pro účely mé analýzy příliš široký, proto jej dále omezují přívlastkem „neformální“. I tento pojem se objevuje v teorii a v analytických textech, opět s ne zcela jednotným významem. Zuzana Uhde zmiňuje neformální péči jako

péči v domácím prostředí, kompenzovanou vyplácením příspěvků.¹⁶ Věra Kuchařová a Olga Nešporová zkoumaly neformální péči o děti v zásadě jako jakoukoli péči mimo institucionální zařízení.¹⁷ Radka Dudová a Marta Vohlídalová zase zkoumají neformální péči jako péči poskytovanou v rodině.¹⁸

Nejen z výše uvedených příkladů je tak možné dovodit, že neformální péče bývá vymezena zejména kontrastně, tedy jako péče, která není poskytována profesionálně či institucionálně. Ani jedno z výše uvedených vymezení není pro pojem neformální péče v českém kontextu, jak jej zkoumám v této práci, adekvátní. Formální péče totiž nemusí být vykonávána pouze v institucionalizované podobě, ale často je poskytována sice profesionálně, ale v domácím prostředí osoby, která péči přijímá. Zároveň nemusí být poskytována zcela bezúplatně. I péče, která je určitým způsobem kompenzována v rámci sociálního systému (v České republice typicky peněžitou pomocí v mateřství, rodičovským příspěvkem, ošetrovným, dlouhodobým ošetrovným či příspěvkem na péči), zůstává péčí neformální, protože není poskytována profesionálem, ale některým z rodičů, příbuzných či jiných blízkých osob. Podmínkou není ani příbuzenský vztah osob, které péči přijímají a poskytují.

Pro úplnost pak lze ještě dodat, že v terminologii z oblasti sociálních služeb se pojem neformální péče zpravidla používá pro péči, která není péčí o nejmenší děti, ale typicky o starší rodiče nebo jiné blízké osoby, za účelem odlišení zejména právního rámce takové péče¹⁹. V rámci této práce budu ale s neformální péčí operovat i jako s péčí rodičovskou, a to ze dvou důvodů. Jedním z nich je značný nárůst péče o děti v době covidu, a to i o děti starší, daleko za věkovou hranicí pro čerpání rodičovské dovolené. Druhým důvodem je pak skutečnost, že v politickém diskurzu se rodičovská péče objevovala výrazně častěji než neformální péče o jiné osoby.

V českém právním řádu nenajdeme právní definici pojmu „neformální péče“. Pro účely této práce lze využít definici podle Národní strategie rozvoje sociálních služeb na období 2016–2025, kdy tímto pojmem rozumím shodně jako Ministerstvo práce a sociálních věcí „péči poskytovanou osobě závislé na podpoře, pomoci a péči jejími blízkými rodinnými

¹⁶ *ibid.* s. 13

¹⁷ KUCHAŘOVÁ, Věra a OLGA NEŠPOROVÁ. Rodinná politika a formální a neformální péče o předškolní děti ve vybraných státech Evropy.

¹⁸ DUDOVÁ, Radka a MARTA VOHLÍDALOVÁ. Muži a ženy pečující o seniory v rodině.

¹⁹ Zejména právní úprava mateřské a rodičovské dovolené je až křiklavě kontrastní s právní úpravou ošetrovného a dlouhodobého ošetrovného, která je mnohem komplikovanější a poskytuje méně garancí, než úprava mateřské a rodičovské.

příslušníky, příbuznými nebo známými.“²⁰, bez ohledu na to, zda a který nástroj ze systému sociální péče je v dané situaci relevantní.

Neformálně pečujícími pak rozumíme osoby vykonávající neformální péči. Jsou to osoby určitým způsobem blízké osobě, která péči přijímá, ať už příbuzenským, partnerským, přátelským nebo jiným vztahem. Jednoznačné právní vymezení okruhu pečujících opět nenalezneme, neboť jednotlivé relevantní právní normy ho vymezují – typicky pro vznik nároku na určitou dávku – poněkud rozdílně. Skutečnost, že neformálně pečující nejsou jednotnou a přesně ohraničenou kategorií pak mimo jiné znamená, že není možné jednoznačně určit jejich počet. Ministerstvo práce a sociálních věcí odhaduje počet neformálních pečujících v České republice na 250 tisíc.²¹

Neformální model péče můžeme označit za model společensky preferovaný (a to včetně veřejných politik). Např. Radka Dudová v návaznosti na Vivianu Zelizer a další autorky a autory popisuje existenci silné společenské normy „péče z lásky“, zejména ve vztahu k péči o starší osoby. Taková péče je obvykle vykonávána mezigeneračně, pro pečující (zejména dcery a snachy) i jejich rodiny jde o péči vykonávanou „přirozeně“ a „samozřejmě“. Počítají s tím, že takovou péči budou vykonávat podle potřeby a zároveň bez nároku na finanční kompenzaci, ať už ze strany samotného příjemce či příjemkyně péče, nebo v podobě případných sociálních dávek a příspěvků. Zároveň činí taková opatření, aby jako pečující nemohly být okolím načteny ze zjištěných důvodů pro výkon péče. Tyto předpoklady mají pečující za samozřejmé často bez ohledu na svou skutečnou finanční situaci, na své vlastní fyzické a psychické síly nebo na důsledky péče pro jejich postavení na pracovním trhu.²²

Přes tuto společenskou preferenci a normu je ale nezbytné mít na paměti, že z různých důvodů nevyhovuje neformální péče všem pečujícím stejně. Například v případě péče o děti společenské uspořádání podporující formální péči a zařízení péče o děti vyhovuje ženám s vyšším vzděláním a pracujícím v zaměstnáních podporujících seberealizaci, model podporující neformální péči a příspěvky vyplácené pečujícím osobám je spíše vhodný pro ženy pracující v nejistých, špatně placených a monotónních profesích.²³ Tento rozdíl nemusí

²⁰ POSPÍŠIL, David. *Národní strategie rozvoje sociálních služeb na období 2016-2025.*, s. 26

²¹ Tento odhad vychází z celkového demografického trendu, výzkumu SILC 2010 a počtu příjemců příspěvku na péči, kteří do žádosti uvedli, že jim péči zajišťuje fyzická osoba, *ibid.*, s. 26

²² DUDOVÁ, Radka. Příspěvek na péči jako „zvláštní peníze“: chápání a užívání příspěvku na péči v blízkých vztazích.

²³ UHDE, Zuzana, str. 14 - 15

platit jen v případě péče o děti. V době pandemie se ukázal jako poměrně zásadní při přijímání opatření zejména v podobě uzavírání škol a školek.

2.1.5 Genderovanost neformální péče

Ačkoli odhady počtu neformálně pečujících mohou být pojmově pouze přibližné, neznamená to, že by nebylo vůbec možné analyzovat jejich charakteristiky. Ze zahraničních i domácích výzkumů pak vyplývá, že téměř dvě třetiny dlouhodobé péče poskytují ženy mezi 35 a 64 lety věku, tedy od středního do raného důchodového věku²⁴. Jak uvádí Jana Klímová Chaloupková, většina pečujících osob v produktivním věku jsou ekonomicky aktivní a jsou nuceny skloubit péči o nemocné, stárnoucí či nemohoucí členy rodiny se zaměstnáním. Skupinou, která se nejvíce potýká s nároky na péči jak o děti, tak i další členy rodiny, jsou osoby mezi 45 a 54 lety, ženy v mladším středním věku mezi 35 a 44 roky, které navíc často pečují i o malé děti.²⁵

Neznamená to, že by neformální péči neposkytovali i muži, je zde ale řada rozdílů. Jak uvádí Radka Dudová a Marta Vohlídalová, které se odvolávají na Pieta Brackeho a další autorky a autory: „neformálně pečující ženy častěji nežli muži nemají placené zaměstnání, případně jsou ochotny se ho vzdát či snížit svou pracovní dobu právě z důvodu pečovatelských povinností.“²⁶ podrobnějším zkoumáním v českém prostředí zjistíme genderové rozdíly i ve frekvenci a intenzitě péče. Zatímco ženy častěji poskytují každodenní či každotýdenní péči, muži se spíše podílejí na péči jednou měsíčně či méně. Podíl žen roste také s tím, jak se zvyšuje potřeba péče u seniora či seniorky. Čím častější a intenzivnější péče je sledována, tím se podíl žen – neformálních pečovatelek – oproti mužům zvyšuje. Rozdíl je daný také příbuzenským vztahem mezi pečující osobou a tím, kdo péči dostává: muži častěji přijímají péči od svých partnerek, zatímco ženy od svých dětí.²⁷

Tuto genderovanost péče ale není možné chápat jako něco, co vychází z biologické podstaty, není „ženám vrozená“. Jak upozorňuje Joan Tronto ve své polemice s feministickou etikou péče založené právě na péči jako „ženské“ kvalitě, akcent na péči jako něco specificky ženského může znamenat její další devalvací, neboť půjde o jednu z dalších odchylek od normy; tato norma je tradičně vnímána jako „mužská“ a bývá obvykle chápána

²⁴ CHALOUPKOVÁ, Jana Klímová. Neformální péče v rodině: sociodemografické charakteristiky pečujících osob.

²⁵ ibid.

²⁶ Bracke, Christiaens, Wauterickx 2008; Folbre, Shaw, Stark 2006; Guberman, Maheu, Maillé 1992, citováno dle DUDOVÁ, Radka a Marta VOHLÍDALOVÁ. Muži a ženy pečující o seniory v rodině.

²⁷ DUDOVÁ, Radka a Marta VOHLÍDALOVÁ. Muži a ženy pečující o seniory v rodině, s.244

jako hodnotnější²⁸. A to i přesto, že v kontextu feministické etiky péče zejména Carol Gilligan tuto „ženskou péči“ konstruuje jako něco hodnotného a žádoucího, jako důležitou a neopomenutelnou perspektivu, která by měla stát rovnocenně vedle mužského náhledu na etiku, morálku apod.²⁹.

2.1.6 Hodnota péče

V tomto riziku devalvace fenoménů konstruovaných jako „ženské“ vnímám i analogii se společenským oceňováním péče, kterou sice společnost (opět včetně veřejných politik) verbálně vyjadřuje, nicméně zejména v ekonomické rovině adekvátní ocenění chybí a péče jako součást reprodukční práce není vnímána jako přínosná a hodnotná např. pro národní hospodářství.

Ve feministické teorii je často skloňovanou otázkou téma hodnoty péče. Výše jsem zmínila koncept „péče z lásky“. Na hodnotu neplacené a reprodukční práce a práce v domácnosti upozorňují feministky (např. Silvia Federici, Mariarosa Dalla Costa nebo Selma James) nejpozději od 70. let 20. století, zejména v rámci hnutí *Wages For Housework*³⁰, ale i širěji, zejména pokud jde o autorky marxistického feministického směru. V úsilí o stanovení hodnoty péče, o definici péče jako reprodukční nebo naopak svého druhu produktivní práce, a o rozdělení péče na péči z lásky a jakousi odosobněnou kategorii pouhého fyzického výkonu pečujících aktivit teorie ale naráží na nemožnost takových vyhraněných definic. Pokud je práce a ne-práce chápána jako společenský přínosná činnost oproti volnočasové aktivitě, pak péče ale není volnočasovou aktivitou. Pokud je práce chápána jako neosobní aktivita a péče jako osobní aktivita, pak to bude mít důsledky pro společenskou hodnotu péče. Kritérium ekonomické hodnoty jednotlivých pečovatelsky vykonávaných činnosti pak zastírá emocionální hodnotu péče³¹.

2.1.7 Péče a pracovní trh

Kromě ocenění a zajištění samotné péče je (nejen) pro účely této práce klíčové brát v potaz také vliv, jaký má závazek péče na postavení pečující osoby na pracovním trhu. Již poměrně dlouhou dobu se ukazuje, že závazek péče s sebou nese vyšší míru ohrožení tzv. prekérní prací³². Nejen vstup do prekérního pracovního uspořádání, ale již samotné ohrožení

²⁸ TRONTO, Joan C. *Beyond Gender Difference to a Theory of Care*, s. 644

²⁹ GILLIGAN, Carol. *In a different voice: Psychological theory and women's development.*, s. 172–174

³⁰ FEDERICI, Silvia. *Putting Feminism Back on Its Feet*.

³¹ UHDE, Zuzana. *K feministickému pojetí péče jako kritické kategorie sociální nerovnosti*, s. 18

³² DUDOVÁ, Radka a Hana HAŠKOVÁ. *Prekérní práce pečujících žen v kontextu ekonomické krize.*, s. 19

prekarizací může mít zásadní krátkodobé i dlouhodobé negativní důsledky. S ohledem na výše popsanou genderovanost péče, tedy skutečnost, že je ve velmi vysoké míře v České republice vykonávána ženami a očekává se (např. s ohledem na velmi nízkou koncovou bezdětnost žen v České republice), že v určitých životních fázích budou péči právě ženy poskytovat, jsou tyto po celou dobu své ekonomické aktivity více vystaveny riziku překerní práce či dokonce nezaměstnanosti z důvodů souvisejících s péčí³³. Zároveň má celoživotní zatížení péčí i dopady do výše starobních důchodů.

S masivním vstupem žen na pracovní trh byl spojen nárůst pracovní doby, zejména doby, kterou musí ženy fyzicky trávit mimo domov, což má bezprostřední vliv na množství času, které ženy mají k dispozici pro jiné aktivity, zejména pro výkon péče. Rozdělení času tráveného péčí o blízké a domácnost je stále mezi ženy a muže rozloženo nerovnoměrně, ačkoli placenou práci tráví ženy a muži srovnatelné množství času. Z Evropského indexu genderové rovnosti pro rok 2023 vyplývá, že v rámci Evropské unie pečuje o děti a blízké osoby každý den 34 % žen a 25 % mužů ve věku 18–74 let. U vaření a péče o domácnost je tento rozdíl ještě vyšší – 63 % žen a 36 % mužů³⁴. Rozdíly v délce pracovní doby, jak u plných, tak u částečných úvazků, oproti tomu zůstávají v rámci EU velmi nízké³⁵.

Tyto časové disproporce jsou zejména pro rodiče malých dětí zdrojem dalšího stresu. Jak popisuje Arlie Hochschild, rodiče se stále více cítí nuceni vykonávat své domácí povinnosti rychleji, méně pečlivě, méně často, zvyšuje se potřeba delegovat činnosti nebo žádat o pomoc a rostou nároky na efektivní organizaci rodinného času³⁶. Pokud jsou pracovní a soukromá sféra konstruovány jako oddělené, klade to z mého pohledu nesplnitelné nároky na jedince při úsilí dosáhnout rovnováhy mezi soukromým a osobním životem. Možnosti individuálních osob, jak ovlivnit délku času, který mohou věnovat jednotlivým sférám, případně jak náročné je plnění povinností v obou sférách, totiž nejsou stejné.

Během pandemie pak jak samotné onemocnění, tak přijatá opatření regulovala možnost chodit do práce a práci vykonávat. V případě některých profesí (zejména ve zdravotnictví a sociálních službách) si pandemická situace vyžádala významné pracovní nasazení, prodloužení a zintenzivnění času stráveného mimo domov, i např. vymezení

³³ *ibid.* s. 27

³⁴ EUROPEAN INSTITUTE FOR GENDER EQUALITY. Gender Equality Index.

³⁵ EUROSTAT. Hours of work - annual statistics.

³⁶ HOCHSCHILD, Arlie. *The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work*, s. 214

skupiny rodičů, jejichž děti měly speciální možnost (spojenou s povinností) prezenční výuky a pobytu v předškolním zařízení v době distančního vzdělávání. V jiných případech, zejména v sektoru služeb, došlo k uzavření provozoven a omezené možnosti či nemožnosti ekonomickou aktivitu vůbec vykonávat. Ještě v dalších situacích pak zaměstnavatelé umožnili či museli umožnit výkon práce z domova. Všechny tyto změny v regulaci pracovního času a místa pracovního výkonu měly dopady jak na vztah zaměstnankyň a zaměstnanců k práci a k domácnosti, tak opačně, na vztah zaměstnavatelů k pracujícím.

Redukovat otázku dopadů na pozici na trhu práce pouze na otázku zaměstnanosti a nezaměstnanosti by bylo nedostačující. Samotná skutečnost, že žena vykonává výdělečnou činnost, nic nevyovídá o tom, jakou kvalitu taková práce má, zda je příjem z této činnosti dostačující a jakou míru jistoty a předvídatelnosti taková práce vykazuje. Kromě nezaměstnanosti je tedy nezbytné věnovat se i otázkám spojeným s výší příjmu, kvalitou a jistotou pracovního uplatnění. Pro toto zkoumání budu pracovat zejména s pojmy prekarizace a prekérní práce. Prekérní práci můžeme spolu s Leah Vosko³⁷ charakterizovat čtyřmi dimenzemi:

1. krátkodobost nebo velké riziko ukončení pracovního vztahu (což souvisí také s možností nalézt rychle jinou práci, tj. s charakteristikami pracovního trhu obecně);
2. nedostatek kontroly nad pracovními podmínkami, tempem práce a odměnou;
3. nedostatek ochrany zaměstnání (ať už v rámci legislativy, kolektivního vyjednávání nebo obyčejů a praktik; závisí také na vymahatelnosti práva);
4. nízké příjmy blízko hranice příjmové chudoby.

Tyto charakteristiky se nemusí vyskytovat všechny zároveň a mohou se objevovat v různé míře, jde tedy o kontinuum – určitá práce je více či méně prekérní.

Jak dovozují Radka Dudová a Hana Hašková³⁸, ženy jsou více vystaveny riziku prekérních pracovních režimů než muži a podle zahraničních výzkumů počet žen v takových režimech převažuje nad muži. Autorky shrnují teoretická vysvětlení tohoto jevu následovně,

³⁷ VOSKO, L. F. 2006. „Precarious employment: towards an improved understanding of labour market insecurity.“ Pp. 3–42 in L. F. VOSKO (ed.). Precarious Employment: understanding labour market insecurity in Canada. Montreal, Kingston: McGill -Queen's University Press, citováno podle DUDOVÁ, Radka a Hana HAŠKOVÁ. Prekérní práce pečujících žen v kontextu ekonomické krize.

³⁸ DUDOVÁ, Radka a Hana HAŠKOVÁ. Prekérní práce pečujících žen v kontextu ekonomické krize.

kdy jednotlivé teorie nejsou pro plné vysvětlení dostačující a je nezbytné využít více přístupů:

Teorie lidského kapitálu – ženy jsou více zaměřené na rodinné závazky, investují více času a snahy do péče o rodinu a méně do své pracovní pozice;

Teorie genderové stratifikace – muži a ženy nemají stejné příležitosti investovat do svých pracovních drah vzhledem k přetrvávajícím genderovým normám spojujícím ženy s domácí sférou, navíc jim stejné investice nepřinášejí ani stejné výsledky.

Teorie racionální volby – specializace genderových rolí je výsledkem optimalizace užitku domácností.

Teorie preferencí – volba investovat méně do svého pracovního lidského kapitálu je důsledkem preferencí žen založených na kulturních hodnotách a životních stylech³⁹.

Radka Dudová a Hana Hašková se při hledání odpovědi na otázku, proč ženy s pečovatelskými závazky pracují častěji v prekérních formách práce, inspirovaly teorií způsobilosti (*capabilities approach*) Amartyi Sena,⁴⁰ jak ji rozpracovává Martha Nussbaum⁴¹. Způsobilostí se rozumí „co lidé skutečně mohou dělat a čím mohou být“ Tento přístup analyzuje reálné možnosti mužů a žen jednat tak, aby dosáhli životní spokojenosti. Zdůrazňuje rozdíl mezi „právem na něco“ a „způsobilostí k něčemu“: právo může existovat formálně na papíře, ale reálné je pouze tehdy, když ho lidé skutečně mohou naplnit, což závisí na kontextu a podmínkách. Sen také rozvíjí koncept tzv. adaptivních preferencí – ženy zpravidla přizpůsobují své preference svému nižšímu statusu a formují je v závislosti na svých výchozích podmínkách, které jsou nerovné.⁴² V okamžiku, kdy ženy muži činí volbu ohledně pracovní strategie, nevycházejí ze všech teoreticky dostupných možností, ale kromě osobních preferencí jsou tyto volby limitovány rovněž individuální situací v okamžiku volby, institucionálními zdroji (např. sociální stát, trh práce, organizační kultura ve firmě)

³⁹ ibid.

⁴⁰ Sen, A. 2006. „What Do We Want from a Theory of Justice?“ *The Journal of Philosophy*, Vol. 103, No. 5: 215–238. citováno podle DUDOVÁ, Radka a HANA HAŠKOVÁ. Prekérní práce pečujících žen v kontextu ekonomické krize.

⁴¹ Nussbaum, M. 2003. „Capabilities As Fundamental Entitlements: Sen and Social Justice.“ *Feminist Economics*, Vol. 9, No. 2–3: 33–59, http://dx.doi.org/10.1080/1354570_022000077926. citováno podle DUDOVÁ, Radka a HANA HAŠKOVÁ. Prekérní práce pečujících žen v kontextu ekonomické krize.

⁴² Sen, A. 1995. „Gender Inequality and Theories of Justice.“ Pp. 259–273 in M. Nussbaum, J. Glover (eds.). *Women, Culture and Development*. Oxford: Clarendon Press., citováno podle DUDOVÁ, Radka a HANA HAŠKOVÁ. Prekérní práce pečujících žen v kontextu ekonomické krize.

a společenskými faktory (normy, sociální hnutí a mediální diskuse).⁴³ Tento přístup, který nepředpokládá neomezenou možnost individuální volby a vychází i z vnějších faktorů vnímám jako adekvátní pro zkoumání postavení žen na pracovním trhu i já, zejména při zkoumání dopadů politického diskurzu a přijatých politických opatření na situaci pečujících žen během pandemie.

2.1.8 Péče a pracovní trh v době krize

V případě krizí a jiných otřesů pracovního trhu dochází k tomu, že osoby v určitým způsobem ohrožené nebo znevýhodněné pozici mohou pocítit další zhoršení svého postavení, včetně odchodu do nezaměstnanosti. Tato rizika rovněž nejsou genderově neutrální a je tedy na místě zejména při formulaci příslušných politik a opatření toto hledisko zvažovat a následně analyzovat a zpětně vyhodnocovat. S ohledem na cyklický charakter ekonomiky je pak možné v dalších krizích postupovat citlivěji a vyváženěji.

V době po vypuknutí pandemie onemocnění Covid-19 a v návaznosti na nutnost přijetí opatření ke zmírnění jejího průběhu bylo zjevné, že tato výjimečná situace bude mít intenzivní důsledky pro pracovní trh. Jelikož ženy a muži musí v androcentrické společnosti volit na pracovním trhu odlišné strategie, lze očekávat i genderově odlišné dopady krizí a otřesů. V této souvislosti zaznívala srovnání se situací v době tzv. globální ekonomické krize (zejména mezi lety 2007–2010), velmi brzy se ale vyjevily odlišnosti obou situací, a to zejména v dopadech na pracovní trh. Jak upozornila například Mezinárodní organizace práce, ve srovnání obou situací je zřejmé, že v době globální finanční krize došlo ke zvýšení nezaměstnanosti více u mužů než u žen, navíc v nižším celkovém objemu, než jak tomu bylo v době covidové pandemie, a s rychlejší tendencí k návratu na původní úroveň.⁴⁴ Ačkoli tedy situace nebyla shodná a ani účinky covidového období na pracovní trh nejsou zcela shodné s efekty globální ekonomické krize, je přesto užitečné zabývat se genderovými dopady krizí na pracovní trh obecně a obdobím okolo roku 2010 konkrétně.

Jak vyplývá mj. ze zjištění Radky Dudové a Hany Haškové,⁴⁵ v souvislosti s nástupem ekonomické krize se situace pro ženy s malými dětmi průkazně zhoršila a jako velmi důležitý se ukázal rok, kdy žena ukončila rodičovskou dovolenou. Ze všech matek, které uvedly jako svůj předposlední ekonomický status, že byly na rodičovské dovolené, ty, které

⁴³ DUDOVÁ, Radka a Hana HAŠKOVÁ. Prekérní práce pečujících žen v kontextu ekonomické krize str. 20–21

⁴⁴ INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION. An uneven and gender-unequal COVID-19 recovery: Update on gender and employment trends 2021.

⁴⁵ DUDOVÁ, Radka a Hana HAŠKOVÁ. Prekérní práce pečujících žen v kontextu ekonomické krize.

ukončily rodičovskou dovolenou před ekonomickou krizí, na tom byly z hlediska umístění na trhu práce statisticky významně lépe než ty, které ukončily rodičovskou dovolenou v době ekonomické krize (v letech 2008–2010); častěji byly zaměstnané a méně často byly nezaměstnané, případně méně zůstávaly v domácnosti. Navíc, pokud byly zaměstnané ihned poté, co ukončily rodičovskou dovolenou, pak ty, které ji ukončily před rokem 2008, statisticky významně častěji pracovaly na smlouvu na dobu neurčitou. Závislost typu smlouvy na vzdělání, věku nebo rodinném stavu matky se přitom neprokázala.⁴⁶

Z výše uvedeného lze tedy dovodit, že závazky péče nejen zhoršují postavení pečujících na pracovním trhu, v dobách krizí a otřesů je pak činí obzvláště zranitelnými a náchylnými k dalšímu zhoršení jejich pracovního zařazení. I s ohledem na dostupné analýzy z doby globální ekonomické krize a upozornění, která v úvodu pandemie Covid-19 vydal např. Sociologický ústav Akademie věd ČR⁴⁷, by bylo možné očekávat, že při tvorbě opatření budou tato rizika politickou reprezentací brána v potaz.

V současnosti je mimo jiné díky výzkumu Radky Dudové⁴⁸ možné říci, že jak samotná pandemie, tak i přijatá opatření měla vliv na zhoršení postavení žen na trhu práce, zejména sólo matek. Potvrdila se tím mj. teze, že závazek péče je v okamžicích krizí a otřesů na pracovním trhu výrazně znevýhodňující.

2.1.9 Péče jako součást politického diskurzu a politické praxe

Joan Tronto v knize *Caring Democracy* nejen zpochybňuje chápání péče jako čistě soukromé činnosti, ale staví její adekvátní zabezpečení a podmínky k jejímu výkonu jako jeden ze základních předpokladů demokracie. Podle Tronto nemohou lidé žít v demokracii (či se aktivně demokracie účastnit), pokud mají obavu o to, jak bude zabezpečena domácí sféra, proto požaduje rekonceptualizaci politiky, která takovou péči zajistí.⁴⁹

Pokud je péče prezentována jako čistě soukromá záležitost, pak se na jedné straně umožňuje část péče přinést na více či méně neregulovaný trh, a tím se umožňuje lidem, kteří by za jiných okolností pečovali, zprostit se povinnosti péče tak, že ji za úplatu vykoná někdo jiný. Ti pečující, kteří si takový krok nemohou dovolit, pak jsou nuceni pečovat často v situaci, která na adekvátní zabezpečení či regulaci domácí neformální péče nedbá. Jak

⁴⁶ *ibid.*, s. 22–23

⁴⁷ Zejména SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČR. Dopady opatření proti pandemii na ženy a muže na trhu práce.

⁴⁸ DUDOVÁ, Radka. Péče jako individuální odpovědnost a prohloubení ekonomického znevýhodnění sólo matek v pandemii covid-19

⁴⁹ TRONTO, Joan. *Caring Democracy: markets, equality and justice*, s. 7

připomíná Tronto, pokud se ve společnosti objeví nerovnost spojená s něčím, co se může stát předmětem komodifikace, pak taková komodifikace tyto nerovnosti prohloubí a utvrdí. Jedním z požadavků feministické etiky a teorie péče by tak měl být požadavek na veřejné politiky, které zajistí důstojné podmínky pro neformální péči a zároveň nebudou nikoho do takové péče ať již přímo či nepřímo nutit.⁵⁰

Jedním z důsledků dichotomie veřejné a soukromé sféry lidských životů, kdy péče má být primárně součástí sféry soukromé, je depolitizace péče. Jeden z klíčových sloganů druhé vlny feminismu, tedy „Osobní je politické“, byl a je od 70. let minulého století používán v různých významech a souvislostech. Mimo jiné se tímto slovním spojením konstatuje skutečnost, že osobní zkušenosti jsou ovlivňovány společenským (a tedy i politickým) rámcem. O neformální péči toto platí velmi podstatně. To, kdo a jakou péči vykonává, a jak poskytování péče prožívá, je ovlivněno nejen osobními a rodinnými vztahy a preferencemi, ale i společenským rámováním péče (opět viz výše zmíněná společenská norma péče z lásky). Významný vliv pak mají ekonomické, institucionální a legislativní mantinely péče v konkrétním čase a místě, tedy faktory politické v užším slova smyslu.

V kontextu českého právního řádu a institucionálního rámce je názorným příkladem takového politického faktoru s přímým vlivem na konstrukci neformální péče zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů. Tento zákon ve spojení s prováděcím předpisem jednak konstruuje velmi specifickou představu o základních lidských potřebách a standardu jejich naplňování. Dále zakotvuje postup a kompetence k posuzování toho, zda konkrétní člověk je či není samostatný a na jaké úrovni je závislý na pomoci jiné osoby – zejména osobám příslušným k sociálnímu šetření dává relativně široký prostor k hodnocení a ovlivnění kvality života jiných lidí. Propojením s jinými zákony pak tento zákon reguluje nejen pozici příjemce příspěvku na péči, ale i právní postavení osob, které péči poskytují. Důležitá je rovněž monetizace neformální péče – tento zákon stojí na jiném principu než předchozí právní úpravy a do vztahů neformální péče vnáší prvek přímé platby, což má pro daný vztah podstatné důsledky, opět ovlivněné různými společenskými normami, jak podrobně dovozují např. Radka Dudová. Mezi takovými důsledky vyniká zejména neochota peníze vůbec přijmout, nebo až extrémně detailní vedení účetnictví, aby bylo například i širší rodině zřejmé, že pečující si žádné peníze nenechává pro sebe. To

⁵⁰ *ibid.*, s. 49

přináší vyšší míru stresu a další činnosti do již tak náročného vztahu neformální péče.⁵¹ Zapomenout nesmíme ani na aspekt rozlišení příjemců a příjemkyň veřejných prostředků – příspěvků či dávek – na ty, kdo si veřejnou pomoc zaslouží, a kdo nikoli. Ačkoli si tento princip spojujeme spíše s tzv. chudinskými dávkami, našel svůj odraz i právě v zákoně o sociálních službách. Zákonodárce jednak vynaložil velké úsilí na zamezení souběhu s jinými finančními transfery, jednak odraz tohoto přístupu nalezneme už v základních principech tohoto zákona – podle § 2 odst. 2 musí pomoc vycházet z individuálně určených potřeb osob, musí působit na osoby aktivně, podporovat rozvoj jejich samostatnosti, motivovat je k takovým činnostem, které nevedou k dlouhodobému setrvávání nebo prohlubování nepříznivé sociální situace, a posilovat jejich sociální začleňování. Vzhledem k tomu, že velká část příjemců příspěvků na péči jsou starší osoby se zdravotní diagnózou, která nepředpokládá zlepšení jejich kondice, je otázkou, jak je v praxi možné takový princip uplatňovat.

Nejen na tomto příkladu je zjevné, že politika ve smyslu *policies* je důležitá i pro rámování soukromé nebo osobní sféry, nikoli jen tzv. věcí veřejných. Z tohoto důvodu mi přijde důležité analyzovat nejen samotný obsah politiky a politických kroků, ale i politický diskurz, specificky diskurz vedený samotnými politiky a političkami. Ačkoli se i v České republice objevuje požadavek po *data-based* a *evidence-based* politice, domnívám se, že máme dostatek důvodů předpokládat, že česká politika je převážně formována ideologicky (zejména ve smyslu stranické ideologie) a politický diskurz toho může být dobrým indikátorem.

Český politický diskurz o neformální péči (snad s výjimkou rodičovství či spíše mateřství) nebyl dosud příliš podrobně analyzován, proto v následujících bodech vycházím spíše ze svých vlastních anekdotických zjištění a zkušeností a z určitých hypotéz. Tento diskurz je z mého pohledu rámován několika východisky:

1. Neformální péče (refamiliazace) je žádoucí model zajištění péče o osoby, které péči vyžadují, a to v rámci celého životního cyklu. Zejména v debatách o zařízeních pro péči o nejmenší děti je možné pozorovat i akcent na vymezení se proti preferovaným systémům institucionální a kolektivní péče z doby před rokem 1989;
2. Skutečnost, že péči poskytují převážně ženy, je chápána jako přirozená a samozřejmá, nebývá předmětem zpochybňování;

⁵¹ DUDOVÁ, Radka. Care Allowance as 'Special Money': The Meanings and Uses of the Care Allowance in Close Relationships.

3. I v debatách o péči se promítá politický motiv osobní odpovědnosti a „trestání“ chudoby a ekonomické závislosti. To se ve spojení s až extrémním úsilím o zabránění „zneužívání“ veřejných prostředků projevuje zejména v konstrukci systému státní sociální podpory;
4. Jak vyplývá například z politických debat o genderových rozdílech ve výši starobních důchodů, a o tzv. výchovném, které navrhla důchodová komise pod vedením Danuše Nerudové, ve vnímání ekonomické hodnoty převažuje placená práce jako hodnotnější, jelikož generuje odvody do veřejných rozpočtů. Dobrým příkladem takového diskurzu mohou být i připomínky k legislativním materiálům, jelikož s ohledem na jejich funkci se jedná o politický diskurz ve smyslu *policies* i *politics*.⁵²

Při formulaci výzkumných otázek jsem tedy vycházela i z hypotézy, že tato východiska diskurzu o péči se projeví i v době pandemie, zejména při diskuzi o přijímaných opatřeních ke zmírnění nakažlivosti i stabilizaci národní ekonomiky a pracovního trhu.

⁵² MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR. Vypořádání připomínek k materiálu s názvem: Návrh zákona, kterým se mění zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů: MPSV-2020/114128-510/2

2.2 Metodologie

V části věnované metodologii vymezím zkoumaný diskurz a metody využitě k jeho analýze. Jelikož se v této práci zabývám politickým diskurzem, bude nezbytné vymezit, koho v tomto kontextu označuji slovy politik či politička, případně kdo je zde politický/á mluvčí. Pro zkoumání propojení konkrétních výroků s přijímanými opatřeními doplňuji i pravomoci, kterými mluvčí disponují.

2.2.1 Kritická diskurzivní analýza

Analýza vychází primárně z metod, které lze v souhrnu označit jako metody kritické diskurzivní analýzy. Jak uvádí např. Petr Vašát⁵³ nebo autorky Kateřina Prokopová, Zuzana Orságová a Petra Martinková⁵⁴, Kritická diskurzivní analýza není jediná metoda nebo ucelený soubor, ale jedná se o různé metody, rozpracované a používané různými autorkami a autory s ohledem na účel analýzy i typ zkoumaného textu. Společný je jim právě kritický přístup k analýze diskurzu, vycházející z kritických teorií. Kritické teorie, a tudíž také kritická diskurzivní analýza, chtějí produkovat a sdělovat kritické znalosti, které lidem umožní se emancipovat od forem nadvlády skrze sebe-reflexi. Mají vyvolat ‚osvícení a emancipaci‘. Takové teorie se nesnaží jen popisovat a vysvětlovat, ale snaží se také vykořenit určité druhy falešných představ. I přes odchylovající se koncepty ideologie, kritická teorie se snaží vyvolat povědomí o původcích potřeb a zájmů⁵⁵.

Pro účely této práce jsem zvolila přístup, který rozpracoval zejména Norman Fairclough,⁵⁶ tedy

1. **deskripce** (důraz na formální aspekty diskurzu);
2. **interpretace** (kontext, diskurzivní typy, adresáti, vzájemný vztah jednotlivých textů zkoumaného politického diskurzu i vztah k textům jiných diskurzů);
3. **explanace** (sociální důsledky a účinky diskurzu).

Ve fázi **deskripce** se zabývám identifikací mluvčích a jejich pozicionality, lingvistickou stránkou diskurzu (např. použití plurálu, generického maskulina i feminina. případně různých eufemistických nebo naopak expresivních výrazů) a zejména kladu důraz na identifikaci témat a motivů, která se v jednotlivých promluvách objevují, nebo která

⁵³ VAŠÁT, Petr. Kritická diskurzivní analýza: Sociální konstruktivismus v praxi.

⁵⁴ PROKOPOVÁ, Kateřina, Zuzana ORSÁGOVÁ a Petra MARTINKOVÁ. Metodologie výzkumu v oblasti kritické analýzy diskurzu

⁵⁵ *ibid.*, s. 14

⁵⁶ FAIRCLOUGH, Norman. *Language and Power*, s. 26

naopak chybí. Pozicionalitu mluvčích reflektují jejich zařazením do politické strany či poslaneckého nebo senátorského klubu (v době promluvy) a zároveň přiřazením funkce, kterou v době promluvy zastávali, zejména zda šlo o člena či členku vlády, nebo člena či členku Parlamentu České republiky. Pro účely této práce redukuji analýzu lingvistické stránky diskurzu zejména na výše uvedené genderově specifické jevy, s ohledem na význam, jaký mají pro reprezentaci. Vycházím zejména z premis genderové lingvistiky, jak je formulovala Jana Valdrová.⁵⁷

V rámci **interpretace** pak analyzuji kontext, zejména měnící se epidemickou situaci. Jako analýzu kontextu chápu i srovnání politického diskurzu s diskurzy jinými, zejména s diskurzem expertním, a konfrontuji svá očekávání o vzájemné provázanosti těchto diskurzů. Dovožuji dominantní diskurzivní typy, tedy diskurzivní typy, které Vašát popisuje jako „převládající v různých typech sociální praxe“.⁵⁸ S ohledem na hypotézy uvedené v předchozích částech této práce očekávám, že dominantními diskurzivními typy budou zejména:

1. prioritita placené práce (produkce nad reprodukcí);
2. implicitní a nereflektovaný předpoklad, že domácí práce a péče je vždy zajištěna, a že ji automaticky zajišťují ženy.

Při **explanaci** zejména usiluji o identifikaci důsledků, jaké může analyzovaný diskurz mít v praxi, zejména při přijímání politických a legislativních opatření. V rámci závěrečné části této práce rozvádím fázi explanace i do podoby očekávatelných přístupů k politickým řešením hypotetických budoucích krizových situací.

2.2.2 Stanovení výzkumného vzorku

Pro účely práce je nezbytné vymezit časové období, ve kterém je diskurz analyzován. Jako počátek tohoto období jsem zvolila měsíc březen roku 2020 jako začátek tzv. první vlny pandemie. Původní úmysl uzavřít analyzované období říjnem roku 2021 jako měsícem konání parlamentních voleb jsem v návaznosti jak na vývoj pandemie, tak na změnu politické reprezentace přehodnotila. Analyzované období zakončuji únorem roku 2022.

Každé z klíčových diskurzivních témat zkoumám chronologicky v rámci výše vymezeného období. Jak samotná pandemie, tak proces přijímání opatření, probíhaly v tzv. vlnách. Postupně se ustálilo rozdělení na nejméně čtyři vlny, někdy se hovoří i o páté či šesté

⁵⁷ VALDROVÁ, Jana. *Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit*

⁵⁸ VAŠÁT, Petr. *Kritická diskursivní analýza: Sociální konstruktivismus v praxi*, s. 108

vlně. Do analyzovaného období spadají zejména první čtyři vlny, práce bude v zásadě podle těchto vln členěna. U každého z analyzovaných témat byl ale průběh přijímaných opatření, a tedy i výskytu politického diskurzu poněkud odlišný, proto přidávám podrobnějších chronologické předměty v příslušných oddílech práce. Na vývoj politického diskurzu ve sledovaném období měla výrazný vliv ještě jedna skutečnost, která s pandemií přímo nesouvisela, a tou byly volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, které se konaly ve dnech 8. a 9. října 2021. V důsledku těchto voleb se dosavadní koaliční vládní strany staly stranami opozičními, za ČSSD do Sněmovny nebyl zvolen žádný poslanec ani poslankyně. Strany do té doby opoziční rychle zahájily koaliční vyjednávání, a ještě před koncem tzv. čtvrté vlny tak došlo ke změně pozice mluvčích, což analyzovaný diskurz částečně odráží.

S ohledem na skutečnost, že jsem v analyzovaném období, jak sledovala expertní a publicistický diskurz, tak se aktivně podílela na jeho přípravě, vytvořila jsem si soubor předpokládaných témat, u kterých jsem očekávala vytvoření politického diskurzu – jednalo se o témata v jiných diskurzech poměrně hojně přítomná. Témata, která jsem hodlala zkoumat, tak byly zejména uzavřené školy a školky a distanční výuka, ošetrovné a krizové ošetrovné, zátěž a odměňování v institucích formální péče a dopady pandemie a přijatých opatření na ženy v souvislosti se zvýznamněním tzv. domácí sféry.

Finální okruh zkoumaných témat jsem ale zúžila na tři klíčové oblasti:

- 1. Krizové ošetrovné;**
- 2. Distanční výuka;**
- 3. Postavení sólo rodičů.**

Důvody této redukce jsou analytické i praktické. Zásadním důvodem bylo zejména zjištění, že k některým tématům vyskytujícím se v jiných diskurzech se politický diskurz prakticky nevedl, to se týkalo zejména dopadů pandemických opatření na pracovní dráhy žen nebo individuálního zvládnání vyšší intenzity domácích činností. Politický diskurz v rozsahu použitelném pro analýzu se generoval zejména v souvislosti s vládními opatřeními a legislativními návrhy, což vedlo primárně k volbě prvních dvou analyzovaných témat. V neposlední řadě není cílem této práce podat zcela vyčerpávající přehled politického diskurzu o péči v době covidu, ale spíše se soustředit na hlubší analýzu jeho klíčových prvků. I z tohoto důvodu a s přihlédnutím k rozsahu práce byl konečný výběr témat omezen na tři témata výše uvedená.

U každého tématu identifikuji jednotlivé relevantní mluvčí (příklad – u opatření spojených s finančními kompenzacemi tímto mluvčím vždy bude ministryně či ministr financí, v případě krizového ošetrového bude mluvčí vždy ministryně práce a sociálních věcí). Jejich výroky budou podrobeny analýze dle popsané metody, zařazeny do kontextu časového období a pandemické situace a propojeny s reakcemi adresátů sdělení a s případnými přijatými opatřeními. Chápu diskurz, a tedy i potřebu jeho analýzy obdobně jako Norman Fairclough ve třech dimenzích (text, diskurzivní praxe a sociální praxe), kdy podle mého názoru specificky politický diskurz má smysl analyzovat v rámci všech tří dimenzí a zejména sociální praxe. Politický diskurz je jedním z nástrojů, jakými se politická moc může uplatňovat a jak přímo ovlivňuje sociální realitu (podle Fairclougha je konstitutivní).⁵⁹

Při vymezení předmětu práce, tedy politického diskurzu, jsem se zabývala i rozsahem tohoto pojmu. Konkrétně, zda politickým diskurzem rozumět pouze diskurz produkováný jednotlivými mluvčími (zejména politiky a političkami) nebo zda do něj zahrnout o doprovodné texty, např. přijímaná opatření a jejich odůvodnění. Tyto texty chápu podobně jako např. Anna Durnová⁶⁰ spíše jako *policies* než *politics* a pro účely této práce je nepodrobuji primárně analýze, ale využívám je spíše dle potřeby jako doprovodné materiály k výkladu účinků diskurzu.

Nedílnou součástí této analýzy musí být i analýza nevyřčeného, tedy absence témat v diskurzu vedeném mluvčími, u kterých by bylo možné vyjádření ke konkrétnímu tématu očekávat. Analyzovat se pokusím i důvody případného mlčení.

Předmětem výzkumu je český politický diskurz, vycházím tedy z českých zdrojů. Po prvotní rešerši vykryštovaly dva typy zdrojů politického diskurzu, které nabízely materiál v objemu i obsahu dostačujícím pro provedení analýzy. Tyto zdroje se ukázaly pro mou analýzu jako klíčové:

Stenozáznamy rozprav a jednání Poslanecké sněmovny a Senátu Parlamentu ČR

V rámci těchto rozprav vystoupili nejen klíčoví mluvčí, tedy členové a členky vlády, ale i politici a političky většinou ze všech politických stran v dané komoře zastoupených. I v rámci rozprav, ve kterých byl z procedurálních důvodů stanoven časový limit na jedno vystoupení, měli mluvčí dostatečný prostor pro rozvinutí myšlenek a témat pro ně

⁵⁹ FAIRCLOUGH, Norman. *Language and Power*, s. 25

⁶⁰ DURNOVÁ, Anna. Diskurzivní přístupy v policy analysis, s. 69

důležitých, zároveň tematické omezení projednávaným materiálem udržovalo rozpravu tematicky ucelenou. Jednotliví mluvčí na sebe měli rovněž možnost reagovat. Vzniklé promluvy tak představují zdroj poměrně plastického politického diskurzu, s ohledem na metody pořizování stenozáznamu navíc nezkráceného editací nebo interpretací. Zdroj těchto stenozáznamů jsou webové stránky příslušných komor Parlamentu České republiky.

ne všechna mnou zkoumaná témata vyžadovala zákonná opatření, a nebyla tedy nutně projednávána v Parlamentu, to je případ zejména distanční výuky; pracovala jsem tedy i s dalšími zdroji diskurzu.

Textové přepisy televizních debat

Na rozdíl od kratších reportáží nebo vstupů poskytují televizní debaty opět větší prostor pro rozvedení jednotlivých témat do větších promluv. Hlavním zdrojem v tomto ohledu byl pořad České televize *Otázky Václava Moravce*, a to jednak s ohledem na velkorysou časovou dotaci (nejméně jedna hodina), ale zejména s ohledem na složení diskutujících, kdy vystupující mluvčí byli obvykle z různých politických stran, případně byli konfrontováni s jiným typem diskurzu, obvykle expertním. Jedná se o pořad veřejnoprávní televize, regulovaný např. požadavky na vyváženost. Zároveň jde o pořad s vysokou sledovaností, který má značný vliv na následnou veřejnou debatu, a lze tak s N. Faircloughem sledovat účinky zde uskutečněných promluv do sociální reality – není náhodou, že moderátor tento pořad tradičně uvozuje slovy „O čem se po dnešních otázkách bude mluvit?“. Jako zdroj textových přepisů využívám databázi Anopress.

Dílním způsobem využívám i jiné zdroje diskurzu, které se ale (oproti mým původním předpokladům) neukázaly jako příliš analyticky zajímavé. Tato skutečnost kontrastuje do značné míry s tím, že tyto jiné prameny (např. typu časopiseckých článků nebo reportáží) jsou poměrně bohatým zdrojem nejen publicistického ale i expertního diskurzu, nebo jaký prostor dávají diskurzu vedenému relevantní částí veřejnosti, typicky adresátům či adresátkám opatření.

Citace ze zdrojů uvádím v původním (byť kráceném) znění. Tam, kde je v textu gramatická chyba nebo překlep, bylo tomu tak již v přepisu promluvy, ze kterého citaci čerpám, tedy zejména v příslušném stenozáznamu nebo přepisu televizní debaty.

3. PRAKTICKÁ ČÁST – ANALÝZA

V této části diplomové práce analyzuji jednotlivá zvolená témata. Jedná se o instituty krizového ošetrového, distanční výuky a o téma postavení sólo rodičů v průběhu pandemie. Každé ze tří dílčích analýz předchází zasazení daného tématu do kontextu. Citované promluvy uvádím ve znění, které je dle mého názoru důležité pro analýzu, případné vypuštění některých částí je v citaci indikováno.

Jsem si vědoma toho, že některé citované pasáže z promluv, zejména z jednání obou komor Parlamentu České republiky, jsou delšího rozsahu. Samotné stenozáznamy jsou velmi rozsáhlé, redukce byla nezbytná.⁶¹ Při výběru konkrétních citací jsem se zaměřovala zejména na ty části promluv, které obsahovaly pregnantní vyjádření opakujících se témat, formulací, obrazů či lexikálních jevů. Dále jsem považovala za důležité přímo citovat takové promluvy a jejich části, které ilustrují až překvapivou emotivnost některých debat – ta by z mého prostého konstatování nebyla tak zjevná, přitom právě emotivní vyhocenost promluv u některých témat (zejména u náhradního výživného) považuji za kruciální součást mé analýzy.

Jelikož analyzuji tři poměrně komplexní okruhy témat a každé z nich zkoumám opakovaně v průběhu vymezeného časového období, provádím samotnou analýzu ve třech krocích. Za každým časově ohraničeným blokem uvádím prvotní poznámky k danému tematickému okruhu. V druhém kroku analyzuji diskurz ke každému ze tří vymezených témat vcelku, s přihlédnutím k časovému vývoji. V závěru práce pak shrnuji své poznatky do analýzy diskurzu o hlavním tématu, tedy neformální péči v době pandemie.

⁶¹ Pro ilustraci, stenozáznam z rozpravy o prvním zavedení krizového ošetrového má rozsah 48 778 znaků, tedy zhruba 27 normostran. V této práci z něj cituji 3 promluvy v celkové délce necelé 1 normostrany.

3.1 Krizové ošetřovné

Jedním z důležitých jevů, které přinesla jak samotná pandemie, tak opatření přijímaná na její mitigaci, byla zvýšená absence dětí a mladistvých v předškolních a školních zařízeních a s tím spojená nezbytnost zajištění péče zejména o mladší děti. Využití tradičních možností překážek v práci na straně zaměstnance⁶² se ukázalo nedostačující, zejména s ohledem na omezení jejich časového trvání, a bylo tedy nezbytné hledat nové instrumenty.

Pojem krizové ošetřovné se objevil v souvislosti s právní úpravou zakotvenou do zákona o nemocenském pojištění v průběhu roku 2020 a přídavné jméno „krizové“ jej mělo odlišit od tradičního ošetřovného poskytovaného na časově omezenou dobu. Jeho účelem bylo jednak zajistit omluvení absence pečující osoby v zaměstnání, jednak kompenzovat ušlý výdělek.

Během tzv. první vlny covidu, kdy došlo pouze k úpravě „klasického“ ošetřovného, vyvstal problém – nutnost omluvení absence a pokrytí výpadku příjmů postihla širší okruh osob, než byli plátcí nemocenského pojištění. Jednalo se zejména o osoby samostatně výdělečně činné (dále jen „OSVČ“) a osoby pracující na základě některých dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr. Z tohoto důvodu bylo nezbytné institut rozšířit i zavést zvláštní „ošetřovné pro OSVČ“.

Kromě okruhu osob, na které se má krizové ošetřovné vztahovat, bylo nezbytné v průběhu pandemie upravit ještě některé další parametry ošetřovného. Zmínila jsem již maximální délku čerpání, dále šlo o důvody pro jeho čerpání (zjednodušeně, zda musela být uzavřena celá škola nebo školka nebo jen konkrétní třída typicky z důvodu karantény), o věk dětí, kterých se ošetřovné týkalo a vztah pobírající osoby k dítěti, zejména zda muselo jít o rodiče nebo o osobu žijící ve stejné domácnosti.

3.1.1 Vývoj institutu v čase

Epidemická situace se v průběhu sledovaného období proměňovala, často velmi dynamicky. I v rámci již zmíněných pandemických vln nebyla situace stejná, zejména na počátku tzv. druhé vlny, tedy na podzim roku 2020, kdy počty zjištěných osob s nákazou onemocněním Covid-19 dramaticky rostly ze dne na den. Tomu odpovídal i někdy poněkud

⁶² Tedy v tomto případě zejména omluvení absence zaměstnance či zaměstnankyně v práci z důvodu nezbytnosti zabezpečení péče o malé dítě.

chaotický proces přijímání opatření včetně toho, že se radikálně proměňovalo vnímání jejich potřeby, často skutečně v řádu několika málo dnů.

Časovou osu (a jednotlivé úseky, ve kterých provádím analýzu) krizového ošetřovného je možné stanovit zhruba následovně:

1. **Březen–červen 2020 – první úprava ošetřovného**, dochází k prodloužení doby čerpání a zvýšení věku dotčených dětí na 13 let. Ošetřovné bylo vypláceno po celou dobu uzavření školy či zařízení z důvodu mimořádného opatření. Pokud později během vyplácení dávky dítě dosáhlo věku 13 let, ošetřovné náleželo pečující osobě až do konce podpůrní doby, tedy platnosti mimořádného opatření. Rodič nebo jiná pečující osoba museli být stejně jako dříve účastní nemocenského pojištění. V případě, že o dítě pečoval někdo jiný než jeho rodič (např. babička, teta), bylo podmínkou nároku bydlení s dítětem ve společné domácnosti. Pokud jeden z rodičů pobíral na dané dítě rodičovský příspěvek nebo peněžitou pomoc v mateřství, neměl druhý rodič na ošetřovné nárok. Pro OSVČ nastupují kompenzace z dotačního titulu u Ministerstva průmyslu a obchodu. Od 1. dubna 2020 do 30. června 2020 došlo ke zvýšení dávky, a to na 80 % denního vyměřovacího základu ze standardních 60 %. Nárok na ošetřovné získaly zpětně i osoby pracující na dohodu o provedení práce nebo o pracovní činnosti (DPP, DPČ), pokud byly současně účastny sociálního pojištění.
2. **Září/říjen 2020** – postupně se opět zvyšují počty nakažených osob, na rozdíl od první vlny zatím vláda nepřistupuje k plošnému uzavírání škol a školek, nicméně dochází k uzavření jednotlivých zařízení a k individuálním karanténám, i přes návrhy **ministryně práce a sociálních věcí Jany Maláčové (ČSSD)** vláda nepřistoupí k obecnější úpravě krizového ošetřovného, neboť **premiér Andrej Babiš (ANO)** a ministryně financí **Alena Schillerová (ANO)** se domnívají, že nebude zapotřebí. Léto roku 2020 bylo ve znamení extrémně nízkých epidemických ukazatelů, v zásadě běžného režimu, částečně i představ o „zvládnutí koronaviru“.
3. **Říjen 2020**–v návaznosti na prudký nárůst počtu nakažených osob a na plošné uzavření škol a školek v tzv. druhé vlně vyvstává akutní nutnost přijetí krizového ošetřovného, příslušný pozměňovací návrh projednává 21. října 2020 Poslanecká sněmovna a 29. října 2020 Senát Parlamentu České republiky v legislativní nouzi.

4. **Prosinec 2021** – poslední zavádění krizového ošetřovného v tzv. třetí vlně. Jelikož v mezidobě proběhly volby do Poslanecké sněmovny, překládá příslušné návrhy nové Sněmovně vláda v demisi.

3.1.2 Ošetřovné v první vlně, jaro 2020

Vláda schválila první úpravy ošetřovného na svém jednání dne **19. března 2020**. **Ministryně práce a sociálních věcí Jana Maláčová (ČSSD)** k tomu uvedla:

„Musíme lidem co nejvíce usnadnit současnou situaci a pomoci rodinám řešit problémy, se kterými se v souvislosti s uzavřením škol a dalších dětských zařízení potýkají.“⁶³

Změny byly provedeny zvláštním zákonem (v této fázi teprve jeho návrhem), který musela projednat a schválit Poslanecká sněmovna a Senát Parlamentu České republiky. Sněmovna návrh projednávala na schůzi dne **24. března 2020**.

Návrh jako předkladatelka uvedla **ministryně práce a sociálních věcí Jana Maláčová (ČSSD)**, která přednesla i následující válečnou metaforu:

„... tímto návrhem se otevírá druhá fronta tzv. boje proti koronaviru, a to ta ekonomická fronta. To znamená, bojujeme o to, abychom zachránili naši ekonomiku a pracovní místa...“⁶⁴

Debata, které se o návrhu v Poslanecké sněmovně vedla, byla vedena zejména ekonomickými hledisky, včetně výše samotné dávky. Dále poslanci a poslankyně diskutovali některé technické parametry opatření, v tomto smyslu bylo načteno i několik pozměňovacích návrhů, které čerpání ošetřovného rozšířily. V tomto okamžiku ke zvýšení dávky na 80 % vyměrovacího základu nedošlo, ale jinak bylo zjevné, že politická reprezentace napříč celým spektrem intenzivně usiluje o zajištění příjmu rodin, jejichž děti musely kvůli uzavřeným školám a školkám zůstat doma.

Z motivů, které se v debatě o krizovém ošetřovném objevují i v dalších obdobích, považují za účelné zmínit následující:

⁶³ MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR. Lidé budou moct čerpat náhradu za ošetřovné po celou dobu uzavření škol pro děti až do 13 let.

⁶⁴ POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČR. Úterý 24. března 2020, stenozáznam části projednávání bodu pořadu schůze.

Poslanec Lukáš Kolářik (Piráti) zmínil jednak tzv. dohodáře, kteří původně nárok na čerpání ošetrovného neměli, a dále „matky samoživitelky“:

*„První a zcela důležitá věc je, že se zapomíná při těchto rychlých opatření na celkem zranitelné osoby, a to jsou **pracovníci na dohodu o provedení práce a dohodu o pracovní činnosti**, kteří zároveň také participují na sociálním pojištění, a můžeme si pod tím představit třeba **matky samoživitelky**, které už nemůžou dosáhnout na poloviční úvazek, a proto to řeší takto na dohodu, nebo třeba **pedagogičtí pracovníci**, kteří jsou také velice často na tyto dohody zaměstnání.“⁶⁵*

Poslanec Václav Klaus (Trikolóra)⁶⁶ upozornil na skutečnost, že benevolentní ošetrovné může znamenat, že lidé budou motivováni nechodit do práce, což může způsobit problémy v některých profesích:

*„Já se velice obávám toho, že my ženeme lidi, aby tedy zůstali doma s třináctiletými dětmi, a myslím si, že republika možná bude potřebovat spoustu pracovních sil. Se mnou mluví **sestřičky**, mám některé v rodině, a ony slouží dvanáctky. Protože Ukrajinky odjely domů, některé hlídají děcko, některé jsou v nějaké polokaranténě, čili my se spíš musíme zamýšlet, jak dostat lidi na ta důležitá místa ...Ale spíš se bojím, že ta opatření, jak jsem dostal tento materiál, míří k tomu, ať se **lidi schovají doma** i třeba s třináctiletým děckem.“⁶⁷*

Senát projednal návrh dne **25. března 2020**. **Ministryně Jana Maláčová (ČSSD)** jako předkladatelka zopakovala metaforu o druhé, ekonomické, frontě. Debata v Senátu se vedla v poměrně technicistním duchu, **senátorka Renata Chmelová (KDU-ČSL)** rozvířila jednu z nemnoha debat o přetíženosti úřadů v resortu Ministerstva práce a sociálních věcí.⁶⁸

Senátor Zdeněk Nytra (ODS) připomněl opět situaci „dohodářů“, mezi kterými je řada „**samoživitelek, spousta samostatně fungujících rodičů**“. Na situaci sólo rodičů v různé terminologii (samoživitelky, neúplné rodiny) upozornili i další mluvčí, např. **senátor Jiří Drahoš (STAN)** nebo **senátorka Šárka Jelínková (KDU-ČSL)**.⁶⁹

Obdobné téma bylo obsahem vystoupení **senátora Lukáše Wagenknechta (Piráti)**:

⁶⁵ ibid

⁶⁶ Václav Klaus byl v roce 2017 do Sněmovny zvolen jako člen ODS, ze které byl ale v roce 2019 vyloučen. Poslanecký mandát si ponechal a založil hnutí Trikolóra. To nemělo vlastní poslanecký klub. Afilaci tohoto mluvčího v práci uvádím v rámci nového hnutí, kterému předsedal.

⁶⁷ ibid.

⁶⁸ SENÁT PARLAMENTU ČR. Stenozáznam z 1. dne 18. schůze.

⁶⁹ ibid.

„... 100 000 lidí dnes, příklady, to jsou lidé, kteří pracují, **matky samoživitelky s dětmi** mají třeba ty dohody dvě nebo tři, chodí odpoledne uklízet, večer chodí do obchodních domů doplňovat zboží, aby se užívaly. ... Tak ta matka zkrátka v tuto chvíli přišla ze dne na den o práci, má dohodu, ale nikdo jí práci nepřiděluje. Nemá nárok na cokoli. Já znám opravdu několik matek, které mají 2-3 děti a ony nebudou mít žádný nárok na nic a budou pouze proto, že je to špatný systém, který je nespravedlivý a nesystémový, budou bez příjmu? ...“⁷⁰

Ministryně Jana Maláčová (ČSSD) na debatu reagovala argumenty spočívajícími v upřesnění některých objemů a termínů, doplnění jiných programů a opatření, jejichž projednávání probíhá, a v neposlední řadě úsilím o to, aby přijímaná opatření nebyla nedůvodně rozpočtově náročná, byla elementárně kontrolovatelná a administrovatelná.⁷¹

Parlament České republiky projednával předmětnou otázku v této fázi ještě jednou, v měsíci **dubnu 2020**, kdy šlo zejména o navýšení dávky z 60 % na 80 % vyměřovacího základu. Debata v obou komorách nepřinesla mnoho nového. V Poslanecké sněmovně řada poslanců a poslankyň ministryni Maláčové vyčetla, že už při prvním přijímání tohoto opatření nebyla dávka navýšena tak, jak opozice navrhovala.⁷²

Část mluvčích v obou komorách ale upozorňovala na to, že zvýšení ošetřovného bude demotivovat zaměstnance a zaměstnankyně od chození do práce, raději zůstanou s dětmi doma.

Poslanec Jiří Bláha (ANO):

„A v ten okamžik se dostaneme do toho stavu, který mi už včera volaly některé **zaměstnankyně**, které nechtěly, a prosily nás, aby nemusely být doma na ošetřovačce, protože si chtěly vydělat ty peníze, a zůstaly v práci, tak okamžitě volaly, že by rády na té ošetřovačce teď zůstaly. A rovnou vzkazovaly – do konce prázdnin nás neuvidíš.“⁷³

Senátor Jiří Čunek (KDU-ČSL):

„Já v tomto mimořádném opatření samozřejmě ten návrh podporuji, jenom upozorňuji na to, nebo spíš apeluji, aby vždycky **lidé, kteří chodí do práce**, tak aby měli mzdu, která

⁷⁰ ibid.

⁷¹ ibid.

⁷² POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČR. Úterý 21. dubna 2020, stenoáznam části projednávání bodu pořadu schůze.

⁷³ ibid.

*bude vyšší, než jakékoliv jiné náhrady, které dostávají. Já samozřejmě souhlasím s tím, aby slevy na dani a přídatky různé na děti atd., aby **rodiny s dětmi** byly preferovány ...*⁷⁴

Poznámky: mezi Skyllou (prekarizované) práce a Charybdou nezbytné péče

Tato fáze mluvčím zviditelnila existenci prekérních pracovních uspořádání (OSVČ a dohody) a i když je potřeba rodinám s dětmi pomoci, je tu obava, že když bude pomoci příliš, lidem se nebude chtít chodit do práce.

Samotný nástup koronavirové pandemie i přijímání prvních opatření představovaly v našem prostředí bezprecedentní situaci. Je možné konstatovat, že opatření i příslušné kompenzace byly koncipovány poměrně velkoryse; do značné míry to odpovídalo i aktuální politické a společenské náladě vedené úsilím nástup pandemie zabrzdit a limitovat na co nejnižší míru. Očekávalo se (a zaznívá to i z některých promluv), že celá situace bude jen přechodná, nejspíše velmi krátká, a že se společnost s dopady vyrovná.

K samotnému zkoumanému diskurzu v této fázi uvádím následující zjištění:

- Debata o krizovém ošetřovném se od samotného počátku silně **ekonomizuje**. Ošetřovné je pouze prostředkem k ekonomickému zabezpečení rodin s dětmi;
- Na druhé straně tohoto ekonomizujícího přístupu je akcent na **zajištění chodu ekonomiky** a pracovního trhu, se kterým se setkáme i ve všech dalších fázích;
- Objevuje se téma **sólo rodičů** a **prekarizovaných osob** jako zvlášť zranitelných skupin. Tímto tématem se podrobně zabývám v příslušné části analýzy, na tomto místě ale považuji za užitečné zmínit, že na rozdíl od jiných skupin osob, zde jsou častěji dotčené osoby identifikovány mluvčími jako ženy – matky, samoživitelky, zaměstnankyně;
- Obecně ale mluvčí obvykle mluví o „rodičích“ a „rodinách“, případně v jiných **genderově nevyhraněných** pojmech, nikoli pouze o matkách, ačkoli krizové ošetřovné v roce 2020 čerpaly podle údajů České statistického úřadu ze tří čtvrtin ženy;⁷⁵
- Identifikuje se skupina **potřebných zaměstnankyň** (zde zdravotní sestry), u kterých převládne společenská potřeba na zajištění toho, aby chodily do práce, nad očekáváním, že zůstanou doma s dětmi.

⁷⁴ SENÁT PARLAMENTU ČR. Stenozáznam z 1. dne 21. schůze.

⁷⁵ ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Výdaje na ošetřovné loni skokově vzrostly.

3.1.3 Odmítání znovuzavedení ošetřovného – září/říjen 2020

V okamžiku, kdy postupně opět rostou počty osob nakažených onemocněním Covid-19, se objevují návrhy na znovuzavedení krizového ošetřovného. S návrhem přichází **ministřyně práce a sociálních věcí Jana Maláčová (ČSSD)**.

Nesouhlasí s ním **místopředsedkyně vlády a ministřyně financí Alena Schillerová (ANO)**, zejména s odkazem na nutnost motivovat zaměstnance a zaměstnankyně k přítomnosti v práci:

*„Nepodporuji to. Přistoupili jsme k ošetřovnému v době, kdy byla vypnutá ekonomika, byly zavřené školy a školky. Tehdy jsme přistoupili k 80 procentům. Slyším od většiny zaměstnavatelů, že s tím měli velký problém, byl velký výpadek. Ale byla to složitá doba, proto to vláda prosadila“ ... „Teď ekonomiku nevypínáme, ošetřovné je nastaveno na 60 procentech. Školy nezavíráme. **Nemůžeme ohrozit ekonomiku.**“⁷⁶*

Na jednání vlády dne **8. října 2020**, kdy byla přijatá plošná opatření upravující výuku na druhém stupni základních škol, vláda schválila rovněž prodloužení doby pobírání standardního ošetřovného z 9, resp. 16 kalendářních dnů na celou dobu trvání přijatých opatření. Nedošlo ale k vládní dohodě na dalších změnách ošetřovného, a to při výuce na dálku či v době karantény, nebylo navrženo ani zvýšení samotné dávky.

Proti dalším změnám ošetřovného byla zejména ministřyně financí, dále **ministr zdravotnictví Roman Prymula (ANO)** i sám **premiér Andrej Babiš (ANO)**. Argumenty nadále spočívaly v nutnosti zajistit chod národního hospodářství: *„Musíme podporovat především ekonomiku, aby lidé chodili do práce,“* uvedla Schillerová. Podle ní by případný výpadek pracovníků či pracovníků, kteří by zůstali se školáky doma, mohl chod ekonomiky ohrozit. Negativně by mohl dopadnout třeba na zdravotnictví či školství, kde pracuje mnoho žen s dětmi, podotkla ministřyně financí. Připomněla, že už na jaře si někteří zaměstnavatelé stěžovali na to, že jim v práci chyběli lidé⁷⁷. Ministr zdravotnictví v téže době uvedl, že uzavření prvního stupně základních škol nepřichází v úvahu. Zmínil právě dopady na zdravotnictví kvůli případnému nedostatku personálu.⁷⁸

Poznámky: “vypnutí“ či oslabení ekonomiky jako největší strašák

⁷⁶ ZYKMUNDOVÁ, Barbora. Schillerová zamázla Maláčové krizové ošetřovné. Prý není potřeba.

⁷⁷ ibid.

⁷⁸ ibid.

- Ekonomizující povaha diskurzu o krizovém ošetřovném se prohlubuje, včetně zdůraznění jeho možné interference z funkčním pracovním trhem.
- Důležitosti nabývá reflexe feminizovaných oborů, zejména zdravotnictví.

3.1.4 Ošetřovné v tzv. druhé vlně – říjen 2020

S ohledem na zvyšování počtu nakažených osob a nutnost opět přistoupit k plošnému uzavírání školek a škol bylo nezbytné opět přistoupit k zavedení krizového ošetřovného. Z časových důvodů nebyl předložen vládní návrh ale pozměňovací návrh k jinému předpisu projednávanému v Poslanecké sněmovně. V rámci projednávání tohoto návrhu se diskuze přenesla na půdu Parlamentu České republiky, tedy hlavními mluvčími zde jsou poslanci a poslankyně, nikoliv ministři a ministryně.

21. října 2020 projednávala návrh Poslanecká sněmovna a jednotliví poslanci a poslankyně a poslanecké kluby k němu uplatnily řadu dalších pozměňovacích návrhů. Předmětem diskuze byly parametry krizového ošetřovného, tedy okruh osob, které na něj budou mít nárok, výše dávky a věk dětí, na které se krizové ošetřovné bude vztahovat.

Několik pozměňovacích návrhů předložila SPD. **Poslankyně Lucie Šafránková (SPD)** k těmto návrhům uvedla:

*„cílem a společným jmenovatelem všech námi předkládaných pozměňovacích návrhů je tedy záměr, aby toto mimořádné ošetřovné znamenalo skutečně efektivní pomoc pro všechny **slušné a pracující občany** postižené dopady epidemiologických a vládních opatření.“*⁷⁹

Tato poslankyně rovněž odůvodňovala návrh rozšířit okruh pobírajících osob i na jiné příbuzné, než jsou rodiče:

*„Jedná se nám o to, aby se rodinní příslušníci mohli při delší péči o dítě vystřídat, což by pomohlo zejména **matkám samoživitelkám**. A dále nám jde také o to, aby nemuseli ze svých zaměstnání odcházet **příslušníci nyní společensky mimořádně důležitých profesí**, zejména zdravotníci, což je nyní věc prvořadého a veřejného zájmu.“*⁸⁰

Diskuze se podobně jako na jaře vedla zejména parametricky, uplatněné pozměňovací návrhy směřovaly zejména ke zvýšení dávky, k možnosti zastupitelnosti pečujících, o věku a dalších charakteristikách dotčených dětí. **Poslankyně Olga Richterová (Piráti)** ve svém

⁷⁹ POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČR. Středa 21. října 2020, stenozáznam části projednávání bodu pořadu schůze.

⁸⁰ *ibid.*

vystoupení zmínila rozdílnou úroveň samostatnosti dětí i skutečnost, že po jarní vlně řada rodin nemá úspory. Obdobně argumentoval i **poslanec Marian Jurečka (KDU-ČSL)**, když odůvodňoval návrhy předložené s cílem zvýšení samotné dávky:

*„Návrhy, které za KDU-ČSL předkládáme z hlediska zvýšení vyměřovacího základu, který je dneska na 60 %, jsou motivovány opravdu zoufalou situací mnoha rodičů, především **samoživitelů a samoživitelů**. ... A jsou tam dost často i případy, kdy je velmi nízké vyměřené výživné na děti po rozvodu, tak je to opravdu velmi složitá situace. ... jsem si vědom také i těch varovných signálů ze strany zaměstnavatelů, především ze strany zaměstnavatelů zdravotnických zařízení, kteří mají velkou obavu, že teď v té době personální tísně a toho, že nemají dostatek zdravotnického personálu především z řad **zdravotních sestřiček**, mohou zase o nějakou část těchto maminek přijít.“⁸¹.*

Výhrady k možnosti čerpání krizového ošetrovného jinými osobami, než rodiči přednesla **poslankyně Jana Pastuchová (ANO)**:

„Teď z pozice zdravotníka – my nabádáme všechny, aby byli doma se svou rodinou. A vy teď rozvolňujete to, že děti budou moci hlídat babičky, dědečkové, strejdové a tety, a ty děti se budou převážet z domácnosti do domácnosti. A mně to tedy nepřijde jako zrovna nejlepší nápad.“⁸²

Vůči zvýšení samotné dávky vystoupila **poslankyně Tereza Hyťhová (Trikolóra)**:⁸³

*„My nechceme podporovat vytváření další sociální dávky, a už vůbec ne podporovat rodiče, které budeme podporovat v tom, že se o své děti nestarali a dále nestarají. ... **Všichni chceme, aby rodiče chodili do práce, aby děti chodily do školy**. To je to primární, si myslím, co by nás mělo zajímat a co by do budoucna mělo zůstat tak, jak to vždycky fungovalo, a tak se k tomu staví Trikolóra.“⁸⁴*

Její výhrady doplnil **poslanec Václav Klaus (Trikolóra)**: *„Trikolóra patřila k těm, kteří nepodpořili to, když jste to sem přinesli na jaře, protože jsme přesně tušili, k čemu to povede. Že spousta firem nebude mít zaměstnance, spousta rodičů zůstane s třináctiletými dětmi doma. A je to věc, která devastuje ekonomiku. ... Čtrnáctileté děti podle našeho názoru klidně mohou být samy doma. Já jsem tak v mládí hodněkrát býval, často jsem hlídal*

⁸¹ ibid.

⁸² ibid.

⁸³ Obdobně jako poslanec Václav Klaus, i Tereza Hyťhová byla původně zvolena za jinou politickou stranu, konkrétně za stranu SPD, kterou opustila a v červenci 2020 vstoupila do hnutí Trikolóra.

⁸⁴ ibid.

*i mladšího bratra. ... Máme vyrábět, máme vyrábět kyslíkové masky, paní učitelky se mají starat o děti, aby sestřičky mohly být v nemocnici atd. Takhle se máme chovat.*⁸⁵

Místopředsedkyně vlády a ministryně financí Alena Schillerová (ANO) výhrady k negativnímu vlivu ošetrovného na pracovní trh uznala, specifikovala i oblasti, ve kterých je klíčové, aby zaměstnanci a zaměstnankyně chodili do práce:

*„... vyvolali jsme jednání s hejtmany a dohodli jsme se, že se v každém kraji prostě vytvoří určité **sběrné školy pro děti zaměstnanců v této kritické infrastruktuře** tak, aby tam mohly – to jsou sociální služby, zdravotnictví. Nakonec se ukázalo, že je to i celá řada úřadů a tak dále.*⁸⁶

Dne 29. října 2020 krizové ošetrovné projednával Senát. Návrh v Senátu představila **ministryně práce a sociálních věcí Jana Maláčová (ČSSD)**:

*„...Jde nám o to, aby rodiny měly adekvátní náhradu příjmů, kdy jsou školy zavřené a rodiče musí pečovat o své děti. Zároveň ale musí být výše ošetrovného tak vysoká, abychom, v uvozovkách, nemotivovali rodiče, aby zůstávali, i když mohou mít jiné zajištění péče o své děti, doma. Jedná se zejména o zajištění výkonnosti záchranných složek, ale i ostatních činností státu či fungování firem během této bezprecedentní koronakrizy.*⁸⁷

Zpravodajem výboru pro vzdělávání, vědu, kulturu, lidská práva a petice byl určen **senátor Jiří Drahoš (klub STAN)**, který diskutoval zejména otázku věkové hranice. Kromě toho ale zmínil důležitý aspekt přítomnosti rodičů při distanční výuce, když k návrhu i uvedl:

*„Naučit prvňáčka správně psát nebo i číst přes obrazovku počítače je opravdu nadlidský úkol. O to více je samozřejmě také důležitá přítomnost rodičů při tomto typu výuky, jenže to jim zase komplikuje práci v režimu home office. O nedostatku potřebné techniky a internetového připojení, zejména mimo velká města, ani nemluvě. Takže i z toho důvodu považují za velmi důležité, aby byla dána rodičům plná podpora pro to, aby s dětmi v tomto věku mohli být doma na ošetrovném. Ne proto, aby je hlídali, ale aby se jim mohli **maximálně věnovat jako podpora při distančním vzdělávání.***⁸⁸

Senátorka Šárka Jelínková (KDU-ČSL) uvedla výhrady týkající se možného zneužívání institutu (ke kterým se ministryně Maláčová následně připojila):

⁸⁵ ibid.

⁸⁶ ibid.

⁸⁷ SENÁT PARLAMENTU ČR. Stenozáznam z 1. dne 28. schůze.

⁸⁸ ibid

„Mrzelo mě, že zaznívalo často jako argument to, že rodiče tohoto ošetřovného **zneužívají**. ... Nejde jen o hlídání dětí v dnešní době. Dneska jde opravdu o **vzdělávání našich dětí, naší budoucnosti**. Každá ztráta, každý týden a každý měsíc, s ohledem na jarní vlnu pandemie, si myslím, že jsou obrovské ztráty.“⁸⁹

Senát tentýž den projednával i návrh zákona o kompenzačním bonusu pro podnikající. V rámci projednávání tohoto materiálu se vedla diskuze i o ošetřovném pro OSVČ. V této souvislosti vystoupila **místopředsedkyně vlády a ministryně financí Alena Schillerová (ANO)** následovně:

„Já jsem přes léto projela republiku. ... Všude zaznívá jedno: **My nemáme lidi**. Firmy si stěžují, že jim chybí 20 až 25 % zaměstnanců. O tom se nebavíme. To je ten základ té ekonomiky, to jsou ti lidé, kteří budou **vytvářet HDP budoucnosti**. My jsme zavedli ošetřovné 80 %. Já jsem velmi proti tomu rebelovala. Ne proto, že bych to těm lidem nepřála, chraň bůh, ale proto, že 80 % ošetřovného znamenalo, že lidé s průměrnou mzdou a menší byli doma za 100 %. Logicky budou se svými dětmi doma, já tomu rozumím, také jsem **matka a babička**, tomu já rozumím.“⁹⁰

Poznámky: lidé budou radši doma než v práci, vždyť to všichni víme

V této části práce přistupuji k citaci promluv ve větším rozsahu. Objevují se obrazy a rámování, které získávají diskurzivní dominanci, ustavují se klíčoví mluvčí, s jejich argumenty (často v nezměněné podobě) se setkáváme i nadále, krystalizují nám často užívané pojmy a slovní spojení. I četnost (ať už vysoká nebo nízká) některých prvků vynikne na poněkud větší citační ploše.

Při projednávání krizového ošetřovného v rámci tzv. druhé vlny lze pozorovat několik podstatných aspektů tohoto diskurzu:

- I nadále se hovoří o dotčených osobách v **genderově nevyhraněných termínech**;
- Dále se prohlubuje ekonomizace tohoto institutu a zároveň **rozpor mezi potřebou ekonomického zajištění rodin s dětmi a zabezpečení dostupné pracovní síly**. Tento rozpor existuje jak v rámci tehdejší vládní koalice (Maláčová vs. Schillerová), tak mezi jednotlivými politiky a političkami stran tehdejší opozice (srov. argumenty představitelů Trikolóry vs. KDU-ČSL). S ohledem na ideovou neukotvenost některých politických subjektů nelze dle mého názoru hovořit zcela jednoznačně

⁸⁹ ibid

⁹⁰ ibid

o štěpení této argumentace v návaznosti na levicovou či pravicovou politickou orientaci, nicméně do určité míry bychom mohli dohledat vyšší akcent na ekonomické zabezpečení rodin u mluvčích z ČSSD a KDU-ČSL;

- Tak jako je krizové ošetřovné (až na výjimky) chápáno jako čistě ekonomický nástroj, stává se zřejmým, že školy a školky jsou v tomto kontextu chápány zejména jako **zařízení péče o děti, jejichž rodiče se musí věnovat ekonomické aktivitě**. Toto chápání je zdůrazněno zmínkami o zajištění dostatku personálu ve zdravotnictví a dalších klíčových profesích, které krystalizují jako společensky nepostradatelné;
- Oproti těmto dominantním liniím lze pozorovat některé odlišné faktory. Jde zejména o občasné prolomení genderově neutrálních termínů a o zmínění nezbytnosti péče a pomoci s domácí výukou (nejde tedy jen o „hlídání“ dětí). Tato linie se ale objevuje zcela výjimečně ve srovnání s představou čerpání krizového ošetřovného jen jako záminky pro absenci v práci;
- Akcent na **slušné pracující rodiče**, na „zneužívání“ a demotivaci zejména nízkopříjmových rodin v kontrastu s nezbytností zajištění právě těchto rodin. Zejména (ale ne výhradně) mluvčí z Trikolóry a SPD do diskurzu přináší prvky dělení osob oprávněných čerpat ošetřovné na tzv. *deserving* a *undeserving poor*, tedy chudé, kteří si zaslouží nebo naopak nezaslouží veřejnou pomoc;⁹¹
- Vstupuje zde ve větší míře argumentace **osobní zkušeností** – ať už na podporu nebo naopak jako protiargument k přijímaným opatřením.

3.1.5 Ošetřovné v prosinci 2021

V rámci tzv. čtvrté vlny bylo již krizové ošetřovné zaužívaným institutem. S ohledem na protražované uzavření školek a škol v závěru roku 2020 a zejména v prvním pololetí roku 2021 nabyly jak úřady, tak samotní a samotné pobírající dostatek zkušeností s čerpáním krizového ošetřovného a zároveň nebylo pochybností o tom, že povinná distanční výuka musí jít ruku v ruce s poskytováním krizového ošetřovného. Diskuze při jeho opětovném zavádění tedy nebyla nijak dramatická. Důležitým faktorem byla ale skutečnost, že 8. a 9. října 2021 proběhly parlamentní volby a v době rozhodování o zavedení krizového ošetřovného jednak působila vláda v demisi, jednak s ohledem na stav povolebních vyjednávání bylo zřejmé, že ani ANO, ani ČSSD v nové vládě zahrnuty nebudou.

⁹¹ Blíže k tomuto dělení v závěrečné části této kapitoly.

Ministryně práce a sociálních věcí Jana Maláčová (ČSSD) připravila návrh již v listopadu 2021 a argumentovala opět nezbytností ekonomického zajištění dotčených rodin.⁹²

Poslanecká sněmovna návrh projednávala **1. prosince 2021**. **Poslankyně Lucie Šafránková (SPD)** k návrhu mimo jiné uvedla, že není praktické omezovat jej pouze na rodiče:

*„Velká část rodin, zejména co se týče **rodičů samoživitelů**, se totiž bez této možnosti dostává do velmi obtížné ekonomické situace, kdy jim výše ošetřovného nestačí k pokrytí základních životních potřeb. Jedním z hlavních důvodů je právě nemožnost vystřídat se při péči o děti s jinými rodinnými příslušníky. Absence této varianty úpravy ošetřovného též vede k tomu, že v **resortu zdravotnictví i jinde chybí mnoho potřebných zaměstnanců**.“⁹³*

Senát následně návrh projednával 15. prosince 2021. Předkládala jej **ministryně práce a sociálních věcí Jana Maláčová (ČSSD)**, která mimo jiné připomněla finanční vyčerpanost mnoha rodin.⁹⁴

K návrhu se vyjádřil **senátor Jiří Čunek (KDU-ČSL)**, který navázal na své promluvy z předchozích období:

*„... je zřejmé, že 80 % u některých pracovníků znamená mít o něco vyšší mzdu či plat, než když chodí do práce. ... **není možné, aby člověk, který nejde do práce z jakéhokoli důvodu, měl stejně nebo více, jako by do té práce chodil**. To popírá zdravý rozum, chování člověka a dlouhodobě, a teď už to máme tady podruhé, je to neúnosné. především je to **špatný vzkaz k morálce společnosti, hlavně k jejímu držení**.“⁹⁵*

Jeho stranická kolegyně, **senátorka Šárka Jelínková (KDU-ČSL)**, se vůči tomuto argumentu vymezila, včetně zdůraznění toho, že senátorský klub KDU-ČSL bude návrh převážně podporovat. Připomněla (jako v podstatě jediná z mluvčích) kontext i to, že nejde jen o relativně samostatné větší děti⁹⁶:

„Týká se to ošetřovné i osob, které jsou starší. Už tady zaznělo, jak říkala paní ministryně, mohou to být děti s postižením, ale také to mohou být senioři, kteří třeba za

⁹² MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR. Vláda schválila návrh na opětovné zavedení krizového ošetřovného.

⁹³ POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČR. Středa 1. prosince 2021, stenozáznam části projednávání bodu pořadu schůze.

⁹⁴ SENÁT PARLAMENTU ČR. Stenozáznam z 1. dne 18. schůze.

⁹⁵ ibid.

⁹⁶ V této fázi se už plošná distanční výuka netýkala nejmladších dětí, mohly být ale v karanténě.

*normálních okolností využívají sociální službu denního stacionáře, která může být právě z těchto pandemických důvodů uzavřena.*⁹⁷

V debatě se opět objevily osobní zkušenosti, zprostředkované např. senátorkou **Adélou Šípovou (Piráti)**:

*„Je opravdu, děje se naprosto běžně, že v pondělí jste doma s dítětem, v úterý může jít do školy a ve středu, ve čtvrtek zase musí jít dítě do karantény, třeba druhé.“*⁹⁸

Senátor Jiří Čunek (KDU-ČSL) k návrhu vystoupil ještě jednou, jeho informaci o výši náhrad ve srovnání s výší mzdy nebo platu následně korigovala ministryně Maláčová: *„... já jsem velkým zastáncem toho, aby ti, kteří říkají, že je svobodné rozhodnutí člověka, zda mít dítě budu nebo nebudu, proto někteří, a proto, ne proto, že nemohou, ale proto zůstávají bezdětní. Jinak se jim žije, jinak užívají života, zatímco ti, co děti mají, pochopitelně se jim musí věnovat se všemi radostmi a strastmi, které mají. Jsou to tvůrci našeho národa, naší vlasti a naší budoucnosti. Proto jim musíme samozřejmě finanční prostředky dávat. ... jedna z mých dcer, která má pět dětí, tak všechny jsou s covidem doma. ... ten průběh je velmi mírný u všech, takže jsou rády, že jezdí na saních a nemusí do školy. ...Ale v každém případě, abychom všichni pochopili, možná jsem se špatně vyjádřil, tady nejde o pomoc rodinám, tady jde o to, že jde o pomoc v souvislosti s prací, ten, kdo chodí do práce, musí mít víc peněz než ten, který tam z jakýchkoli důvodů nechodí.“*⁹⁹

Poznámky: o peníze jde až v první řadě

- V této fázi je znát již určitá únava z pandemie i z dlouhých opatření a jak připomíná několik mluvčích, rodiny jsou vesměs vyčerpány i finančně;
- V této souvislosti může být překvapující, že stále přetrvává téma zneužitelnosti krizového ošetřovného a také motivace k nechození do práce. Je možné se domnívat, že toto téma přetrvává spíše u konkrétních mluvčích (nebo mluvčího) než jako obecněji přítomný prvek diskurzu, nicméně i tak odkazuje na jeden z přetrvávajících prvků české veřejné debaty o systému sociálního zabezpečení;
- Zůstává přítomný i prvek osobní zkušenosti, a to opět ve dvou možných směrech – na podporu velkorysejších opatření i jako nástroj bagatelizace závažnosti problému. Jak podrobněji rozvádím v dalších částech této práce, z mého pohledu jde o klíčový

⁹⁷ ibid.

⁹⁸ ibid

⁹⁹ ibid.

argument pro podporu co nejrozmanitější politické reprezentace, neboť mj. z genderového hlediska je zřejmé, jak rozdílné perspektivy přináší mluvčí ženy a muži, byť (obvykle v návaznosti na své politické smýšlení) z obdobných zkušeností mohou vyvozovat jiný názor na žádoucí kroky.

3.1.6 Krizové ošetřovné – analýza politického diskurzu

Na podkladě dílčích zjištění z jednotlivých fází diskurzu o krizovém ošetřovném dovozují způsobem popsaným v metodologické části této práce následující:

Deskripce: české rodiny mají hlavně chodit do práce

Hlavními mluvčími jsou zejména **ministryně práce a sociálních věcí Jana Maláčová (ČSSD)**, resp. **ministryně financí Alena Schillerová (ANO)**. Na půdě Parlamentu České republiky jsou však klíčovými mluvčími členové a členky jednotlivých komor. Zároveň lze identifikovat některé důležité mluvčí, kteří k tématu vystupují opakovaně, a to nezřídka nikoli v návaznosti na formální vztah k návrhu (nejde například o zpravodaje), ale pro individuálně vnímanou závažnost daného tématu. Jako takové mluvčí lze identifikovat například **poslance Václava Klause (Trikolóra)** nebo **senátora Jiřího Čunka (KDU-ČSL)**.

Co se lingvistické stránky diskurzu týče, ve vztahu ke krizovému ošetřovnému shledávám jako důležité zejména následující aspekty:

- Mluvčí se vyjadřují obvykle v **genderově nevyhraněných pojmech** „lidé“, „rodiny“, objevuje se generické maskulinum „rodiče“ nebo „zaměstnanci“, apod. V některých promluvách se o osobách, které zůstávají s dětmi doma, hovoří specificky jako o ženách (matky, zaměstnankyně apod.) V kontrastu s tímto územ pak ale naopak stojí vyjadřování o sólo rodičích, kteří jsou nejčastěji pojmenováni jako „samoživitelky“;
- Ani tam, kde se diskuze vede poněkud vypjatě či naléhavě, mluvčí nepoužívají výrazný podíl expresivních nebo hodnotících výrazů, což je, jak uvidíme v dalších částech této práce, odlišné od některých jiných témat;
- Zajímavá (byť poněkud ojedinělá) je přítomnost válečné metafory, neboť „boj s covidem“ byl zejména v politickém diskurzu během pandemie poměrně obvyklý.

Tematicky pak tento diskurz obsahuje několik konstantně se opakujících a přetrvávajících motivů:

- **Ekonomické zabezpečení** dotčených rodin;
- **Absence** zaměstnankyň a zaměstnanců na pracovišti;
- Ekonomicky křehké postavení **prekarizovaných osob a sólo rodičů**;
- Zaměstnání je konstruováno výhradně jako ekonomická aktivita, tedy individuální motivací dotčené osoby chodit do práce je v zásadě **pouze výdělek**, z čehož pak pramení názor nebo obava řady mluvčích, že v okamžiku, kdy pečující dostanou ošetrovné v dostatečné výši, nebudou mít žádnou motivaci do práce chodit;
- Silný je akcent na **udržení ekonomiky v chodu**. Již v této fázi získává česká ekonomika, zejména některé její sféry (výrobní sféra a kritické profese), extrémní důležitost nejméně u některých mluvčích převyšující důležitost jiných aspektů situace, zejména zajištění péče o děti a jejich vzdělávání;
- Objevuje se i určitý **národní až „národovecký“ aspekt** – akcent na české zaměstnavatele, českou ekonomiku, české rodiny; v kontextu globálního charakteru pandemie je taková lokalizace poněkud překvapivá, zejména s přihlédnutím ke komplikacím, které vyvstávaly v situacích s přeshraničním prvkem;
- Co do charakteru použitých argumentů, zde, podobně jako u dalších témat (byť v poněkud nižší míře), je důležitým argumentem **osobní zkušenost**, zejména zkušenost mluvčích jako rodičů či prarodičů.

Interpretace: politický diskurz je extrémně ekonomizovaný

Při analýze kontextu výše popsaného diskurzu je zřetelné, jakým způsobem se proměňoval přístup mluvčích k nezbytnosti existence samotného institutu krizového ošetrovného během sledovaného období. Po úvodních úvahách nad tím, zda je takový instrument vůbec nezbytný, zda má být zaveden pouze jednorázově či zda má být k dispozici v trvalejší podobě, převládla **akceptace krizového ošetrovného jako nezbytného doprovodu distanční výuky a karantény**. Do značné míry odpadly i obavy o rozpočtovou náročnost tohoto opatření a zaužívalo se parametricky široké nastavení okruhu oprávněných osob i finálně (s výjimkou některých mluvčích) i zvýšená výměra, která zejména u osob s nižším příjmem znamenala obnos téměř srovnatelný s výdělkem.

Od samotného počátku se diskurz o krizovém ošetrovném zredukoval na finanční stránku daného instrumentu. Krizové ošetrovné sloužilo pouze k náhradě výdělku, nikoli jako kompenzace vynaložené péče. Nebylo pochyb o tom, že lidé **musí** zůstat doma, a tedy přicházejí o výdělek, který jim **musí** být nahrazen. Slovo „musí“ zde zdůrazňuji z toho

důvodu, že dobře vyjadřuje určitý fatalismus, se kterým k celému pandemickému diskurzu politická reprezentace přistupovala. Jako by nejen samotné šíření viru, ale i charakter a důsledky přijatých opatření byly způsobeny vyšší mocí a v dané situaci se zkrátka nedalo postupovat jinak, nedalo se dělat nic jiného.

Redukcí krizového ošetrového na jeho finanční stránku mohlo dojít k odstranění ekonomického dilematu čerpajících, do značné míry se tím ale zneviditelnily jiné dopady těchto opatření na čerpající – zhoršení postavení v práci, na pracovním trhu, únava, stres z ušlých pracovních příležitostí, ze sociální izolace, z nedostatku pracovní realizace apod.

Oproti tomu byla nepřítomnost oprávněných osob politicky reflektována na straně zaměstnavatele. Rodiče chyběli v práci, což ohrožovalo ekonomiku. Je až pozoruhodné, nakolik mluvčí reflektovali, že rodiče chybí v zaměstnání, ale už ne to, že chození do práce také může chybět rodičům.

Automatický předpoklad (v praxi také do značné míry naplněný), že s dětmi zůstane doma matka, byl do značné míry mluvčími nereflektován, neproblematizován a neverbalizován. Výjimku představovaly zaměstnankyně ve zdravotnictví, na úřadech a v klíčových profesích. Předmětem debaty se tak stal rozpor mezi obecným územ a normou, podpořenou mj. i statisticky výraznými rozdíly ve výdělcích žen a mužů na českém pracovním trhu, a instrumentální naléhavou potřebou části ženské pracovní síly. Symptomatické je, že až na výjimky v této debatě nezazníval apel na otce, aby zůstávali doma oni, ale bylo přijato opatření v podobě ponechání některých zařízení péče o děti v provozu.

Můj předpoklad, že dominantními diskurzivními typy zde bude prioritou placené práce a implicitní a nereflektovaný předpoklad, že domácí práce a péči automaticky zajišťují ženy, se dle mého názoru potvrdil. Redukce nástroje krizového ošetrového na čistě ekonomický aspekt je pak rovněž diskurzivním typem přítomným v zásadě napříč celým politickým diskurzem.

Dalším dominantním diskurzivním typem, který není specifický pro období pandemie a nesouvisí výhradně s otázkou neformální péče, je již výše zmíněné dělení potenciálních příjemců a příjemkyň krizového ošetrového na osoby, které si zaslouží nebo naopak nezaslouží veřejnou pomoc. Kategorie, pro které se v angličtině používají termíny *deserving/undeserving poor* mají, jak upozorňuje například Linda Gordon, ale i řada jiných autorů a autorek, v různých kontextech různou podobu, zásluhovost se posuzuje odlišně

v závislosti na mnoha faktorech.¹⁰⁰ Mluvčí, kteří s těmito kategoriemi operovali (zejména poslankyně Hyťhová, senátor Čunek, do určité míry, byť spíše reaktivním způsobem i ministryně Maláčová), preferovali jako „potřebné“ pracující rodiče, kteří se snaží ekonomicky rodinu zajistit zejména výkonem práce, nikoli pobíráním ošetrovného. Ačkoli jako formální znak nárokovosti by měla postačovat účast na nemocenském pojištění, z promluv výše uvedených mluvčích je zřejmé, že je možné vznášet ještě další požadavky pro to, aby bylo důvodné zejména zvýšit koeficient pro výpočet dávky.

Explanace: ženy se stávají prakticky nezaměstnatelné

Výše uvedené charakteristiky politického diskurzu mohly mít dle mého názoru následující důsledky:

Domnívám se, že systematické používání nejen generického maskulina, ale i neutrálních pojmů v situaci, kdy bylo obecně známo, že krizové ošetrovné čerpají ve značné převaze ženy, **ženy z tohoto diskurzu vylučuje**. Nemusí jít o vylučování zcela vědomé či úmyslné, přesto ale takové vyjadřování může dle mého názoru přispět k tomu, že genderovanost pandemie a zejména intenzivní genderovanost přijatých opatření a jejich důsledků pak zůstává o něco více skrytá a politická reprezentace se jí nemusí intenzivněji zabývat.

Oproti situaci v první vlně mohlo dojít k rozptýlení ekonomických obav zejména matek nejmenších dětí, ovšem pouze ve stabilních zaměstnáních. U žen v prekarizovaných pozicích nebo u sólo matek i s ohledem na rozsáhlost distanční výuky a nevyhnutelnost trávení času doma, podpořeného nastavením krizového ošetrovného mohlo dojít ke ztrátě možnosti výdělků a následnému **zhoršení postavení na pracovním trhu**. Jak připomíná například Radka Dudová,¹⁰¹ matky malých dětí a sólo matky jsou jedněmi z nejméně znevýhodněných skupin na pracovním trhu a v důsledku protražované pandemie a přijímaných opatření vzrostly obavy zaměstnavatelů z toho, že takové zaměstnankyně mohou kdykoli ze dne na den zůstat doma, a to i na relativně dlouhou dobu.

Mohlo dojít k posílení dichotomie mezi veřejnou a soukromou (rodinnou) sférou a posílení stereotypního připisování soukromé sféry ženám, ženskému vlivu a zejména ženské zodpovědnosti. I v důsledku krizového ošetrovného mohlo dojít k posílení pocitu, že

¹⁰⁰ GORDON, Linda. Who Deserves Help? Who Must Provide?

¹⁰¹ DUDOVÁ, Radka. Péče jako individuální odpovědnost a prohloubení ekonomického znevýhodnění sólo matek v pandemii covid-19

žena, zejména matka, může vstupovat do veřejné sféry (na pracovní trh), až když jsou její pečovatelské povinnosti zajištěny někým jiným. Krizové ošetřovné pak mohlo přispět k posílení vnímání „někoho jiného“ jako zařízení péče o děti nebo vzdělávací instituce – otcové a jiní příbuzní nebyli první alternativou ani v politickém diskurzu, ani v přijímaných opatřeních. **Lapidárně řečeno, pokud není dítě ve školce nebo ve škole, je přirozeně doma s matkou, a ta automaticky přerušuje své jiné aktivity, zejména pokud k nim není ekonomicky nucena.**

3.2 Distanční výuka

V okamžiku prvního uzavření školek a škol všech stupňů se výuka přesunula do domácího a online prostředí. Pro analyzované téma neformální péče jsou klíčové důsledky opatření u mladších dětí, zejména na prvním stupni základní školy. Brzy se totiž ukázalo, že velká část těchto dětí nemůže povinné vzdělávání absolvovat samostatně, je nezbytné vyšší zapojení rodičů a jiných pečujících osob, než jak je tomu v době standardní výuky a těmito osobami jsou nejčastěji matky¹⁰².

Po tzv. první vlně, charakterizované jistou živelností zavírání škol a školek, nejednotným přístupem škol k zajištění distanční výuky i předpokladem pouhé dočasnosti následovala příprava na další distanční výuku během letních měsíců roku 2020. Její součástí byla jednak příprava metodických doporučení ze strany Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, dále zajištění financování nákupu ICT a pokrytí dalších nákladů vzniklých školám, potřebná podpora rozvoje digitálních kompetencí pedagogických sborů atd. Součástí bylo i legislativní zakotvení povinnosti účastnit se distanční výuky, která do té doby ve školském zákoně chyběla.

Ze zpráv České školní inspekce, které jsou zásadním pramenem informací o fungování distanční výuky, vyplývá, že většina škol se soustředila na to, aby zejména individuální potřeba žactva řešila sama, zásadní úlohu hráli asistenti a asistentky pedagogů, a aby pokud možno v co nejmenší míře byla přenášena na rodiče. Přenášení vzdělávací povinnosti na rodiče chápe Česká školní inspekce jako negativní a nežádoucí.¹⁰³ V tomto kontextu se ukázala jako nejsložitější situace u žactva a studentstva se speciálními vzdělávacími potřebami a odlišnosti se ukazovaly v návaznosti na typ školy a rovněž podle regionálního rozmístění (nejnižší podíl žáků a žákyň zapojených do synchronní distanční výuky byl v Ústeckém kraji).¹⁰⁴

U některých typů škol se ukázaly zejména obtíže s přenosem části výuky do distanční podoby, zejména šlo o praktický výcvik u středních odborných škol. V některých případech mohlo dojít k plnění specifických úkolů v domácím prostředí (příprava slavnostní tabule, pečení dezertů, příprava míchaných nápojů apod.), což sice prospělo výuce a předání

¹⁰² DUDOVÁ, Radka a Alena KRÍŽKOVÁ. Zvýšené nároky péče o děti v době pandemie covidu-19: péče jako břemeno, nebo příležitost?

¹⁰³ ČESKÁ ŠKOLNÍ INSPEKCE. Distanční vzdělávání v základních a středních školách: Přístupy, posuny a zkušenosti škol rok od nástupu pandemie nemoci covid-19, s. 24

¹⁰⁴ ibid. s. 17

a procvičení dovedností, ale kladlo opět specifické požadavky na domácí prostředí studujících a vyžadovalo spolupráci zákonných zástupců.¹⁰⁵

V politickém diskurzu byly ale aspekty domácího vzdělávání nejmenších dětí zastoupeny spíše jen v dílčím rozsahu. S ohledem na časový průběh jednotlivých vln pandemie a stádia školního a akademického roku, ve kterých k uzavření škol docházelo, byly předmětem diskuze primárně jiné aspekty. V tzv. první vlně to byla zejména otázky přijímacích zkoušek na střední a vysoké školy a maturit a závěrečných zkoušek na středních školách. Zároveň, na rozdíl od krizového ošetřovného, jen část opatření spojených s uzavíráním škol si vyžádala přijetí nové legislativy na úrovni zákonů, a tedy projednání v Parlamentu České republiky. To se odrazilo i ve zdrojích analyzovaných v této části práce.

3.2.1 Vývoj institutu v čase

Časová osa spojená s distanční výukou je poněkud složitější, než jak tomu bylo u krizového ošetřovného, jelikož jednotlivé fáze výuky nebyly zcela jednoznačně časově ohraničeny. Distanční výuka se v čase lišila pro jednotlivé typy i stupně škol, kombinovala se s rotační výukou apod. Z toho důvodu považuji za účelné připomenout tento průběh v následujícím přehledu.

1. **Březen–červen 2020.** Dne 10. března 2020 s účinností od 11. března 2020 rozhodlo Ministerstvo zdravotnictví o zákazu osobní přítomnosti žactva a studentstva na základních, středních, vyšších odborných i vysokých školách. 12. března 2020 bylo toto opatření nahrazeno usnesením vlády, které zákaz osobní přítomnosti rozšířilo mj. i na mateřské školy. Na podkladě dalších správních aktů trval tento zákaz až do 20. dubna 2020. Od 20. dubna 2020 dochází k postupnému rozvolňování až do konce školního roku, tedy do konce června 2020. Prezenční a kombinovaná či rotační výuka byla postupně uvolňována pro jednotlivé ročníky a typy škol, v některých okamžicích i v kombinaci s dobrovolnou docházkou či krajovými odlišnostmi. Největší podíl žactva základních škol se vrátil do škol až po 25. květnu 2020.
2. **Říjen–prosinec 2020.** Dne 12. října 2020 s účinností od 14. října 2020 vláda opět rozhodla o zákazu osobní přítomnosti žáků na vysokých, středních a základních škol včetně I. stupně, s předpokladem otevření 2. listopadu 2020, k čemuž ale v důsledku aktuální epidemiologické situace nedošlo. Vláda pak 11. listopadu 2020 oznámila, že žáci 1. a 2. ročníků základních škol a žáci speciálních škol se zpět do škol vrátí

¹⁰⁵ ibid.s. 36

dne 18. listopadu 2020. Studující závěrečných ročníků středních škol se měli vrátit 25. listopadu 2020, a ostatní žáci základních škol dne 30. listopadu 2020.

3. **Leden–květen 2021.** Od 21. prosince 2020 byla opět zakázána prezenční výuka na základních školách, následovaly vánoční prázdniny a následnými opatřeními až v zásadě do 12. dubna byla zakázána prezenční výuka, původně s výjimkou žáků 1. a 2. ročníků základní školy, dětí v přípravné třídě a individuálních konzultací. Od 27. února byla prezenční výuka zakázána i těmto dětem. Následovalo postupné a regionální navracení k prezenční výuce na základních školách a až od 17. května 2021 mohly základní školy pokračovat v plné prezenční výuce. Střední a vysoké školy byly regulovány obdobným způsobem. Usnesením vlády z 26. února 2021 s účinností od 27. února 2021 byly původně do 21. března 2021 uzavřeny mateřské školy, platnost opatření byla postupně prodlužována, s regionálními výjimkami a výjimkami pro předškoláky a pro rodiče dětí některých profesí (např. ve zdravotnictví), plný provoz v mateřských školách byl obnoven 10. května 2021.

3.2.2 Distanční výuka na jaře 2020

Zhruba po měsíci po prvním omezení osobní přítomnosti dětí, žactva a studentstva ve školkách a školách docházelo k prvním reflexím těchto opatření a zejména k diskuzi o způsobu, jakým bude uzavírán školní rok a jak budou organizovány přijímací zkoušky na střední a vysoké školy. Absence jasné představy a informací byla identifikována jako zdroj stresu nejen pro samotné žactvo a studující, ale i pro jejich rodiče. V této době nebyla ještě distanční výuka součástí školského zákona a panovaly tedy i výkladové nejasnosti o povinnosti zajistit dálkovou výuku a účastnit se jí, včetně dětí podléhajících povinné školní docházce.

V pořadu *Otázky Václava Moravce* v České televizi na toto téma dne 5. dubna 2020 diskutoval **ministr školství, mládeže a tělovýchovy Robert Plaga (ANO)**, **rektor Univerzity Karlovy Tomáš Zima** a **předsedkyně Učitelské platformy Petra Mazancová**.

Základní aspekt dopadů probíhajících opatření na rodiče dětí identifikoval sám **moderátor Václav Moravec** následovně:

„Víte, co jsem od mnoha rodičů zaregistroval? ... Že jsou bezradní, protože právě říkají: Vždyť my tomu nerozumíme. ... jestli rodič má povinnost výuku podle zadání školy zajistit? Protože ty problémy, které teď řeší většina rodičů, že si nevědí rady, jak pomáhat

*a být oporou svým ratolestem, to jeden z největších problémů, který teď národ řeší, respektive rodiče.*¹⁰⁶

Z odpovědi **Petry Mazancové** vyplývá, že zejména na ředitelích škol leží povinnost spolupracovat nejen s dětmi ale i s rodiči a vysvětlit jim, že nejde o prázdniny, že je potřeba se i nadále vzdělávat a výuky účastnit.¹⁰⁷

Ministr školství, mládeže a tělovýchovy Robert Plaga (ANO) v této souvislosti zdůraznil, že ministerstvo vede školy k tomu, aby i rozsah a náročnost výuky přizpůsobily nové situaci, aby nedošlo jen k přenesení zátěže na rodiny vzdělávaných dětí:

„To je neuvěřitelně těžká situace jak na straně rodin, tak na straně těch škol. Já jsem rád, že učitelé do toho skočili rovnýma nohama. ... Protože v tuto chvíli nejsou stejné podmínky ve všech rodinách. ... Někdo může mít problém. Rodiče přicházejí třeba o zaměstnání, nebo jsou ve složité situaci, nebo mají spoustu práce doma.“¹⁰⁸

Aspekt různorodého zázemí, jak technického, tak rodinného, již z politického diskurzu o distanční výuce nezmizí. Naopak, dle mého názoru se stává dominantním diskurzivním proudem, pokud jde o hodnocení vlivu distanční výuky na domácnost a vice versa. Tento aspekt připomněl 14. června 2020 opět v pořadu *Otázky Václava Moravce* **poslanec Lukáš Bartoň (Piráti)**:

„Ale z dat České školní inspekce vyplývá, že třeba až 15 % studentů žáků se vůbec neúčastnilo online výuky. A jeden z největších důvodů, proč to tak nebylo byla komunikace s rodiči a hlavně, že pocházeli ze socioekonomického znevýhodněného prostředí a neměli tu techniku.“¹⁰⁹

Poznámky: kupodivu ne každý má vlastní notebook a neomezený internet:

- Živelnost první vlny a přijímaných opatření se projevila i v oblasti distanční výuky. S ohledem na obsah politického diskurzu bylo poměrně podstatné, že dané opatření nevyhlásil ministr školství, mládeže a tělovýchovy, a klíčovou úlohu v otázce zákazu osobní přítomnosti ve školách a školkách mělo po celou dobu pandemie zejména Ministerstvo zdravotnictví;

¹⁰⁶ ČESKÁ TELEVIZE. Změny ve školách ČT 24 - Otázky Václava Moravce II.

¹⁰⁷ ibid

¹⁰⁸ ibid

¹⁰⁹ ČESKÁ TELEVIZE. Cesty do školy. Online. ČT 24 - Otázky Václava Moravce II.

- Objevuje se automatický a nezpochybňovaný předpoklad, že rodiče se s dětmi doma distančně učí;
- Hlavním zjištěním této časové fáze byla skutečnost, že část žactva a studujících nemá podmínky pro adekvátní účast na distanční výuce, zejména nemá dostupnou techniku pro připojení.

3.2.3 Distanční výuka na podzim roku 2020

Těsně před koncem letních prázdnin, tedy v srpnu roku 2020 projednával Parlament České republiky novelu zákona č. 561/2004 Sb., školského zákona, ve znění pozdějších předpisů, jejímž základním účelem bylo **zakotvení povinnosti zajistit distanční vzdělávání a zároveň se ho účastnit**. Diskurz se tak opět přenáší na parlamentní půdu, což pro účely této práce znamená i využití stenozáznamů.

Poslanecká sněmovna jednala o návrhu **19. srpna 2020. Ministr školství, mládeže a tělovýchovy Robert Plaga (ANO)** uvedl při představení návrhu mj. předpoklad, že na nestejně domácí podmínky dětí mají reagovat jak školy, tak vláda:

„základní podmínkou úspěšného vzdělávání na dálku, ..., je zmapování aktuální situace v rodině a přizpůsobení mixu vzdělávacích nástrojů pro distanční vzdělávání aktuálním podmínkám v dané rodině ... finanční injekce ze strany vlády je právě určena i na to, aby vznikl zápůjční fond na školách ...“¹¹⁰

Nedostatečné vybavení některých rodin, včetně omezeného přístupu k internetu, zmínila i řada jiných vystupujících. Kromě toho v debatě zazněla i kritika zapojení některých rodičů; takto hovořil např. **poslanec Zdeněk Podal (SPD)**, který se mj. vyjádřil i k pochybné efektivitě inkluzivního vzdělávání v distanční formě:

*„Je omezena možnost věnovat se žákům přicházejícím z odlišného jazykového prostředí a celou věc navíc komplikuje inkluze, kde distanční způsob je více než diskutabilní. ... Řada dětí i rodičů pojala toto vzdělávání jako pokračování prázdnin a **škola nemá žádný nástroj, jak rodiče a žáky ke vzdělávání přimět**. ... A pokud se nenajde řešení této situace, dojde k vyčlenění části žáků a studentů a zbytek bude prakticky nevzdělatelný“¹¹¹*

Nezbytnost pomoci znevýhodněným studujícím zdůraznil i **poslanec Martin Baxa (ODS)** a to i v kontextu kritiky zvyšování veřejných výdajů tehdejší vládou. Obdobně

¹¹⁰ POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČR. Středa 19. srpna 2020, stenozáznam části projednávání bodu pořadu schůze.

¹¹¹ ibid.

připomínala nezbytnost pomoci různým typům škol i **poslankyně Kateřina Valachová (ČSSD)**.¹¹²

Skutečnost, že rodiče aktivně participují na distanční výuce není nijak zpochybňována, mluvčí k ní vesměs přistupují jako k samozřejmosti, případný nedostatek je, jak vyplývá i z výše zmíněných výstupů, charakterizován jako negativní či patologický. Někteří mluvčí se pak zabývali vymezením vzájemného vztahu mezi rodiči a školou a mírou vlivu, jaký mají rodiče nad distanční výukou mít. **Poslanec Lukáš Bartoň (Piráti)** například hovořil o výkladu vágní povinnosti účastnit se distanční výuky a akcentoval rozhodující roli, kterou mají rodiče mít:

*„... aby rodič mohl prostě říci: mé dítě se distančně vzdělávalo osm hodin a dál nemusí.“*¹¹³

Poslankyně Olga Richterová (Piráti) vyjádřila mj. obavy z postihu ze strany orgánů sociálně právní ochrany dětí, z možností sporů mezi rodiči atd. Jako jedna z mála mluvčích (spolu s **Kateřinou Valachovou** a **Alenou Gajdůškovou z ČSSD**) zmínila i nezbytnost ekonomického zabezpečení rodičů odkazem na krizové ošetřovné (byť s vědomím toho, že se jedná o odlišnou právní úpravu)¹¹⁴.

Poslankyně Kateřina Valachová (ČSSD) v této souvislosti specificky zmínila i sólo rodiče:

*„A řeknu vám, o kterou cílovou skupinu rodičů a dětí mám největší starost. Jsou to **samoživitelé a samoživitelky**. Já nevím, jak vy, ale pokud vypne třída v uvozovkách v důsledku covidu, vy jste sám na výchovu dětí, které samozřejmě může být jedno, můžete mít dvě děti, můžete mít tři, jedno je covidové, nebo klidně tři, to je jedno, zkrátka mají karanténu, vy ho musíte hlídat, nesmíte ho opustit a zároveň máte dálkově vzdělávat, kde tedy ne vždycky jde o výuku online, ale může jít o vyzvedávání úkolů ve škole, a do toho máte po devíti dnech nulu, to znamená, zřejmě budete žít ze vzduchu a po dobu devíti dnů jste na polovině svého příjmu, tak mi to vůbec hlava nebere ...“*¹¹⁵

¹¹² ibid.

¹¹³ ibid.

¹¹⁴ ibid.

¹¹⁵ ibid.

Výhrady vůči samotné podstatě distanční výuky vznesla např. **poslankyně Tereza Hyťhová (Trikolóra)**, která následně urgovala i problematiku neomluvené absence, se kterou má zkušenost z Ústeckého kraje, odkud pochází:

„...Já jsem totiž zastávce toho, že není důležité jenom vzdělávání pro děti, ale velmi důležité je to, že do té školy chodí, mají tam ten sociální kontakt, jak učitel – žák, tak vlastně mají tam kamarády, a takové to, že je paní učitelka zkouší, oni tam musí docházet, je tam nějaká povinnost. ... Protože ty děti by zkrátka měly chodit do školy, chodili jsme do školy všichni a myslím si, že takhle by to mělo být i nadále.“¹¹⁶

Obdobné (expresivněji vyjádřené) výhrady zazněly i od **poslance Václava Klause (Trikolóra)**:

*„Máme také řadu rodin takových – jak se to slušně říká? - **sociálně slabších**, které už distanční výuku provozují několik let a žádný OSPOD ani sociálka s tím nikterak nic neudělá. ... To znamená zničit vztah žák – učitel, zajistit, aby děti do školy chodit nemusely. A je to další úder tomu vzdělání, které známe, na čem tato země zbohatla ...“¹¹⁷*

Poslanecká sněmovna nicméně předloženou novelu školského zákona schválila a postoupila ji k projednání Senátu Parlamentu České republiky. Ten novelu projednal na plénu dne **20. srpna 2020**.

Ministr Plaga ve svém úvodním vystoupení opět hovořil o vztahu rodičů a školy při distančním vzdělávání.¹¹⁸

Senátorka Alena Dernerová (STAN) kritizovala nerovnoměrné zapojení škol i studujících do distanční výuky a vznesla dotaz na kontrolu rodin ve vyloučených lokalitách:

*„Pak jsem se chtěla zeptat, protože jsem z **Mostu**, kde je řada **vyloučených lokalit**, jsou tam samozřejmě tomu **odpovídající rodinné poměry**, jak se potom bude **kontrolovat** distanční výuka právě u těch lidí, v těch rodinách, které budou mít třeba zapůjčené PC, a jak tam bude postupovat školní inspekce?“¹¹⁹*

¹¹⁶ ibid.

¹¹⁷ ibid.

¹¹⁸ SENÁT PARLAMENTU ČR. Stenozáznam z 2. dne 26. schůze.

¹¹⁹ ibid.

Obdobně se k vyloučeným lokalitám vyjádřil i **senátor Zbyněk Linhart (STAN)**. Problematiku digitálního vyloučení zmínil rovněž **senátor Pavel Fischer (nezařazený)**, tentokrát bez určitého disciplinačního aspektu zřetelného v předchozích promluvách.¹²⁰

Poznámky: chodit do školy je zejména povinnost.

- Plenární zasedání obou komor Parlamentu České republiky opět poskytují největší prostor pro komplexní a plastický politický diskurz ve vztahu k projednávaným opatřením. Těsně před nástupem druhé vlny byla znát na jednu stranu **reflexe jarních zkušeností** s distanční výukou, které nebyly vždy negativní, zároveň se ale objevují obavy z **prohlubování rozdílů** mezi žactvem a studentstvem, resp. mezi jednotlivci v rámci těchto skupin;
- Ministr školství reflektuje snahy svého resortu vybavit zejména školy a jejich personál dostatečnými nástroji pro individualizaci výuky, zároveň jim v tomto ohledu ukládá povinnosti – mimo jiné jde i o úsilí **nespoléhat příliš na aktivitu rodičů**;
- Skutečnost, že rodiče jsou (nebo mají být) při distanční výuce aktivní, je však formulována jako **samozřejmost** v zásadě všemi ostatními mluvčími. Genderovanost této aktivity nebyla politiky a političkami reflektována;
- Významnou roli hrála otázka **ekonomické situace rodiny**, a to v následujících aspektech:
 - Dostupnost počítačů a dalších zařízení a internetu pro distanční výuku;
 - Možnost rodičů nepracovat z domova a věnovat se výuce;
 - Zajištění rodin prostřednictvím ošetřovného a krizového ošetřovného;
- Někteří mluvčí popisují školní zařízení nikoli jako zejména či primárně vzdělávací instituce, ale akcentují jejich **disciplinační funkci**; titíž mluvčí akcentovali obdobné funkce i u zaměstnání rodičů;
- V případě ekonomicky znevýhodněných dětí a studujících mluvčí reflektovali toto **znevýhodnění** a spojovali jej s nezbytností podpory a nápravy, zejména pokud jde o technické zabezpečení distanční výuky;
- Třídní aspekt dostupnosti vzdělávání a regionální rozdíly jsou popisovány **eufemistickým slovníkem**, za použití pojmů jako „nepodnětné prostředí“,

¹²⁰ ibid

„socioekonomická situace rodiny“ nebo „vyloučená lokalita“, a to i od mluvčích vyjadřujících se jinak poměrně přímočaře.

3.2.4 Distanční výuka v zimě 2020 a na jaře 2021

Toto období bylo, jak už jsem výše uvedla, nejen s ohledem na distanční výuku charakterizováno jednak extrémně rychlými nárůsty epidemiologických ukazatelů, ale i nepřehlednou situací v rámci přijímaných opatření a jejich platnosti. To se projevilo i v debatách souvisejících s distanční výukou.

V pořadu *Otázky Václava Moravce* ze dne **13. prosince 2020** zazněla data z výzkumu veřejného mínění Trendy Česka 2020, ze kterých vyplývá mj. pokles podpory uzavírání škol mezi obyvatelstvem. Z pohledu této práce považuji za zajímavé sdělení **Pavla Ranochy, analytika agentury Kantar CZ**, který uvedl:

„Kritičtější k tomuto opatření jsou v tuhle chvíli ženy, které o něco častěji pak asi nesou na bedrech tu tíhu domácí výuky.“¹²¹

V politickém diskurzu totiž tento aspekt téměř nezazníval.

V témže pořadu hovořil na téma distanční výuky mj. **senátor Jiří Drahoš (STAN)**, který do debaty vnesl prvek osobní zkušenosti:

„A školy, pokud to půjde, nechat otevřené, zejména první stupeň. Tam mám vnuka v první třídě, si vůbec nedovedu představit, jak zvládat s ním psaní, kreslení i tu četbu. Takže, byť on je velmi hrdý na to, že sedí u počítače a má online výuku.“¹²²

Prvek osobní zkušenosti (na výzvu moderátorky) vnesla do debaty i **ministerně práce a sociálních věcí Jana Maláčová (ČSSD)** v pořadu *Partie* televize Prima ze dne **7. února 2021**.

Terezie Tománková, moderátorka: *„Promiňte, jak to snáší váš syn? Jak to snášíte vy jako matka, celou tu situaci?“*

Jana Maláčová: *„My chodíme ještě do školky, syn je předškolák a snáší to špatně, dokonce i když není velkým fanouškem školky, tak teď už několik měsíců si dokonce říká o školku. To znamená, že sám už chce do školky, chce mezi děti, to asi říká všechno. Dětem chybí kontakt, špatně se soustředí, prostě pokud nemáte plnou podporu svých rodičů,*

¹²¹ ČESKÁ TELEVIZE. Generace Covidiálů. Online. ČT 24 - Otázky Václava Moravce II.

¹²² ibid.

*a většina rodičů nemůže prostě, protože chodí do práce, pomáhat dětem při té výuce, tak tu výuku nechápu. Prostě ty škody budou nedozírné a nedají se časově dohnat.*¹²³

O týden později, tedy **14. února 2021**, debatoval v pořadu *Otázky Václava Moravce* **ministr školství, mládeže a tělovýchovy Robert Plaga (ANO)** o distančním vzdělávání se studentkou a dvěma studenty středních škol. V této debatě mimo jiné zopakoval, že otevření škol má být prioritou, včetně hledání jiných povinností, které by mitigovaly šíření nákazy, např. v oblasti práce z domova, testování u zaměstnavatelů apod. Do diskurzu se opět dostává otázka nevyrovnaného domácího prostředí řady studujících, ministr školství zmiňuje úsilí o vytvoření dalších nástrojů, kterými by školy tato znevýhodnění mohla vyrovnávat, jako jsou např. letní doškolovací kurzy.¹²⁴

Jak připomněl jeden z diskutujících, v situaci tzv. třetí vlny, kdy délka distanční výuky již byla velmi dlouhá, byl znát i kontrast mezi relativně volným fungováním pracovního trhu a podnikatelského prostředí, včetně až absurdních situací.

Dominik Duffek, student Podkrušnohorského gymnázia, Most:

„Já si myslím, že ten pocit¹²⁵ je oprávněný, protože i ze strany těch otázek, které na vládu určitě směřují, tak tam ten zájem společnosti určitě primárně není školství. Všichni chtějí vědět, kdy se otevřou obchody, kdy se otevřou teď, teď debata o Ski areálech, teď je debata o různých tady těch jiných věcech, a to školství prostě ani v těch otázkách společnosti není prioritní, takže ani pro nás se to nemůže zdát prioritní, protože na to ti politici nereagují a neodpovídají.“¹²⁶

Obdobné rozpory mezi deklaracemi a reálnými vládními kroky zmínila i poslankyně **Olga Richterová (Piráti)** v pořadu *Otázky Václava Moravce* dne 9. května 2021.¹²⁷

Na půdě **Parlamentu České republiky** došlo k diskuzi o situaci ve školství ještě v souvislosti s projednáváním tzv. pandemického zákona. Tento zákon po prvním předložení vládou Parlament v důsledku velké kritiky vůbec neprojednal, jeho upravená verze došla k projednání na začátku roku 2021. V Senátu se opět návrh setkal s významnou kritikou, jejíž součástí bylo i přijetí řady zásadních pozměňovacích návrhů. Návrh představoval

¹²³ Partie – Jana Maláčová (ČSSD), Jan Skopeček (ODS).

¹²⁴ ČESKÁ TELEVIZE. Rok bez školy. Jaká bude generace covidialů? Online. ČT 24 - Otázky Václava Moravce II.

¹²⁵ Myšlen pocit, že vzdělávání a návrat do škol nejsou politickou prioritou.

¹²⁶ *ibid.*

¹²⁷ ČESKÁ TELEVIZE. Přísně tajné. Online. ČT 24 - Otázky Václava Moravce II.

ministr zdravotnictví Jan Blatný (ANO)¹²⁸. V rámci rozpravy dne 24. února 2021 vystoupil například **senátor Jiří Drahoš (STAN)**, který ve své promluvě pregnantně vyjádřil rozpor mezi uzavřenými školami a relativně volnými podmínkami pro provoz velké části pracovišť, kdy nebylo v dané chvíli povinné ani nošení roušek nebo respirátorů:

„...Zavírání škol by mělo přijít opravdu jako poslední opatření, zejména před kompletním lockdownem. ... místo toho se s ním vyjde ve stejné době, kdy podnikatelské svazy operují s tím, že by se tedy mohlo ve firmách zavést povinné nošení roušek. Prosím, vím, že v řadě firem se tak děje, ale pánové Hanák, Dlouhý¹²⁹ a tak přišli s tím, že by se tedy mohlo situaci napomoci nošením roušek. To je přece úplně absurdní. České děti jsou na tom distančním vzdělávání nejděle ze všech evropských dětí, zatímco dnes funguje spousta firem, vím to i od kolegů starostů, jako kdyby koronavirus neexistoval. Firmy nabádají své zaměstnance, aby se nechodili testovat, a hlavně nenahlašovali žádné své kontakty.“¹³⁰

Jako o cílené likvidaci školství, vzdělávání a dětí mluvil o přijímaných opatřeních i **senátor Lukáš Wagenknecht (Piráti)**¹³¹. **Senátorka Miroslava Němcová (ODS)** upozornila i na koaliční rozpory ohledně nákupů testů do škol, které ve veřejnosti nevzbuzují důvěru v to, že návrat dětí do škol je prioritou, ale že si jejím prostřednictvím řeší zájmy ve veřejných zakázkách¹³².

Poznámky: Česko je a zůstane montovnou Evropy

- V této fázi je již znát **únava a odpor** vůči extrémně dlouhým obdobím distanční výuky.
- Řada mluvčích i část odborné veřejnosti vnímá a verbalizuje **rozpor mezi deklarovanou prioritou návratu k prezenční výuce a reálně přijímanými opatřeními**. Tyto rozdíly jsou zviditelněny zejména velmi benevolentními mitigačními opatřeními platnými na pracovištích a nevlí zaměstnavatelské sféry akceptovat opatření přísnější. Roste negativní postoj části veřejnosti a mluvčích vůči tomuto rozporu.

¹²⁸ Ministři zdravotnictví se v průběhu pandemie několikrát vyměnili, jako mluvčí je uváděn ten, který jím byl v době promluvy.

¹²⁹ Myšlen Jaroslav Hanák, tehdejší prezident Svazu průmyslu a dopravy a Vladimír Dlouhý, předseda Hospodářské komory.

¹³⁰ SENÁT PARLAMENTU ČR. Stenozáznam z 1. dne 6. schůze.

¹³¹ *ibid.*

¹³² *ibid.*

- Genderovanost zajišťování distanční výuky se verbalizuje zřídka, obdobně se zřídka hovoří o jiných aspektech prezenční výuky, než jen vzdělávacích, například o vytvoření a kultivaci sociálních vazeb i sociálních dovedností.

3.2.5 Distanční výuka – analýza politického diskurzu

Na podkladě dílčích zjištění z jednotlivých fází diskurzu o krizovém ošetřovném dovozují způsobem popsaným v metodologické části této práce následující:

Deskripce – ministr školství mluví, ale nerozhoduje

Klíčovým mluvčím je v tomto kontextu zejména ministr školství, mládeže a tělovýchovy, kterým byl po sledované období **Robert Plaga (ANO)**. O uzavírání škol ale obvykle nerozhodoval on, šlo o rozhodnutí Ministerstva zdravotnictví, případně celé vlády, na podkladě jednání Bezpečnostní rady státu. Dalšími mluvčími byla **ministryně práce a sociálních věcí Jana Maláčová (ČSSD)** a konkrétní členky a členové Parlamentu České republiky, zejména **poslanec Lukáš Bartoň (Piráti)** a **senátor Jiří Drahoš (STAN)** jako předsedové příslušných výborů.

Co se lingvistické stránky diskurzu týče, ve vztahu k distanční výuce shledávám jako důležité zejména následující aspekty:

- Obdobně jako u krizového ošetřovného se setkáváme zejména s **neutrálními pojmy** jako jsou „rodice“ či „rodiny“;
- Pokud jde o ekonomické podmínky konkrétních rodin a o třídní aspekty distanční výuky, mluvčí používají **eufemismy** typu „nepodnětné prostředí“, „socioekonomická situace rodiny“ nebo „vyloučená lokalita“. Někteří mluvčí se odkazují **na konkrétní lokality** v České republice (Most, Ústecký kraj) s předpokladem, že adresáti a adresátky promluv pochopí, z jakého důvodu odkazují právě na tyto lokality – tím důvodem jsou koncentrace negativně vnímaných společenských jevů, existence vyloučených lokalit, vyšší podíl romského obyvatelstva apod.

Tematicky se v tomto diskurzu objevují a opakují zejména následující motivy:

- Nedostatek podpory rodiny a materiálního zázemí pro distanční výuku je významným rizikem prohlubování **nerovností** a jako takový musí být adresován;
- Distanční výuka má být **povinná**, ale nemá trvale nahradit výuku prezenční;

- Účel školní docházky a studia je vzdělávací a pro některé mluvčí rovněž **disciplinační** (chodit do školy je povinnost, které se má dítě naučit), jiné funkce, jako například socializační, se objevují zřídka;
- **Rozpor** mezi deklarovanou prioritou návratu do škol a reálně přijímanými opatřeními;
- Na důležitosti neztrácí argumenty **osobními zkušenostmi**, byť ne nezbytně s vlastními dětmi, ale zkušenosti z okolí, ve kterém mluvčí žijí.

Interpretace – děti ztrácejí „návyky“ pro fungování v systému

I v případě tohoto diskurzu je znát, jak se proměňoval v průběhu sledovaného období. První etapa se vyznačuje **živelností až chaosem**, snahou (ne všude stejnou) adaptovat se na nové podmínky a očekáváním brzkého konce distanční výuky i jistým optimistickým hodnocením nově nabytých digitálních kompetencí ve vzdělávání. V závěru, zejména v roce 2021 se výrazně projevuje **negativní hodnocení** dlouhých období distanční výuky a kontrastu s pracovním trhem, zejména výrobní sférou.

Zásadním faktorem, který jednak znesnadňoval pozici ministra Plagy, jednak dle mého názoru mohl přispět k odpojení přijímaných opatření od odborného diskurzu, byla skutečnost, že **hlavní slovo** při omezování přítomnosti ve školkách a školách neměl ministr školství mládeže a tělovýchovy, ale **ministr zdravotnictví**. Toto rozdělení kompetencí posílilo váhu epidemiologických argumentů oproti argumentům vzdělávacím nebo např. argumentaci z oblasti dětské psychologie a psychiatrie.

Tak jako bylo krizové ošetrovné redukováno na finanční aspekt, podstatná **instrumentalizace a redukce** se projevila i u distanční (i prezenční výuky). Hlavní funkcí je funkce vzdělávací, u části mluvčích přistupuje funkce disciplinační, včetně akcentu na kontrolu dodržování povinností, jiné funkce školy se v politickém diskurzu objevují řídce. Tato charakteristika politického diskurzu je v rozporu s jinými diskurzy, neboť například o zhoršování psychického zdraví dětí a mládeže a ztrátě jejich sociálních schopností a vazeb se vedla odborná i publicistická debata.

Diskurz o neformální péči byl v této souvislosti velmi omezený. Nasazení rodičů, častěji matek, při distanční výuce, lze charakterizovat jakousi „tichou přítomností“ v politickém diskurzu – o to více se diskutovalo o **nedostatečnosti rodičovské péče** a rodinného zázemí u některých dětí a dospívajících. Tento nedostatek hodnotili mluvčí negativně, jako negativní absenci péče, která by automaticky měla být přítomna. Nakolik

můžu kladně hodnotit skutečnost, že se tato hodnocení pojila s apelem na pomoc nebo přímo s představením konkrétních nástrojů pomoci dotčeným dětem a dospívajícím, musím ale zdůraznit, že rozhodně nemělo jít o úsilí o zlepšení materiálních či jiných podmínek celé domácnosti, ale jen o zajištění přístupu ke vzdělání po dobu distanční výuky. I v této souvislosti mohu odkázat na výše popsany **motiv potřebných**, kteří si zaslouží pomoc, propojený s **neoliberálním akcentem** na osobní nasazení, které může zlepšit situaci konkrétního individua, ale je zároveň jeho výhradní odpovědností. U některých mluvčích byl znát i **podezřívavý odstín** jejich promluv, jakési očekávání, že některé osoby své povinnosti nikdy plnit nebudou a pokud se jim má nějak pomoci, např. zapůjčením techniky, je potřeba je rovněž striktně kontrolovat.

Dominantními diskurzivními typy zde shledávám důležitost materiálního rodinného zázemí pro zvládnutí distanční výuky a vzdělávací funkci školství jako funkci téměř výhradní.

Explanace – vzdělání je prioritou jen na oko

Politický diskurz o distanční výuce dle mého názoru mohl mít následující důsledky:

Tak, jako si matky mladších dětí mohly připadat jako jedna z obětí vládního přístupu k pandemii proto, že bylo velmi jednoduché „zavřít“ je doma, mohli si obdobně přidat jednou z obětí i děti a mladiství. Dlouhá období distanční výuky v rozporu s odbornými doporučeními, zahraničními zkušenostmi i vlastními deklaracemi členů a členek vlády **snížovaly důvěru** ve vzdělávání jako dlouhodobou politickou prioritu v České republice.

Domnívám se, že tato pandemická zkušenost prohlubuje nedůvěru zejména mladých obyvatel a obyvatelek České republiky ve vládní podporu vzdělávání i v současné době, tedy téměř 2 roky po konci mnou sledovaného období. **Kritické hodnocení** zejména rozpočtových opatření v oblasti školství (které dle mého názoru je důvodné) by bez pandemické zkušenosti možná bylo smířlivější.

V oblasti neformální péče a neformálních pečujících pak vlivem politicky nereflktované zátěže může sílit pocit přehlížení důležité úlohy, kterou neformálně pečující, obvykle rodiče a častěji matky, během distanční výuky musely vynaložit, a která se od nich **samořejmě očekávala** bez ohledu na to, jaké zázemí a kompetence k tomu pečující měly a měli.

V neposlední řadě považuji za podstatné zmínit (byť se nejedná o specifický genderový aspekt), že **disciplinační, restriktivní, represivní a kontrolující přístup**

k obyvatelstvu některých lokalit v České republice, nezřídka doprovázený více či méně explicitními projevy **rasismu**, nepřispěl k začleňování tzv. vyloučených lokalit a jejich obyvatelstva do většinové společnosti a může v těchto lidech oprávněně prohlubovat pocity nedůvěry vůči politické reprezentaci nebo širěji státní moci či dokonce křivdy.

3.3 Postavení sólo rodičů

Třetím tématem, které jsem zvolila pro analýzu, je postavení sólo rodičů během pandemie. Toto téma se odlišuje od předchozích dvou témat tím, že jeho podstatou není jedno specifické opatření. Jedná se o téma svým charakterem obecnější a průřezové, protože sólo rodičovství samozřejmě existuje nezávisle na pandemii nebo jiné krizi.

S ohledem na charakter pandemie i přijatých opatření dopadala situace na sólo rodiče a jejich rodiny citelněji než na rodiny se dvěma rodiči. Tyto rodiny vstupovaly do pandemické situace často již v nevýhodném postavení, zejména co se týče ekonomického zajištění a možnosti flexibilně reagovat na změny v pracovních a vzdělávacích podmínkách. Dále s ohledem na skutečnost, že sólo rodiči jsou výrazně častěji ženy¹³³, projevovala se genderovanost pandemie a přijatých opatření na těchto rodinách o to citlivěji.

Na složité postavení těchto rodin v podstatě od začátku pandemie upozorňovala média i odborná veřejnost, například Sociologický ústav Akademie věd ČR¹³⁴. V této souvislosti bylo v průběhu pandemického období provedeno několik výzkumů¹³⁵ a studií.¹³⁶

Minimálně část těchto zjištění byla dostupná už v průběhu analyzovaného období. Není mi známo, že by se přijímala nějaká speciální opatření pro neúplné rodiny ve spojení s pandemií (např. jiný koeficient ošetrovného apod.). S výjimkou již reflektované argumentace v souvislosti s krizovým ošetrovným se k problematice sólo rodičů v pandemii kontinuálně politici a političky vyjadřovaly jen výjimečně.

Předkládaná analýza se svým časovým rozsahem i způsobem získávání materiálu poněkud odlišuje od dvou předchozích analyzovaných témat, jelikož, jak již bylo výše uvedeno, politický diskurz nebyl specificky navázán na konkrétní opatření přijímaná v pandemických vlnách. Z tohoto důvodu v této části nepředkládám specifickou časovou osu a při výběru pramenů pro analýzu postupuji odlišným způsobem.

Níže předkládám analýzu jednak obecné komunikační strategie ve vztahu k sólo rodičům v průběhu pandemie, jednak pak analýzu politického diskurzu odehrávajícího se

¹³³ HÖHNE, Sylva, Jana PALONCYOVÁ a Kamila SVOBODOVÁ. *Dopady pandemie covidu-19 na sólo rodiče* [online] s. 11

¹³⁴ SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČR. Kdo pečuje o rodinu v dobách pandemie? Dopady protipandemických opatření na české domácnosti.

¹³⁵ Např. STEM. Situace samoživitelů a samoživitelek v koronavirové krizi, nebo DUDOVÁ, Radka. Care as an Individual Responsibility and the Worsening of the Economic Disadvantages of Solo Mothers during the Covid-19 Pandemic a další.

¹³⁶ Velmi komplexní je studie HÖHNE, Sylva, Jana PALONCYOVÁ a Kamila SVOBODOVÁ. *Dopady pandemie covidu-19 na sólo rodiče* [online]

během projednávání návrhu zákona o náhradním výživném. Ačkoli se nejedná o specificky pandemické opatření, okamžik jeho projednávání, tedy podzim roku 2020, ho časově zařazuje do tzv. druhé vlny, tedy situace epidemicky velmi nepříznivé. Jde o okamžik, kdy nepříznivé dopady pandemie i přijatých opatření na rodiny, včetně rodin sólo rodičů, už jsou do značné míry známy a odborný diskurz na ně už nějakou dobu upozorňoval. Z tohoto důvodu považuji za důležité analyzovat „samoživitelský“ diskurz právě na pozadí pandemické situace.

3.3.1 Politická péče o sólo rodiče

Jak uvádím výše, i přes dostatek informací o dopadech pandemie na sólo rodiče v průběhu pandemie se v rámci politické reprezentace jejich postavení nevěnovala zásadní pozornost. Výjimku v tomto ohledu tvoří zejména dvě političky, **ministřyně práce a sociálních věcí Jana Maláčová (ČSSD)** a **poslankyně Olga Richterová (Piráti)**.

Jako výjimku lze rovněž označit návrh STAN ze září roku 2020 na jednorázový příspěvek pro samoživitele ve výši 6 000 Kč. Tento návrh sklidil kritiku jednak s ohledem na předpokládané rozpočtové dopady, jednak pro terminologickou nejasnost, neboť vydefinovat rodiny „samoživitelů“ není jednoduchý úkol¹³⁷.

Jana Maláčová na sociálních sítích, v tiskových zprávách apod. opakovaně upozorňovala i na konkrétní kroky, kterými usiluje o ulehčení dopadů rodinám sólo rodičů (i v případě, kdy dané instrumenty nebyly na sólo rodiče specificky zaměřeny).¹³⁸ **Olga Richterová** v rámci parlamentní opozice na situaci „neúplných rodin“ rovněž opakovaně upozorňovala a apelovala na citlivější přístup.¹³⁹

Obě političky se několikrát setkaly v pořadu České televize *Otázky Václava Moravce*, kdy se mj. vedla debata i o postavení sólo rodičů a jejich rodin, a to v souvislosti s úpravou životního minima (20. listopadu 2020) a starobních důchodů (9. května 2021). I zde **ministřyně práce a sociálních věcí Jana Maláčová (ČSSD)** prezentovala svou činnost jako systematickou podporu:

„... máme celou řadu dávek, které rodinám a s dětmi a zejména samozivitelským rodinám pomáhají. ... Ale jenom letos, co se letos udělalo pro samozivitelky, po devíti letech jsme valorizovali životně existenční minimum, vstoupil v účinnost novela zákoníku práce

¹³⁷ PRÁVO. Příspěvek 6000 korun i samozivitelkám?

¹³⁸ MALÁČOVÁ, Jana. Pandemie drtí rodiny s dětmi a pravice chce jen diskutovat.

¹³⁹ RICHTEROVÁ, Olga. "Masakr" samozivitelů.

a zavedli jsme sdílená pracovní místa, což jsou částečné úvazky, valorizovalo se rodičovský příspěvek po devíti letech, což pomáhá také samoživitelským rodinám. Dali jsme, jak v první vlně, tak v druhé vlně velmi vysoké ošetřovné, to je tady ta šestnáctka, co se letos povedla. A po 15 letech máme v legislativním procesu v Senátu zákon o náhradním výživném, to znamená, že se toho udělalo skutečně mnoho. Ještě k tomu jsme v rámci té koronakrizi, tak jsme zjednodušili tu mimořádnou okamžitou pomoc. ... To znamená, že jsme udělali toho spoustu, což neznámá, že nemáme pomáhat ještě více samoživitelským rodinám.“¹⁴⁰

Poslankyně Olga Richterová (Piráti) v obou případech ocenila návrhy ministryně, ovšem zdůraznila, že z jejich postavení opoziční strany usiluje nejen o podporu, ale zlepšení těchto návrhů¹⁴¹. V druhé debatě zdůraznila, že na rodiny sólo rodičů jsou dopady situace nejcitelnější:

„...čísla ukazují jasně, že krize neskutečným způsobem dopadla třeba na samoživitelky a samoživitele, prostě rodiny s dětmi, které jsou neúplné. ... kdybychom dělali politiku opírající se o data, o fakta týkající se toho, kdo je aktuálně nejvíc ohrožený, tak bychom se prostě museli zaměřit na ty, kteří pracovali v překérních zaměstnáních, na které to prostě dopadlo nejcitelněji, a na ty **neúplné rodiny**.“¹⁴²

Poznámky: snažíme se pomáhat

- Ačkoli obě političky systematicky tematizují obtížné postavení sólo rodičů, používají k tomu mj. odlišné lexikální nástroje – Jana Maláčová obvykle hovoří o **matkách samoživitelkách**, zatímco Olga Richterová obvykle používá pojem „**neúplné rodiny**“.
- Pozice sólo rodičů nebyla ani v pandemii extenzivně verbalizovaná, s výjimkou části debaty o krizovém ošetřovném. Obdobně jako u jiných témat, i zde je debata **výrazně ekonomizovaná** – problematika sólo rodičovství je tak do značné míry redukována na otázku uživení rodiny, výjimečně politici a političky verbalizovali i nemožnost vystřídat se s druhým rodičem při plnění povinností.

3.3.2 Náhradní výživné

Zákon o náhradním výživném, který byl na konci roku 2020 skutečně přijat a vyšel ve Sbírce zákonů pod č. 588/2020 Sb., navázal na zhruba 15 let úsilí o přijetí právní normy,

¹⁴⁰ ČESKÁ TELEVIZE. Co je sociální a co socialistické? Online. ČT 24 - Otázky Václava Moravce I.

¹⁴¹ *ibid.*

¹⁴² ČESKÁ TELEVIZE. Přísně tajné. Online. ČT 24 - Otázky Václava Moravce II.

kteřá by řešila situaci nezaopatřených dětí, vůči nimž jeden z rodičů neplní svou vyživovací povinnost, a zároveň motivovala neplaticího rodiče k plnění jeho závazků. Důvody, proč přijetí této normy trvalo 15 let, ačkoli řada okolních států k legislativnímu řešení přistoupila dříve než Česká republika, by si zasloužily vlastní podrobnou analýzu.

V souvislosti s touto částí analýzy se omezím na zdůraznění skutečnosti, že složitá historie měla nepochybně i vliv na podobu předkládaného návrhu, který po složitém koaličním vyjednávání předkládala **ministryně práce a sociálních věcí Jana Maláčová (ČSSD)** v poměrně málo ambiciózní podobě (zákon byl také v roce 2023 novelizován, aby jeho využití mohlo být širší). Podstatou této úpravy je příspěvek vyplácený Úřadem práce ve výši rozdílu mezi vyměřeným a uhrazeným výživným na nezaopatřené dítě, a to ve výši tohoto rozdílu, maximálně 3 000 Kč měsíčně, po dobu nejvýše 24 měsíců.

Podmínkou je jednak určité prodloužení dlužníka (alespoň 4 měsíce), jednak že druhý rodič situaci tzv. řeší, zejména že podá podnět na exekuci. Dlužné výživné má následně po dlužícím rodiči vymáhat stát, který k tomu má efektivnější nástroje. I tato relativně minimalistická varianta vyvolala v obou komorách Parlamentu České republiky bohatou a emotivní debatu, která je předmětem následující části analýzy. Právě z důvodu až absurdně vyhoceného charakteru debaty, která mj. i v mnou analyzovaných pramenech vynikala vysokým počtem vystupujících, uvádím na tomto místě citace ve vyšším rozsahu a počtu. Tyto citace plasticky ilustrují mnou dovozovaná zjištění, která by se bez nich mohla jevit snad až nadnesená.

Poslanecká sněmovna projednávala návrh zákona v druhém čtení na schůzi **dne 23. října 2020**. Za omluvenou ministryni práce a sociálních věcí návrh představila **místopředsedkyně vlády a ministryně financí Alena Schillerová (ANO)**, která mj. uvedla, že je ve **schizofrenní pozici**, neboť při vládním projednávání nebyla návrhu nakloněna¹⁴³.

Poslankyně Olga Richterová (Piráti) upozornila na omezenou aplikovatelnost právní úpravy, a v tomto smyslu přednesla dva pozměňovací návrhy, jednak, aby se namísto pevnou částkou 3 000 Kč maximální příspěvek omezoval určitým násobkem životního

¹⁴³ POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČR. Pátek 23. října 2020, stenozáznam části projednávání bodu pořadu schůze.

minima, jednak aby nárok nebyl omezen 24 měsíci, neboť takové omezení nemusí být dostačující, pokud se v dané době situace v rodině nezlepší.¹⁴⁴

Jako první proti návrhu vystoupil **poslanec Jan Bauer (ODS)**. Pointou jeho výhrad byl názor, že daná úprava znamená pouze vytvoření další sociální dávky, nikoli řešení problému, a že takovým postupem stát přebírá zodpovědnost za rodiče. Apeloval spíše na zefektivnění existujících možností vymáhání plnění vyživovací povinnosti. Tyto výhrady se opakovaly od jiných mluvčích, a zároveň v jeho promluvě zazněl jeden z argumentačních postupů (bylo by možné říci argumentačních faulů), které u daného tématu zaznívaly častěji. Šlo o tzv. „klouzačku do pekla“, kdy mluvčí až absurdum dovádí hypotetické důsledky návrhu, ačkoli se o takových variantách aktuálně nejedná:

*„Logicky se pak člověk musí ptát, jestli by nebylo možná lepší ty peníze pak těm rodičům, spíše těm samoživitelkám, **přímo rozdat**, protože správa těchto dávek bude stát opravdu desítky milionů korun. A logicky se občané této země musí zeptat, na co se příště budeme skládat, na jaké další věci se příště budeme skládat...“¹⁴⁵*

Velmi kategoricky se vůči návrhu vymezil **poslanec Marek Benda (ODS)**:

*„Já pokládám tento návrh zákona za něco naprosto nemravného. Prostě mám dojem, že představa toho, že stát má doplácet, a ještě to bude jako propagovat, říkat, jak je to všechno bezvadné, lidem za to, jak se chovají, místo toho, aby jim říkal chovejte se k sobě slušně. Pokud si někdo bere nějaký závazek, například že si vezme nějakou ženu nebo muže, například že **si udělá nějaké dítě**, tak **ten se o to má starat**, a ne že stát na sebe bude stále a stále přebírat povinnosti za své občany a pořád jim říkat, vy za nic neodpovídáte, když bude nejhůř, my to vždycky zatáhneme.“¹⁴⁶*

Z řad mluvčích, kteří vystupovali na podporu návrhu (**poslankyně Alena Gajdůšková (ČSSD)**, **Olga Richterová (Piráti)** v třetím čtení pak i **Helena Válková (ANO)**, **Kateřina Valachová (ČSSD)**, **Ondřej Profant (Piráti)**), zazněl zejména argument o pomoci dětem, nikoli rodičům, neboť jsou to děti, na které dopadají finanční důsledky neplacení výživného. Zároveň připomínali, že jde jen o jeden z nástrojů k řešení problematiky, zaměřený na krytí finančních problémů, nikoli na vyřešení celé problematiky rodičovských, opatrovnických

¹⁴⁴ ibid.

¹⁴⁵ ibid.

¹⁴⁶ ibid.

a vyživovacích sporů. Dále se v promluvách těchto mluvčích objevily specifické odkazy na aktuální pandemickou situaci a její důsledky pro rodiny sólo rodičů.¹⁴⁷

Poslankyně Tereza Hyťhová (Trikolóra) přednesla výhrady jak vůči návrhu, tak vůči argumentům poměrně expresivně:

*„A když už někdo má dítě, tak se má o to dítě postarat. Není řešením celoplošně platit za všechny dlužníky v celé ČR, aby vznikla další sociální dávka. **A ještě v této době.**“¹⁴⁸*

Poslankyně Olga Richterová (Piráti) ve své reakci učinila i poněkud překvapivý odkaz na expertní diskurz:

*„Ale paní poslankyně, zrovna u této konkrétní věci, které se věnují světoví ekonomové, udělují se za to **Nobelovy ceny**, že státní politika může mít velký dopad na prosperitu celé společnosti, když se nastaví správně, a když se nastaví ve prospěch rodin s malými dětmi, tak může mít dopad mnohonásobný, tak zrovna v téhle oblasti by chtěla jiný konkrétní návrh, jak vyřešit situaci, když opravdu každý měsíc rodině **chybí peníze na ty nejzákladnější potřeby, aby se tam děti mohly rozvíjet.**“¹⁴⁹*

V Poslanecké sněmovně pak byl návrh diskutován ještě v třetím čtení, na schůzi konané dne **13. listopadu 2020**.

Předkladatelka návrhu, **ministryně práce a sociálních věcí Jana Maláčová (ČSSD)**, opakovaně zdůraznila disciplinační aspekty návrhu:

*„Dovolte na závěr, abych zmínila, že tento zákon je o tom, že placení výživného je normální. Rodiče mají nést odpovědnost za své děti a stát musí začít vymáhat to, nebo začít řešit to, že neplatiči mohou pokračovat vlastně ve své nezodpovědnosti, a musíme začít alimenty vymáhat a žádat od rodičů zodpovědnost...K tomu ale dodatečně říkáme, a o tom ta debata je – **musíme vychovávat rodiče**. Ten zákon žádným způsobem nesnímá odpovědnost z rodičů, ale nejprve pomůžeme dětem, a pak pojďme radikálně vychovávat neplatičí rodiče.“¹⁵⁰*

Emotivní apel na schválení návrhu i poukaz na současnou situaci zazněl v proslovu **poslankyně Aleny Gajdůškové (ČSSD)**:

¹⁴⁷ ibid.

¹⁴⁸ ibid.

¹⁴⁹ ibid.

¹⁵⁰ POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČR. Pátek 13. listopadu 2020, stenozáznam části projednávání bodu pořadu schůze.

„...ty rodiny prostě mají problém, zvláště v dnešní situaci, a to nemusím nijak rozebírat, to přece víme všichni, tak v této chvíli je skutečně důležité, abychom rodinám samoživitelek a samoživitelů a především dětem z těchto rodin pomohli. ... Přeji především všem dětem, aby byly spokojené, aby zvládaly i tu situaci, která dneska je. A děkuji zodpovědným rodičům, že se o své děti starají, ať už je osud přivede kamkoli.“¹⁵¹

Poslankyně Helena Válková (ANO) přednesla mj. velmi podrobný argument pro podporu návrhu spojením s postavením rodin sólo rodičů v pandemii a do debaty vnesla i osobní zkušenost:

„...A když k tomu ještě přistoupí ten moment, že je tam člověk na výchovu dítěte sám – a vím, o čem mluvím, protože jsem si to z **vlastní zkušenosti** zažila se svým synem, kterého jsem vychovávala, a vím, že občas mně nebylo dobře, nebylo mně do smíchu, a nebýt mých rodičů, tak bych to tak snadno nezvládla.“¹⁵²

Jinou osobní zkušenost i poukaz na genderovanost mluvčích vnesl do rozpravy v několika vystoupeních **poslanec Václav Klaus (Trikolóra)**, spolu s osobními invektivami a poukazem na „nesystémovost“ návrhu¹⁵³:

„Do diskuse se hlásí takřka samé ženy, s výjimkou ještě pana poslance Bauera, který jde po mně. Tak já bych řekl také pár slov a rád bych zde hájil pozici třeba mužů. Třeba mužů, kteří se starají o své děti, platí na ně. Já platím na čtyři děti. A nevidím jediný důvod, proč bych měl jako daňový poplatník platit ještě na další **nezodpovědné tatínky**. Já nezpochybňuji ušlechtilý – paní ministryně, laskavě mě nechte hovořit a své rádobyvtipné poznámky si nechte někde do hospody nebo na nějaké vaše aktivity, a nikoli zde do Sněmovny! ... V době, kdy čelíme obrovskému státnímu dluhu, zavádíme **další sociální dávku**. ... Převádíte tuto povinnost na stát, všechny ty **soudružky**, co k tomu hovoříte. A když to tedy berete takto, tak potom už taky můžete udělat nějakou **státní komisi**, která bude schvalovat sňatky jak reverend Moon, aby se vybrali **správní tatínci**, kteří se o dítě budou starat. A ještě jeden argument, spousta těch rodičů taky třeba si s dětmi vůbec nehraje. To je možná stejně hrozné jako to, že jim posílá o pětistovku méně. Prostě děti vůbec nerozvíjejí. Takže zavedete státního úředníka, který bude po večerech chodit do rodin hrát si s dětmi, skládat puzzle a nevím co? Spousta rodičů se s dětmi neučí a nic z nich nebude, prožijí velice smutný život.

¹⁵¹ ibid.

¹⁵² ibid.

¹⁵³ S ohledem na obsah i formu považuji za účelné zde očitovat poněkud delší úseky proslavů tohoto mluvčího.

*Tak zase zavedete nějakého úředníka, a budete k tomu tady vystupovat, který bude chodit děti doučovat, aby rozvíjel tyto věci?*¹⁵⁴

*„Já bych zareagoval na pana Profanta vaším prostřednictvím. ... Co víš o mojí rodině? Máš nějakou pochybnost o tom, že se nestarám o svoje děti? Tak mi to pojd' říct tamhle někam ven, ale nepoužívej to ve třetím čtení důležitého zákona! ... Kdybych já řekl, že podivně páchnete, tak to bude jaksi pravdě tisíckrát bližší než to, že se nestarám o svoje děti, ale v životě by mě nenapadlo používat tady u řečnického pultu nechutné osobní útoky. Tak to nedělejte také!*¹⁵⁵

Na tohoto mluvčího reagoval **poslanec Ondřej Veselý (ANO)**:

*„Já se omlouvám, kolega Klaus možná něco ví o životě, ale rozhodně nic neví o práci s dětmi z vyloučených rodin, protože to, co tady podával ze svého pohledu **velkého bílého muže** jako logický závěr, že přece si s těmi dětmi nebude nikdo hrát a nikdo se s nimi nebude učit, tak to se, pane kolego, děje, a děje se to řadu let. Je spousta dětí z nepodnětného prostředí, které čerpají sociální službu, aby měly v životě aspoň trochu šance se dostat dál než jejich rodiče. ... ti lidé, kteří tu práci dneska konají a činí, chrání váš svět velkého bílého muže,*¹⁵⁶

Pro úplnost uvádím, že v promluvě **poslance Ondřeje Profanta (Piráti)**, která vyvolala bouřlivou reakci nejen u **poslance Václava Klause** ale i **předsedy Poslanecké sněmovny Radka Vondráčka (ANO)** zaznělo na adresu Václava Klause pouze následující:

*„Vážení kolegové, já chápu, že Václav Klaus je velkým morálním vzorem, a jistě by nám dlouho mohl vyprávět o tom, jak se má provozovat rodinný život a tak dále.“*¹⁵⁷

V diskuzi zazněly i konkrétní požadavky na řešení situace, která předchází neplacenému výživnému, primárně situace před samotným rozvodem. V tomto směru vystoupila např. **poslankyně Olga Richterová (Piráti)**, **Helena Válková (ANO)**, **Aleš Juchelka (ANO)** a další. V těchto souvislostech se diskuze značně odkláněla od obsahu i účelu předkládaného návrhu. Kromě osobních názorů (až invektiv) opět zazněly výhrady vztahující se ke koncepci náhradního výživného jako sociální dávky. Tento argument vnesla zejména **poslankyně Markéta Pekarová Adamová (TOP 09)**, což vedlo k výměně názorů s **ministříní Janou Maláčovou (ČSSD)** ohledně konstrukce sociálního systému

¹⁵⁴ ibid.

¹⁵⁵ ibid.

¹⁵⁶ ibid.

¹⁵⁷ ibid.

a počtu a složitosti dávek¹⁵⁸. **Poslanec Pavel Blažek (ODS)** dále upozornil na současně probíhající úsilí o omezení postavení exekutorů a posílení postavení dlužníků, mezi kterými jsou i „tatíci“¹⁵⁹.

V promluvách některých mluvčích se objevilo i upozornění, že není přiléhavě redukovat dlužící rodiče na otce a oprávněné rodiče na matky, neboť situace může být i opačná. **Poslankyně Kateřina Valachová (ČSSD)**:

*„Za třetí, ženy i muži, obě tyto skupiny, se někdy dopouštějí toho, že neplatí výživné. Přestaňme to rozlišovat na hodné maminky a zlé tatínky. Myslím si, že to by byl špatný vzkaz. Takže ženy i muži, obě tyto skupiny, někdy neplatí výživné a je to špatně v obou případech.“*¹⁶⁰

Řada mluvčích se vymezila vůči rámování opozice vůči návrhu jako lidí, kteří nechtějí pomoci dětem. V tomto smyslu vystoupil například **poslanec Zbyněk Stanjura (ODS), Jan Bauer (ODS), Pavel Blažek (ODS), Věra Kovářová (STAN)** a další.¹⁶¹

Poslanec Marek Benda (ODS) uvedl následující:

*„...Žádné tatínky už nepotřebujeme, potřebujeme jenom ty státní byrokraty, kteří budou vyplácet ty dávky. ...A tenhle návrh je návrhem radikálních ženských organizací, které mají pocit, že je správně si s otci vyřizovat účty přes děti. Nic jiného to není. Protože to je ta druhá skupina, která neplatí. To jsou přesně ty situace, které zažíváme mnohokrát v praxi, kde jsou nějaká soudní rozhodnutí, jsou nějaká nařízená spolužití, střídavá péče, aspoň jednou za 14 dní je má tatínek vidět, a z jedné strany je tomu dramaticky bráněno. A ten tatínek se brání čím? Přestane platit! ...“*¹⁶²

Obdobně dramatická debata se o návrhu vedla i v Senátu, který jej projednával **dne 16. prosince 2020**. Byť od jiných mluvčích, zaznívaly v zásadě obdobné argumenty pro i proti návrhu, jako v Poslanecké sněmovně. Vystoupila velká řada mluvčích v zásadě ze všech senátorských klubů, návrh vzbudil opět velký zájem i emoce. Pro účely této práce tak ze senátní rozpravy zmiňuji pouze několik následujících bodů:

¹⁵⁸ ibid.

¹⁵⁹ ibid.

¹⁶⁰ ibid.

¹⁶¹ ibid.

¹⁶² ibid.

Ministryně práce a sociálních věcí Jana Maláčová (ČSSD) neskrývala ani emoce, ani důležitost, jakou návrhu přikládá. Opakovaně používala slovní spojení „*mám radost, mám obrovskou radost*“, apod. Schválení návrhu okomentovala slovy:

*„Děkuji. Já jsem vám chtěla velmi poděkovat. To je snad nejlepší vánoční dárek, který jsem kdy dostala. Myslím si, že to je i nejlepší vánoční dárek, který dostaly ty děti, na které jeden z jejich rodičů neplatí. Velmi děkuji.“*¹⁶³

V průběhu debaty ve svých vystoupeních opět zdůraznila disciplinační přístup ve vztahu k rodičům, kteří neplatí výživné, s poněkud překvapivým zohledněním genderovanosti trávení volného času:

*„...chceme pozastavit veřejnoprávní oprávnění, ať už zbrojní pas, rybářský lístek, lovecký lístek, pilotní průkaz, a to pro všechny neplatiče. Pokud neplatiči mají finanční prostředky na takto finančně náročné koníčky, měli by mít peníze i na placení alimentů a výživného na své potomky. Chceme vyloučit osoby v exekuci z hraní hazardních her a přístupu na sportovní a kulturní a jiné společenské akce. To jsou ty toliko zmiňované fotbaly, hokeje a podobně. Samozřejmě to musí být i **genderově vyvážené**, to znamená, musí tam být právě i ty kulturní akce.“*¹⁶⁴

S připomínkou pandemické situace vystoupila **senátorka Miluše Horská (KDU-ČSL)**:

*„Na druhou stranu, je si potřeba uvědomit, v jaké době tento návrh zákona přijímáme. Sami jsme zde byli svědky, když rodiče nebo samoživitelé nebo lidé, kteří jsou jenom na DPP, DPČ, přicházejí o příjmy, a to jsou často právě ti samoživitelé. My jsme tady s tím měli problém, dát jim jakousi náhradu. ... Není to jenom vzdělávání, kroužky, doučování, koníčky, ale často je to taky, **jestli se koupí rohlík nebo jestli se koupí pomeranč**.“*¹⁶⁵

Senátor Václav Láska (Piráti) vystoupil se svou zkušeností z advokátní praxe i s připomínkou závažnosti situace:

*„Já se navíc jako advokát věnuji přímo pro bono zastupování samoživitelů, ano, **správně genderově je samoživitelů, ale 100 % těchto klientek jsou matky**, takže je vcelku i správné říci, že jsou to matky, které zůstanou samy se svým dítětem. Ono to ani není o tom, že nemají na kroužky, ale leckdy jsou ohroženy úplně jejich základní potřeby. ...*

¹⁶³ SENÁT PARLAMENTU ČR. Stenozáznam z 3. dne 3. schůze.

¹⁶⁴ ibid.

¹⁶⁵ ibid.

*Situace byla špatná vždycky, ale je pravdou, že současná probíhající krize to ještě znásobila, dopady na děti jsou až likvidační v současné době. Žijeme v těžké době, ale přesto málokdo je v současné době v naší zemi tak bezbranný jako děti, které měly smůlu na to, že jeden z jejich rodičů je, já tu mám v poznámkách „idiot“, ale to by asi nemělo znít na plénu Senátu, tak, řekněme, **nekvalitní, co do inteligence i morálních pravidel.**“¹⁶⁶*

Kromě osobních (rodinných) zkušeností ventilovali někteří mluvčí i své zkušenosti pracovní, nebo zkušenosti z lokální politiky. Kromě **advokáta Václava Lásky a advokátky Adély Šípové (Piráti)** např. i **senátor a starosta Patrik Kunčar (KDU-ČSL)**:

*„Možná v historii jsem patřil k těm, kdo se na obdobný návrh zákona dívali také možná přes prsty a možná tak, jak se na to dívá většinová společnost, dokud jsem některé příběhy nepoznal takřka na vlastní kůži nebo hodně blízko z **pozice starosty**, kdy za mnou skutečně chodili samoživitelky, samoživitelé, kteří byli v naprosto zoufalé situaci. ... Matka kolikrát, nejenže nemá za co koupit dětem boty, ale **matka kolikrát ani nemá co jíst**, aby aspoň koupila něco málo dětem.“¹⁶⁷*

Profesní zkušenosti ale jako argument pro odmítnutí návrhu přednesly mj. **senátorky a lékařky Alena Dernerová (STAN) a Jitka Chalánková (ODS)**.¹⁶⁸

Místopředsedkyně Senátu Jitka Seitlová (KDU-ČSL) připomněla i některé starší debaty o náhradním nebo zálohovaném výživném, včetně otevřené kritiky části politického diskurzu:

*„Už jsem u toho skoro těch 15 let, kdy se o tomto náhradním výživném opravdu jedná. Já jsem se učila mediaci a tam mně řekli: „Víš, nestačí se jenom podívat, co se říká, ale jaký je ten zájem. Nebo co je pod tou pokrývkou.“ Jeden kolega, který už tady není, mi řekl: „**My nechceme zákon o náhradním výživném. My ho nechceme, protože my potřebujeme ty partnerky trochu udržovat, aby na nás byly závislé.**“ On už tady není, ale i to se někdy skrývá za těmi postoji. Musím říct, že pro mě to bylo strašné zjištění.“¹⁶⁹*

Tak, jako v Poslanecké sněmovně, i v Senátu rozprava odbíhala jinými směry, např. k obchodu s chudobou včetně podpory bydlení, zneužívání dávek, veřejně prospěšným pracím apod.

¹⁶⁶ *ibid.*

¹⁶⁷ *ibid.*

¹⁶⁸ *ibid.*

¹⁶⁹ *ibid.*

Poznámky: kdo si udělal dítě, má se o něj starat

- I v širším politickém spektru se standardně používá pojem „samoživitelka“, řídčeji „samoživitel“, což je kontrastní ke spíše nevyhraněnému vyjadřování na margo jiných analyzovaných témat. Mluvčí si uvědomují **extrémně genderovanou realitu** tohoto jevu, což ale nebrání některým mluvčím rámovat tuto skutečnost jako **negativní generalizaci**. Jiní mluvčí preemptivně argument negativní generalizace vyvracejí.
- **Odkazy na pandemickou situaci** zaznívaly jak na podporu návrhu poukazem na složitou situaci dotčených rodin, tak proti návrhu, jako poukaz na rozpočtovou náročnost pandemie, přijatých opatření a jiných kompenzací. V časovém kontextu (vrchol náročné druhé vlny) v diskurzu ale dle mého názoru hrál pandemický kontext co do obsahu diskuze až překvapivě malou úlohu – pokud by se debata odehrávala mimo pandemii, nejspíše by neprobíhala diametrálně odlišně.
- Jak podrobněji rozvádím dále, u tématu byla u řady mluvčích znát velmi vyhraněná nevěle společensky řešit problém, který rámovali jako **zcela individuální**.
- Projednávaný návrh vzbudil řadu emocí a vyvolal **emotivní projevy**, a to jak u mluvčích, kteří návrh podporovali, tak i u opozice. Šlo o expresivní výrazy, argumentační nepřesnosti, opakované promluvy nebo apely na pomoc dětem a jejich složitou situaci.
- Nejvýrazněji ze všech tří analyzovaných témat zde mluvčí verbalizovali své **zkušenosti**, ať už osobní, nebo ze svých civilních profesí či komunální politiky.

3.3.3 Postavení sólo rodičů – analýza politického diskurzu

Na podkladě dílčích zjištění z výše uvedených pramenů politického diskurzu o postavení sólo rodičů v době pandemie dovozují způsobem popsaným v metodologické části této práce následující:

Deskripce: na sólo rodiče myslí zejména političky - matky

Téma mělo ve sledovaném období dvě klíčové mluvčí, a to na straně vládní koalice (**ministryně práce a sociálních věcí Jana Maláčová (ČSSD)**) i na straně parlamentní opozice (**poslankyně Olga Richterová (Piráti)**). Obě političky se k tématu průběžně vyjadřovaly a aktivně ho uchopovaly i jako rámování konkrétních kroků a návrhů. Ačkoli zejména v souvislosti s krizovým ošetřovným ostatní mluvčí v zásadě napříč politickým

spektrům reflektovali složité postavení sólo rodičů, u tématu náhradního výživného byla zřetelná značná polarizace mezi mluvčími.

Z lingvistické stránky je dle mého názoru zajímavá zejména užívaná terminologie. Nejčastěji mluvčí adresovali „samoživitelky“, řídčeji „samoživitele“. Zejména **Olga Richterová**, výjimečně jiní mluvčí, hovořili o „neúplných rodinách“. V promluvách se objevily i „maminky“ a „tatínkové“.

Podstatná je **výrazná emotivnost promluv a expresivnost použitých výrazů**. V některých případech může být spíše charakteristikou konkrétního mluvčího, nicméně v komplexu je zřejmé, že jde o projev intenzity, s jakou projednávávané téma na politickou reprezentaci působí. Zaznamenala jsem i relativně vysoký počet mluvčích ve srovnání s řadou jiných materiálů.

Tematicky zaznamenávám následující motivy:

- Redukce sólo rodičovství zejména na **ekonomickou stránku**, včetně používání příkladů až extrémní chudoby jako podpůrných argumentů;
- Rámování dlužného výživného jako **individuálního problému** a závazku, spojené s odporem vůči řešení v rámci sociálního systému – individuální problém a pochybení nemá být řešeno sociální dávkou hrazenou z veřejných rozpočtů;
- S předchozím motivem se pojí opakovaně upozornění na to, že návrh má řešit **situaci dětí**, které se ale onoho individuálního porušení závazků nedopustily;
- Silný vliv **osobních zkušeností**, pravděpodobně nejčastěji se vyskytující u všech analyzovaných témat;
- Zdůraznění **extrémní genderovanosti** daného jevu v kontrastu s výhradami vůči generalizaci a označování otců paušálně za „zlé neplatiče“.

Interpretace: at' si to maminka vyřídí s tatínkem sama

Na omezeném prostoru této analýzy je dle mého názoru možné konstatovat, že dlouhodobě vyhraněný a polarizovaný¹⁷⁰ „samoživitelský“ diskurz nedoznal změn ani v období pandemie Covid-19. Jak vyplývá z řady odkazů na historii projednávání problematiky náhradního nebo zálohového výživného, přes uznání složité ekonomické situace dotčených rodin byl v rámci politické reprezentace setrvalý odpor vůči řešení

¹⁷⁰ Polarizovaný zejména ve dvou ohledech; v debatách zaznívá za první straně kritika neplacení výživného a na straně druhé racionalizace důvodů pro neplnění tohoto závazku; za druhé, časté je štěpení diskutujících v závislosti na to, jestli problém chápou individualizovaně nebo celospolečensky.

prostřednictvím sociálního systému. Argument individuálního problému, na který nemohou dopláct „slušní“ daňoví poplatníci, byl v debatě dominantní po celou tuto dobu,

Z terminologického hlediska nepovažuji za adekvátní termíny, které se v politickém diskurzu používaly. Pro označení sólo rodičů a jejich rodin používali mluvčí zejména pojmy „samoživitelka“ případně „samoživitel“, případně „neúplná rodina“. Tyto pojmy jsou sice rozšířené, lze je ale považovat za ne úplně přiléhavé. **Odkaz na (samo)živitelství přispívá k redukci problematiky rodičovství pouze na stránku ekonomického zajištění**, což ale v dané rodině může a nemusí být zásadní charakteristický rys – ne každá rodina se sólo rodičem vnímá jako nejdůležitější skutečnost, že vychází jen z jednoho příjmu. **Pojem „neúplná rodina“ pak může být chápán jako hodnotící**, kdy takovou rodinu odlišuje od žádoucí normy, kterou by byla rodina tzv. úplná. Opět, ani sami sólo rodiče nebo jejich děti nemusí vnímat sólo rodičovství jako neúplnost, odchylku a nedostatek a společenská tolerance vůči sólo rodičovství mírně roste.¹⁷¹ Používání zdvořilých typů „tatínek“ nebo „maminka“ zde dle mého názoru také plní určitou funkci, a to další **delegitimizace problematiky redukcí na čistě individuální rodinné vztahy, navíc pojmenovávané infantilizujícím slovníkem**.

Základním problémem tohoto diskurzu je z mého pohledu jeho značná **redukce**. Jde o problém velkého počtu rodin, ve kterých zejména nezaopatřené děti jsou nuceny akceptovat nižší úroveň ekonomického zajištění z důvodu neplacení výživného, kdy ve výrazné většině případů není možné placení výživného dostupnými systémovými prostředky zajistit. **Jako takový je tento problém problémem celospolečenským, s celospolečenskými a mezigeneračními dopady**. V politickém diskurzu je ale redukován na **individuální problémy individuálních rodičů**, zaviněné jejich nedbalostí, nemorálností, rodičovskými spory apod., navíc je rámován jako problém **téměř výhradně ekonomický**. V tomto individualizovaném rámování v kontextu přetrvávajícího neoliberálního přístupu a rovněž při náhledu na sólo matky jako na lehkovážné *undeserving poor* vzniká nebo se posiluje odmítání řešení individualizovaného problému stigmatizovanou sociální dávkou.

Vzhledem ke společenské prevalenci jak rozvodovosti a rozchodovosti, tak problematice placení výživného pak není překvapivé, jak polarizující toto téma může být na osobní rovině, a jaké **silné emoce** vyvolává. Emoce mohou být (a bývají) v politickém diskurzu jak upřímným projevem osobního zaujetí pro danou věc, tak instrumentem

¹⁷¹ KUCHAROVÁ, Věra, Jana BARVÍKOVÁ, Sylva HÖHNE, Olga NEŠPOROVÁ, Jana PALONCYOVÁ a Lucie VIDOVIČOVÁ. *Zpráva o rodině 2020*, s. 22

k ovlivnění následných kroků. Jsou přirozenou součástí politiky¹⁷², nicméně o to účelnější mi přijde zabývat se tím, proč některá témata v politickém diskurzu vyvolávají více emocí než témata jiná.

Domnívám se dále, že u tohoto tématu je možné ilustrovat limity, jaké má česká veřejná debata ve vztahu k tvorbě politik založených na datech a analýzách. Naopak, z rozpravy v obou komorách Parlamentu České republiky je znát, jak **výrazný vliv má na politické rozhodování u některých témat osobní zkušenost politiků a političek**, ať už čistě osobní či rodinná, nebo zkušenost z jejich předchozího povolání či politického působení. Zde se nám rovněž odhalují limity spoléhání se na empatii a schopnost porozumět a akceptovat zkušenosti jiných při politickém rozhodování. Naopak, analyzovaná rozprava by mohla sloužit jako argument pro důležitost diverzifikovaného složení zastupitelských sborů, a to podle různých kategorií, nejen podle genderové osy, ale i podle věku, vzdělání, regionů či profesí politiků a političek. V otázce genderových aspektů politické reprezentace byla v tomto ohledu formulována řada argumentů. Drude Dahlerup rozeznává tři skupiny argumentů, které nazývá argument spravedlnosti, argument zkušenosti a argument zájmů¹⁷³ a dle mého názoru analyzovaný diskurz ilustruje **zásadní význam zkušeností** u některých témat.

V otázce např. regionálního aspektu politického zastoupení máme již garanci rozmanitosti zakotvenou v české legislativě, ať už jde o regionální kandidátní listiny pro volby do Poslanecké sněmovny nebo o regionální podstatu senátních obvodů. V tomto aspektu nejsou kvóty (protože o nic jiného se nejedná) nijak problematizovány, což se o **kvótách na zastoupení žen v politice** rozhodně říci nedá.

Explanace: samoživitelky musely padnout na samé dno, aby se jim aspoň trochu pomohlo

Na podkladě výše uvedeného mohu konstatovat, že skutečnost, že se zákon o náhradním výživném podařilo přes nelehkou diskurzivní i pandemickou a ekonomickou situaci, po 15 letech prosadit, znamená **výrazný úspěch a pozitivní vzkaz sólo rodičům**, a to i přes jeho původní minimalistickou podobu. Zároveň se domnívám, že je velká pravděpodobnost, že nebýt pandemie, která srazila řadu sólo rodičů a jejich rodin až na

¹⁷² BUTKOVÁ, Tereza. Bez emocí není demokracie, říká politoložka Anna Durnová.

¹⁷³ Citováno podle VOHLÍDALOVÁ, Marta, Hana MAŘÍKOVÁ, Marie ČERMÁKOVÁ a Romana MARKOVÁ VOLEJNÍČKOVÁ. *Sólo pro soprán: o ženách v české politice*.

ekonomické dno nebo do jeho blízkosti, nelze vyloučit, že by zákon nebyl přijat ani tentokrát.

I přes všechny výše uvedené výhrady k simplistické redukci tématu sólo rodičovství na jeho ekonomickou stránku se domnívám, že došlo k relativně široké reflexi nesnadného postavení sólo rodičů, kdy zejména sólo matky byly důsledky pandemických opatření zasaženy s až extrémní intenzitou. Tato reflexe byla ale na úrovni politické reprezentace přeci jen **limitovaná**, nedomnívám se například, že by byla impulsem k účinnému řešení vícečetné diskriminace na pracovním trhu, které sólo matky stabilně čelí.

Nepropojení tohoto diskurzu s opatřeními zejména v podobě distanční výuky pak může sólo rodiče a jejich rodiny vybavit hlubšími pocity nejistoty a nedůvěry, že jejich složitá situace bude v budoucnu brána politickou reprezentací v potaz.

Poněkud překvapivý byl disciplinační akcent debaty, a to zejména v podobě prezentované **ministrny práce a sociálních věcí Janou Maláčovou (ČSSD)**. Je nepochybné, že společenská akceptovatelnost neplacení výživného je problém, který si zaslouží pozornost a řešení, nakolik bude ale řešením restrikce či dokonce represe, je otázkou. Pokud bych měla vyjádřit svůj názor, domnívám se, že jedním z hlavních problémů je, že péče o rodinu v případě otců je společensky redukována opět na ekonomickou stránku. Takto pak stojí **vyživovací funkce „hlavy rodiny“** jako jeden z pilířů genderového řádu, který je velmi rezistentní vůči změnám nebo erozi. Otec živí, matka se stará o něj i o dítě a je vděčná. Ve chvíli, kdy dojde k rozvodu či rozchodu, pak z této rovnice pro muže zůstává v zásadě jen povinnost žít, aniž by mohl očekávat reciproční péči a vděk. Takto nahlíženo to pak může mít vliv na skutečnost, že jak vyměřované výživné, tak vůle jej hradit a efektivita vymáhání tohoto závazků jsou stále nízké.

4. ZÁVĚR

Koho reprezentuje politická reprezentace?

V úvodu této práce a samotného výzkumu jsem formulovala několik hypotéz a na jejich podkladě jsem následně zformulovala dvě výzkumné otázky. V závěru této práce postupuji opačně, tedy nejdříve formuluji odpovědi na své výzkumné otázky a následně konfrontuji své výchozí hypotézy s výzkumnými zjištěními.

4.1 Odpověď na výzkumné otázky

Které aspekty neformální péče byly předmětem politického diskurzu?

V zásadě výhradním předmětem politického diskurzu o neformální péči v době covidu byla **péče o děti**, zejména zajištění jejich vzdělávacích potřeb v době distanční výuky. Jiné aspekty neformální péče (například péče o starší osoby či jiné než výchovné aspekty péče, jako je například zajištění stravování nebo úklid) byly přítomny jen velmi zřídka, spíše okrajově.

Diskutované aspekty neformální péče pak byly vesměs pojímány jako **automaticky zajišťované rodinou**, resp. ženami, jako „**přirozené**“ řešení situace a reakce na pandemická opatření. Samotná opatření byla často prezentována jako nevyhnutelná reakce na pandemický a epidemický vývoj. Úkolem politiků a političek (minimálně v diskurzivní rodině) nebylo předcházet a zabránit zintenzivňování dopadů opatření a nárůstu potřeby neformální péče, ale pouze „pomoci“ rodinám a pečujícím danou situaci zvládat, a to zejména po ekonomické stránce. Jak jsem uváděla výše, řada mluvčích se v tomto ohledu vyjadřovala až **fatalisticky**. Situace je taková, jaká je, nemůžeme nic jiného dělat, jen se pokusit pomoci zasaženým rodinám.

Jak politický diskurz reflektoval genderovanost neformální péče?

Reflexe genderovanosti neformální péče byla v analyzovaném diskurzu **minimální**. Lexikálně se převaha žen mezi neformálně pečujícími až na výjimky neobjevovala, mluvčí obvykle hovořili v generickém maskulinu (samoživitelé) nebo v neutrálních pojmech (domácnost, rodina). Výjimkou byl diskurz ve vztahu k sólo rodičům, kde ale výslovná tematizace postavení sólo matek byla vnímána některými mluvčími negativně, jako nepřijatelné paušalizování otců jako „zlých neplatičů“.

Nejde ale samozřejmě jen o lexikální rovinu. Opět s výjimkou rodin sólo rodičů v diskurzu **chybělo pochopení pro specifickou výchozí pozici žen jako osob typicky více**

zatížených neformální péčí. Chyběla tedy i debata o tom, jaký dopad vyšší intenzita péče má na duševní a fyzické zdraví žen, na jejich postavení na trhu práce i spokojenost s možnostmi sebeuplatnění apod.

Kromě sólo rodičů ještě jednu (ale spíše drobnou) výjimku v diskurzu představovaly **feminizované profese tzv. první linie**, zejména ve zdravotnictví a sociálních službách. Zde byl opět automatický předpoklad, že ženy z těchto profesí zajistí vyšší podíl domácích povinností, konfrontován se skutečností, že jejich absence na pracovišti je v dané situaci společensky nežádoucí.

4.2 Potvrzení či vyvrácení formulovaných hypotéz

Mnou postulované hypotézy provedený výzkum vesměs potvrdil. **Genderovanost neformální péče je udržována legislativním rámcem** a bylo tomu tak i při přijímaných opatřeních, společenská norma „péče z lásky“ se projevila mimo jiné i v tom, jak automaticky politický diskurz genderované poskytování péče pojímal.

Diskurzivní převaha placené práce nad prací neplacenou je rovněž v analyzovaném diskurzu v zásadě nezpochybnitelná. V této souvislosti mohu ještě zopakovat (neboť toto zjištění považuji za pro sebe důležité a zároveň překvapivé), jak je **otázka placené práce politickým diskurzem redukována na ekonomickou stránku**. Z diskurzu vyplývalo, že se mluvčí domnívají, že lidé chodí do práce skutečně jen proto, že nemají jinou možnost sehnat peníze. Jakmile se jim naskytne jiná možnost (v podobě ošetřovného), pak okamžitě pracovat přestanou. Takové aspekty výkonu povolání, jako je seberealizace, pocit užitečnosti, sociální vazby, vytváření osobního statusu atd. v promluvách vůbec nefigurovaly. Pokud se jako matka cítím politicky nereprezentována (viz dále), tak **jako zaměstnankyně ve vzdělanostní ekonomice se cítím politicky reprezentována ještě méně**.

Je možné konstatovat, že protipandemická opatření gender mainstreamingovým hodnocením neprocházela, ovšem je otázkou, zda postupy byly cíleně genderově slepé či dokonce cíleně formulovány tak, aby měly genderované dopady (ve smyslu negativních dopadů na ženy a na otázku genderové rovnosti).

Hypotéza, která se v mém výzkumu nejméně potvrdila, byla hypotéza poslední, tedy že „Politický diskurz reflektuje jiné diskurzy, které hovoří o genderovaných dopadech aktuální situace, a sdílí jejich předmět zájmu.“ **Až poměrně překvapivým způsobem byl totiž politický diskurz od jiných diskurzů odpojen**, a to nejen co se týká genderovaných

dopadů, ale zejména co se týká dopadů uzavření škol na vzdělání, sociální vazby i duševní kondici žactva a studujících. Z mého pohledu není až na velmi dílčí výjimky na straně tehdejší vládní koalice i parlamentní opozice totiž vůbec možné mluvit o tom, že by se opatření opírala o jiný odborný či akademický diskurz, než epidemiologický, snad ještě částečně ekonomický. V této souvislosti vnímám jako velmi zásadní skutečnost, že **o uzavření školek a škol nerozhodoval ministr školství, mládeže a tělovýchovy, ale že hlavní slovo měl při těchto opatřeních ministr zdravotnictví.** Z diskurzu ministra školství Roberta Plagy (ANO) bylo zjevné, že si uvědomuje náročnost opatření i dopady na děti a mládež i jejich rodiče, nicméně že v zásadě jen hasí požár zapálený někým jiným. Pokud už tedy byl brán v potaz expertní diskurz, byl to diskurz zdravotnický a epidemiologický.

Obecně v otázkách genderovanosti dopadů pak byl dle mého názoru diskurz veden téměř výhradně z ideologických pozic, aniž by se mluvčí nechali jinými diskurzy téměř jakkoli ovlivnit. **Ideologickými pozicemi** zde míním zejména pozice **stranické** (odpor vůči zavádění sociálních dávek, disciplinace společnosti k chození do školy a do práce, atd.), často v kombinaci s ideologií, kterou bych nazvala **genderově konzervativní**. Přehlédnout nelze ani **neoliberální** akcent na individuální odpovědnost, se kterým se pojí představa, že sociální zabezpečení a jiné veřejné podpory mají být poskytovány zcela výjimečně a přísně zásluhově, s akcentem na boj proti „zneužívání“. **Dle mého názoru jsou tato ideologická východiska v české politice silně přítomna nejen v otázkách spojených s genderovou rovností, ale že jde o jeden z charakteristických rysů současné české politiky obecně.**

4.3 Zhodnocení přínosu provedeného výzkumu

Při finalizaci svého výzkumu jsem se vracela i ke svým vlastním publicistickým reflexím ze zkoumaného období. Nereflektované dopady chaoticky přijímaných opatření, flagrantní rozpory mezi politickými deklamacemi a reálnými kroky a setrvalé ignorování pocitů pracujících matek jsem v dubnu roku 2021 shrnula v komentáři, který uzavírám sarkastickým plánem dalších kroků:

„Sejdeme se v předzahrádce, otevřeme tam dětskou skupinu „Hladinka“ a budeme všechny své životní, pracovní a rodičovské role zalévat pivem od rána do večera.“¹⁷⁴

¹⁷⁴ HOMFRAY, Šárka. Sejdeme se v předzahrádce. O signálu, který „strategie“ rozvolňování dává rodičům.

Pokud mám s odstupem několika let na podkladě provedeného výzkumu formulovat obecnější závěry o povaze a zejména o důsledcích politického diskurzu o péči v době covidu, zdůrazňuji zejména následující účinek:

Analyzovaná pandemická zkušenost s největší pravděpodobností v řadě žen (ale nejen jich) žijících v České republice vyvolala nebo prohloubila skepsi a nedůvěru, co se týče politického uchopení neformální péče. Současná a tehdejší politická reprezentace až na výjimky neprokázala, že by deklarovanou společenskou důležitost neformální péče byla schopna přetavit v konkrétní politické kroky, které by tuto péči ocenily nebo její výkon usnadnily. **Naopak, spoléhání politické reprezentace i velké části kapitálu na to, že zejména ženy vždy vykonají takové množství neformální péče a neplacené práce, jaké bude potřeba, potvrzuje feministickou kritiku pozdně kapitalistického a neoliberálního systému, který je na vykořisťování neformálně pečujících do značné míry postaven.**¹⁷⁵

Politická reprezentace nedokáže neformálně pečující adekvátně reprezentovat a hájit jejich potřeby v krizových dobách, tedy v dobách, které jsem popsala jako okamžik, kdy *„placená i neplacená práce udržuje společnost v chodu a rukou upatlanou od chlebového těsta z podpultového droždí ji drží jako školáka za límec, ať přes okraj apokalypsy nespadne někam, odkud už není návratu“*¹⁷⁶. O to méně důvodů pak lze mít pro očekávání, že politická reprezentace neformálně pečujících bude adekvátní v jakékoli jiné době.

V teoretické části této práce jsem zmínila teorii způsobilosti (*capabilities approach*), kdy způsobilostí se rozumí „co lidé skutečně mohou dělat a čím mohou být“. Pandemická zkušenost ukázala řadě pracujících žen limity jejich svobodné volby a připomněla jim, že navzdory tezím liberálního feminismu stále ještě nemohou mít tak úplně všechno – rovnováha mezi prací a péčí se hledá složitě a společenské nastavení tomu nepomáhá.

Kromě neschopnosti adekvátní reprezentace neformálně pečujících dle mého názoru analyzovaný diskurz ukázal ještě jednu obdobně podreprezentovanou skupinu. **Tou jsou děti a mladí lidé, zejména pokud jde o jejich vzdělání.** Tak, jak je politická reprezentace schopna až na výjimky neformálně pečující ocenit jen symbolicky a verbálně,¹⁷⁷ tak obdobně čistě formální se jeví proklamace o prioritě vzdělávání budoucích generací. Navíc vzdělání jako takové má alespoň verbalizovanou podporu, byť nepodloženou konkrétními kroky či snad dokonce financemi. Jiné aspekty rozvoje budoucích generací, zejména jejich duševního

¹⁷⁵ Viz např. v této práci citovaná Zuzana Uhde, Silvia Federici, Joan Tronto, Arlie Hochschild.

¹⁷⁶ HOMFRAY, Šárka. O právě objeveném hrdinství dnešní doby a jeho symbolech.

¹⁷⁷ Například oceněním Pečující roku, které Ministerstvo práce a sociálních věcí uděluje od roku 2018.

zdraví, se v politických programech neobjevují v podstatě vůbec. **Generace covidialů**, jak ji označila Česká televize v pořadu *Otázky Václava Moravce*, utrpěla v důsledku pandemické zkušenosti podobnou deziluzi, jako její matky. V kontextu současných protestů například proti snižování rozpočtu na školství pro rok 2024 můžeme důsledky tohoto rozčarování vidět rovněž.

Při hodnocení výsledků a přínosu mého výzkumu jsem si zároveň vědoma jeho limitů. Jak z hlediska analyzovaných témat, tak z hlediska využitých zdrojů se jedná o výzkum relativně omezený, provedený na poli, které poskytuje dostatek prostoru pro zkoumání hlubší i širší. Český společenskovední výzkum věnuje mnoho konzistentní pozornosti genderovým aspektům politiky jak ve smyslu *policies*, tak např. co do složení politické reprezentace. Genderovanost politického diskurzu ve vztahu ke konkrétním tématům a konkrétním historickým situacím se jeví být poněkud stranou českého akademického zájmu. Pevně věřím, že tato moje práce může být i jakýmsi úvodem do analýzy českého politického diskurzu o neformální péči a její genderovanosti. A pevně doufám, že další výzkumy jsou a budou prováděny, a to výzkumníci a výzkumníky zkušenějšími a povolanějšími, než jsem já.

Seznam použitých zdrojů

Knihy a kapitoly v knihách

DURNOVÁ, Anna. Diskurzivní přístupy v policy analysis. In NEKOLA, Martin, Hana GEISLER a Magdalena MOURALOVÁ (eds.). *Současné metodologické otázky veřejné politiky*. Praha: Karolinum, 2011, s. 64–104. ISBN 9788024618654.

FAIRCLOUGH, Norman. *Language and Power*. 10th. New York: Longman, 1996. ISBN 0-582-03133-8.

GILLIGAN, Carol. *In a different voice: Psychological theory and women's development*. 38th printing. [Boston]: Harvard University Press, 2003. ISBN 978-0-674-97096-0.

HELD, Virginia. *Etika péče: osobní, politická a globální*. Přeložil Petr URBAN. Praha: Filosofia, 2015. Základní filosofické texty. ISBN 978-80-7007-447-3.

HOCHSCHILD, Arlie. *The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work*. 2nd ed. Metropolitan Books, 2001. ISBN 978-0-8050-6643-2.

PROKOPOVÁ, Kateřina, Zuzana ORSÁGOVÁ a Petra MARTINKOVÁ. Metodologie výzkumu v oblasti kritické analýzy diskurzu. 29. svazek Edice Qfwfq. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014

TRONTO, Joan. *Caring Democracy: markets, equality and justice*. New York University Press, 2013. ISBN 978-0-8147-7034-4.

VALDROVÁ, Jana. *Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2018. Gender sondy (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-261-6.

VOHLÍDALOVÁ, Marta, Hana MAŘÍKOVÁ, Marie ČERMÁKOVÁ a Romana MARKOVÁ VOLEJNÍČKOVÁ. *Sólo pro soprán: o ženách v české politice*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., ve spolupráci s Fórem 50%, 2016. ISBN 978-80-7330-293-1.

Studie a analýzy

HÖHNE, Sylva, Jana PALONCYOVÁ a Kamila SVOBODOVÁ. *Dopady pandemie covidu-19 na sólo rodiče* [online]. Praha: RILSA, 2022 [cit. 2024-01-03]. ISBN 978-80-7416-439-2. Dostupné z: https://katalog.vupsv.cz/fulltext/vz_510.pdf

KUCHAŘOVÁ, Věra, Jana BARVÍKOVÁ, Sylva HÖHNE, Olga NEŠPOROVÁ, Jana PALONCYOVÁ a Lucie VIDOVIČOVÁ. *Zpráva o rodině 2020*. Praha: VÚPSV, 2020. ISBN 978-80-7416-379-1.

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR. *Vypořádání připomínek k materiálu s názvem: Návrh zákona, kterým se mění zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů: MPSV-2020/114128-510/2*. 2021

POSPÍŠIL, David. *Národní strategie rozvoje sociálních služeb na období 2016-2025*. Praha: MPSV, 2015. ISBN 978-80-7421-126-3.

Odborné články

DUDOVÁ, Radka. Péče jako individuální odpovědnost a prohloubení ekonomického znevýhodnění sólo matek v pandemii covid-19. *Gender a výzkum / Gender and Research* [online]. 2022, 2022-1-18, **22**(2), 110-137 [cit. 2023-12-29]. ISSN 25706578. Dostupné z: doi:10.13060/gav.2021.022

DUDOVÁ, Radka. Příspěvek na péči jako „zvláštní peníze“: chápání a užívání příspěvku na péči v blízkých vztazích. *Gender a výzkum / Gender and Research* [online]. 2018, 2018-3-1, **19**(1), 58-81 [cit. 2023-12-28]. ISSN 25706578. Dostupné z: doi:10.13060/25706578.2018.19.1.405

DUDOVÁ, Radka a Hana HAŠKOVÁ. Prekérní práce pečujících žen v kontextu ekonomické krize. *Gender a výzkum / Gender and Research* [online]. 2014, 2014-6-1, **15**(2), 19-32 [cit. 2023-12-29]. ISSN 1213-0028. Dostupné z: doi:10.13060/12130028.2014.15.2.128

DUDOVÁ, Radka a Alena KŘÍŽKOVÁ. Zvýšené nároky péče o děti v době pandemie covidu-19: péče jako břemeno, nebo příležitost? *Sociologický časopis* [online]. 2022, 2022-9-12, **58**(4), 401-426 [cit. 2024-01-03]. ISSN 00380288. Dostupné z: doi:10.13060/csr.2022.026

DUDOVÁ, Radka a Marta VOHLÍDALOVÁ. Muži a ženy pečující o seniory v rodině. *Sociologický časopis* [online]. 2018, 2018-4-1, **54**(2), 219-252 [cit. 2023-12-28]. ISSN 00380288. Dostupné z: doi:10.13060/00380288.2018.54.2.400

FEDERICI, Silvia. Putting Feminism Back on Its Feet. *Social Text* [online]. 1984, (9/10) [cit. 2023-12-29]. ISSN 01642472. Dostupné z: doi:10.2307/466587

GORDON, Linda. Who Deserves Help? Who Must Provide? *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* [online]. 2001, **577**(1), 12-25 [cit. 2024-01-04]. ISSN 0002-7162. Dostupné z: doi:10.1177/000271620157700102

CHALOUPKOVÁ, Jana Klímová. Neformální péče v rodině: sociodemografické charakteristiky pečujících osob. *Data a výzkum – SDA Info* [online]. 2013, **127**(2) [cit. 2023-12-29]. ISSN 23362391. Dostupné z: doi:10.13060/23362391.2013.127.2.39

KUCHAŘOVÁ, Věra a Olga NEŠPOROVÁ. Rodinná politika a formální a neformální péče o předškolní děti ve vybraných státech Evropy. *Sociologický časopis* [online]. 2019, 2019-8-1, **55**(4), 473-502 [cit. 2023-12-28]. ISSN 00380288. Dostupné z: doi:10.13060/00380288.2019.55.4.474

TRONTO, Joan C. Beyond Gender Difference to a Theory of Care. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* [online]. 1987, **12**(4), 644-663 [cit. 2023-12-29]. ISSN 0097-9740. Dostupné z: doi:10.1086/494360

UHDE, Zuzana. K feministickému pojetí péče jako kritické kategorie sociální nerovnosti. *Sociologický časopis* [online]. 2009, 2009-2-1, **45**(1), 9-30 [cit. 2023-12-28]. ISSN 00380288. Dostupné z: doi:10.13060/00380288.2009.45.1.02

VAŠÁT, Petr. Kritická diskursivní analýza: Sociální konstruktivismus v praxi. *AntropoWEBZIN*. 2008, **4**(2-3), 101-112.

Elektronické zdroje

BUTKOVÁ, Tereza. Bez emocí není demokracie, říká politoložka Anna Durnová. In: *Novinky.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-03]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/kultura-salon-bez-emoci-neni-demokracie-rika-politolozka-anna-durnova-40314842>

ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Výdaje na ošetrovné loni skokově vzrostly. In: *Czso.cz* [online]. 2021 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vydaje-na-osetrovne-loni-skokove-vzrostly>

ETUC. COVID-19 IS NOT GENDER NEUTRAL: a gender strategy is needed. In: *Etuc.org* [online]. 2020 [cit. 2024-01-03]. Dostupné z: <https://www.etuc.org/sites/default/files/circular/file/2020-10/Final%20COVID-19%20is%20not%20Gender%20Neutral%20A%20Gender%20Strategy%20is%20Needed.pdf>

EUROPEAN COMMISSION. Webinar series on gender-sensitive responses to the COVID-19 crisis. In: *Commission.europa.eu* [online]. 2020 [cit. 2024-01-03]. Dostupné z: https://commission.europa.eu/publications/webinar-series-gender-sensitive-responses-covid-19-crisis_en

EUROPEAN INSTITUTE FOR GENDER EQUALITY. Gender Equality Index. In: *Eige.europa.eu* [online]. 2023 [cit. 2023-12-29]. Dostupné z: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2023/domain/time>

EUROPEAN WOMEN'S LOBBY. The EU's economic recovery package must recognise women's invaluable contribution to society. In: *Womenlobby.org* [online]. 2020 [cit. 2024-01-03]. Dostupné z: <https://www.womenlobby.org/The-EU-economic-recovery-package-must-recognise-women-s-invaluable-contribution?lang=en>

EUROSTAT. Hours of work - annual statistics. In: *Ec.europa.eu* [online]. 2023 [cit. 2023-12-29]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Hours_of_work_-_annual_statistics

EVROPSKÝ PARLAMENT. Směrem ke společným evropským opatřením v oblasti péče. In: *Europarl.europa.eu* [online]. 2022 [cit. 2024-01-03]. Dostupné z: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0278_CS.html

HEŘMANOVÁ, Marie a Šárka HOMFRAY. Žádný normál nás nečeká, spousta práce ovšem ano. In: *A2larm.cz* [online]. 2021 [cit. 2024-01-03]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2021/03/zadny-normal-nas-neceka-spousta-prace-ovsem-ano/>

HOMFRAY, Šárka. O právě objeveném hrdinství dnešní doby a jeho symbolech. In: *A2larm.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-03]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2020/04/o-prave-objevenem-hrdinstvi-dnesni-doby-a-jeho-symbolech/>

HOMFRAY, Šárka. Sejdeme se v předzahrádce. O signálu, který „strategie“ rozvolňování dává rodičům. In: *A2larm.cz* [online]. 2021 [cit. 2024-01-03]. Dostupné z: <https://a2larm.cz/2021/04/sejdeme-se-v-predzahradce-o-signalu-ktery-strategie-rozvolnovani-dava-rodicum/>

INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION. An uneven and gender-unequal COVID-19 recovery: Update on gender and employment trends 2021. In: *Ilo.org* [online]. 2021 [cit. 2023-10-29]. Dostupné z: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_824865.pdf

LAUDER, Silvie. Proč jsou pracující ženy oběti i hrdinky pandemie.

In: *Respekt.cz* [online]. 2021 [cit. 2023-12-28]. Dostupné z:

<https://www.respekt.cz/tydenik/2021/12/proc-jsou-pracujici-zeny-obeti-i-hrdinky-pandemie>

LAUDER, Silvie. Tahle krize je naprosto unikátní: Se socioložkou Alenou Křížkovou o enormní zátěži českých žen nejen v době pandemie. In: *Respekt.cz* [online]. 2021 [cit. 2023-10-25]. Dostupné z:

https://www.respekt.cz/tydenik/2021/14/tahle-krize-je-naprosto-unikatni?_fid=x2ps

MALÁČOVÁ, Jana. Pandemie drtí rodiny s dětmi a pravice chce jen diskutovat.

In: *Blog.aktualne.cz* [online]. 2021 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z:

<https://blog.aktualne.cz/blogy/jana-malacova.php?itemid=39003>

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR. Lidé budou moct čerpat náhradu za ošetřovné po celou dobu uzavření škol pro děti až do 13 let. In: *Mpsv.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z:

https://www.mpsv.cz/documents/20142/1248138/19_03+TZ+o%C5%A1et%C5%99ovn%C3%A9+AKTU%C3%81LN%C4%9A.pdf/aab4c8c3-8e88-ca8a-708f-1a1436e92944

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR. Slatřování v období pandemie:

Fórum rodinné politiky 2020. In: *YouTube.com* [online]. 2020 [cit. 2023-11-15]. Dostupné z:

<https://www.youtube.com/watch?v=KD5jHZNLHIQ&list=PLjhkhOhwIEfyf7tYR3Cogk9fTly6wYfSL&index=4&t=3947s>

MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR. Vláda schválila návrh na opětovné zavedení krizového ošetřovného. In: *Mpsv.cz* [online]. 2021 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z:

https://www.mpsv.cz/documents/20142/2061970/19_11_2021_Krizove_oseetrovne.pdf/

PRÁVO. Příspěvek 6000 korun i samoživitelkám? In: *Novinky.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-prispevek-6000-korun-i-samozivitelkam-40336370>

RICHTEROVÁ, Olga. "Masakr" samoživitelů. In: *Blog.aktualne.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z:

<https://blog.aktualne.cz/blogy/olga-richterova.php?itemid=38314>

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČR. Dopady opatření proti pandemii na ženy a muže na trhu práce. In: *Soc.cas.cz* [online]. 2020 [cit. 2023-12-29]. Dostupné z: <https://www.soc.cas.cz/aktualita/dopady-opatreni-proti-pandemii-na-zeny-muze-na-trhu-prace>

STEM. Situace samoživitelů a samoživitelek v koronavirové krizi. In: *Stem.cz* [online]. 2021 [cit. 2024-01-03]. Dostupné z: <https://www.stem.cz/situace-samozivitelu-a-samozivitelek-v-koronavirove-krizi/>

UN WOMEN. COVID-19 and gender data resources. In: *Unwomen.org* [online]. 2021 [cit. 2024-01-03]. Dostupné z: <https://data.unwomen.org/COVID19>

Televizní debaty

ČESKÁ TELEVIZE. Cesty do školy. Online. ČT 24 - Otázky Václava Moravce II. *Ceskatelevize.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1126672097-otazky-vaclava-moravce/220411030510614/>

ČESKÁ TELEVIZE. Co je sociální a co socialistické? Online. ČT 24 - Otázky Václava Moravce I. *Ceskatelevize.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1126672097-otazky-vaclava-moravce/220411030501122/cast/803351/>

ČESKÁ TELEVIZE. Generace Covidiálů. Online. ČT 24 - Otázky Václava Moravce II. *Ceskatelevize.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1126672097-otazky-vaclava-moravce/220411030511213/>

ČESKÁ TELEVIZE. Přísně tajné. Online. ČT 24 - Otázky Václava Moravce II. *Ceskatelevize.cz* [online]. 2021 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1126672097-otazky-vaclava-moravce/221411030500509/>

ČESKÁ TELEVIZE. Rok bez školy. Jaká bude generace covidíálů? Online. ČT 24 - Otázky Václava Moravce II. *Ceskatelevize.cz* [online]. 2021 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1126672097-otazky-vaclava-moravce/221411030510214/>

ČESKÁ TELEVIZE. Změny ve školách ČT 24 - Otázky Václava Moravce

II. *Ceskatelevize.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z:

<https://www.ceskatelevize.cz/porady/1126672097-otazky-vaclava-moravce/220411030510405/>

FTV PRIMA. PARTIE Terezie Tománkové 7.2.2021 - Ministryně práce a sociálních věcí Jana Maláčová (ČSSD) a místopředseda sněmovního rozpočtového výboru Jan Skopeček (ODS). *Gaana.com* [online]. 2021 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z:

<https://gaana.com/song/partie-terezie-tomnkov-722021-ministryn-prce-a-socilnch-vc-jana-malov-ssd-a-mstopedseda-snmovno-rozpotovho-vboru-jan-skopeek-ods>

Stenozáznamy z Poslanecké sněmovny (chronologicky)

POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČR. Úterý 24. března 2020, stenozáznam části projednávání bodu pořadu schůze. *Psp.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/2017ps/stenprot/042schuz/bqbs/b01000101.htm>

POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČR. Úterý 21. dubna 2020, stenozáznam části projednávání bodu pořadu schůze. In: *Psp.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01].

Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/2017ps/stenprot/045schuz/bqbs/b01300201.htm>

POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČR. Středa 19. srpna 2020, stenozáznam části projednávání bodu pořadu schůze. In: *Psp.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01].

Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/2017ps/stenprot/057schuz/bqbs/b01200201.htm>

POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČR. Středa 21. října 2020, stenozáznam části projednávání bodu pořadu schůze. In: *Psp.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01].

Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/2017ps/stenprot/062schuz/bqbs/b03400101.htm>

POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČR. Pátek 23. října 2020, stenozáznam části projednávání bodu pořadu schůze. In: *Psp.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01].

Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/2017ps/stenprot/062schuz/bqbs/b13501202.htm>

POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČR. Pátek 13. listopadu 2020, stenozáznam části projednávání bodu pořadu schůze. In: *Psp.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z:

<https://www.psp.cz/eknih/2017ps/stenprot/062schuz/bqbs/b34936001.htm>

POSLANECKÁ SNĚMOVNA PARLAMENTU ČR. Středa 1. prosince 2021, stenoáznam části projednávání bodu pořadu schůze. In: *Psp.cz* [online]. 2021 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/2021ps/stenprot/003schuz/s003006.htm>

Stenoáznamy ze Senátu (chronologicky)

SENÁT PARLAMENTU ČR. Stenoáznam z 1. dne 18. schůze. In: *Senat.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z:

<https://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/htmlhled?action=doc&value=94367>

SENÁT PARLAMENTU ČR. Stenoáznam z 1. dne 21. schůze. In: *Senat.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z:

<https://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/htmlhled?action=doc&value=94818>

SENÁT PARLAMENTU ČR. Stenoáznam z 2. dne 26. schůze. In: *Senat.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z:

<https://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/htmlhled?action=doc&value=96201>

SENÁT PARLAMENTU ČR. Stenoáznam z 1. dne 28. schůze. In: *Senat.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z:

<https://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/hlasovani?action=steno&O=12&IS=6539&D=29.10.2020>

SENÁT PARLAMENTU ČR. Stenoáznam z 3. dne 3. schůze. In: *Senat.cz* [online]. 2020 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z:

<https://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/htmlhled?action=doc&value=97594>

SENÁT PARLAMENTU ČR. Stenoáznam z 1. dne 6. schůze. In: *Senat.cz* [online]. 2021 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z:

<https://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/htmlhled?action=doc&value=98366>

SENÁT PARLAMENTU ČR. Stenoáznam z 1. dne 18. schůze. In: *Senat.cz* [online]. 2021 [cit. 2024-01-01]. Dostupné z:

<https://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/htmlhled?action=doc&value=101839>